

ЗАТВЕРДЖЕНО

Наказ Вищого навчального закладу Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»
08 липня 2015 року № 152-Н

Форма № П-4.04

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД УКООПСПІЛКИ
«ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ»**

Інститут економіки, управління та інформаційних технологій

Форма навчання заочна

Кафедра правознавства

Допускається до захисту

Завідувач кафедри: _____ Г. В. Лаврик
(підпис) (ініціали, прізвище)

« ___ » _____ 2020 р.

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

**на тему «МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ПРАВ І СВОБОД
ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА»**

*спеціальності 081 «Право»
освітня програма «Право»*

Виконавець роботи: Шпирук Павло Володимирович

_____
(підпис, дата)

Науковий керівник: Лаврик Галина Володимирівна

_____
(підпис, дата)

Рецензент: д.ю.н., проф. Боняк Валентина Олексіївна

(прізвище, ім'я, по батькові)

Полтава 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА	8
1.1 Теоретичні підходи до розуміння формування і забезпечення загальнолюдських прав і свобод	8
1.2 Міжнародно-правові акти в галузі прав людини як міжнародні стандарти	30
РОЗДІЛ 2. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ В ГАЛУЗІ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА, ЇХ ВІДОБРАЖЕННЯ В НАЦІОНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ	50
2.1. Міжнародно-правові стандарти в галузі прав і свобод людини та громадянина як базис для Конституції і нормативних актів України	50
2.2. Міжнародно-правові стандарти громадянських, економічних, соціальних і культурних прав і свобод людини та громадянина	65
РОЗДІЛ 3. ДОТРИМАННЯ УКРАЇНСЬКОЮ ДЕРЖАВОЮ МІЖНАРОДНИХ НОРМ І ПРИНЦИПІВ У ГАЛУЗІ ЗАХИСТУ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА	80
3.1 Звернення до міжнародних установ з питань захисту та забезпечення прав і свобод людини.....	80
3.2. Встановлення меж можливого або припустимого обмеження прав і свобод людини і громадянина	97
ВИСНОВКИ.....	111
ПЕРЕЛІК ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ	116

ВСТУП

Право є невід’ємною складовою кожної людини у повсякденному житті. Цей «інструмент регулювання суспільних відносин» є основою законів, за якими живе, діє та розвивається суспільство. Свій початок право бере з часів появи людини, а в реаліях сьогодення перебуває в стадії постійного розвитку. Поява нових сфер суспільних відносин автоматично спонукає до необхідності їх регулювання нормами права. За своєю суттю, права людини є можливістю здійснювати певні дії, або утримуватися від них. Еволюція суспільних відносин автоматично впливала на зміну відношення до окремих прав людини.

Де є право, там є і його порушення. Така позиція є незмінною вже багато віків. Однак, єдиним, що змінюється у понятті права, є відношення до нього та розуміння його важливості для окремої особи. Насамперед, права людини отримали багатогранне тлумачення, та можуть розглядатися з різних точок зору, кожна з яких є правильною і виражається у формі можливості. Такі можливості мають соціальний характер, оскільки залежать від рівня соціально-економічного розвитку суспільства, членом якого є людина; правовий характер, бо права в такому випадку є своєрідними правовими благами, але не безмежними. Не менш важливо пам’ятати, що права можуть виражатися у формі можливостей, що спрямовані на задоволення основних потреб, без яких людина не спроможна нормально існувати і розвиватися. Проте, право, як в певній мірі і можливість, зазнає зовнішнього впливу з боку інших носіїв права. Саме в цей момент і відбувається його порушення. Завдяки прогресу і еволюції суспільства, науки вдалося створити регулюючі важелі якими на сьогоднішній день виступають нормативно-правові акти у сфері захисту прав людини і громадянина. Водночас, наявність цих інструментів відновлення порушеного права не виключає саме його порушення. З цього випливає актуальність, яка полягає у відображенні суті права, його реалізації особою, та найважливіше –

визначенні основних джерел законодавства, за допомогою яких можливо відстояти порушені права.

Метою магістерської роботи є визначення основних принципів права людини, взаємозв'язку прав особи зі сферами життя, способами реалізації, захисту та відновлення порушених прав та свобод.

Для досягнення мети необхідно вирішити наступні завдання:

– визначити теоретичні підходи до розуміння формування і забезпечення загальнолюдських прав і свобод, здійснити класифікацію міжнародних стандартів прав і свобод людини;

– охарактеризувати міжнародно-правові акти в галузі прав людини, ототожнюючи їх з міжнародно-правовими стандартами;

– провести аналіз міжнародно-правових стандартів у галузі прав і свобод людини та громадянина, встановити їх зв'язок з положеннями Конституції та нормативно-правових актів України;

– встановити сутність і зміст міжнародно-правових стандартів громадянських, економічних, соціальних і культурних прав і свобод людини та громадянина та визначити їх характерні особливості;

– описати процедуру звернення до міжнародних установ з питань захисту (забезпечення) прав і свобод людини та громадянина;

– визначити межі можливого або припустимого обмеження прав і свобод людини та громадянина.

Об'єктом дослідження виступають джерела прав людини, а саме: Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Конституція України, міжнародні нормативно-правові акти у сфері захисту прав людини, які ратифіковані Верховною Радою України, а також чинні нормативно-правові акти України.

Предметом дослідження є особливості застосування норм міжнародних нормативно-правових актів, їх співставлення з чинним законодавством України у сфері захисту прав людини, та практика застосування законодавства щодо відновлення порушених прав.

Під час написання магістерської роботи використовувалися методи теоретичного та емпіричного рівнів наукового дослідження. Такими методами стали: аналіз, індукція та дедукція, класифікація, аргументація, порівняння та узагальнення. В даній роботі суть «аналізу» як методу полягає у ознайомленні з етапами розвитку поняття «право» та виявлення ключових періодів становлення прав людини як особливої ознаки розвинутого демократичного суспільства. Метод класифікації є похідним від аналізу, оскільки на основі отриманих даних з'являється можливість для добору та систематизації інформації за окремими критеріями. Метод аргументації є чи не найважливішим, оскільки будь-яке твердження напряму причетне до права, повинно чітко описуватися та підтверджуватися фактами. Характерною ознакою аргументації є використання законів України та ратифікованих нормативно-правових актів, які за своїм статусом є джерелом права. Метод порівняння має ознаки як теоретичного, так і емпіричного методів. Своє відображення у даній магістерській роботі віднайшов під час зіставлення окремих статей законів України та міжнародних нормативно-правових актів у сфері захисту прав і свобод людини для встановлення подібних та відмінних ознак. Кінцевий результат, а саме збір, систематизація перетікають в метод наукового дослідження – узагальнення. Метод дедукції використано для дослідження процесу регулювання законодавства у сфері захисту прав окремих категорій населення: так, для захисту прав дитини міжнародна спільнота (в тому числі і Україна) використовують положення Конвенції ООН про захист прав дитини, а для захисту прав жінок застосовується Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації у відношенні до жінок. Це, у свою чергу, спрямовує до

використання саме дедуктивного методу, суть якого полягає у вивченні окремих явищ шляхом більш глибокого аналізу проблеми. Індукція як метод наукового пізнання у цій роботі яскраво представлена під час вивчення рішень Європейського суду з прав людини: наявність проблеми порушених прав людини так, чи інакше призводить до необхідності для звернення до судових інстанцій та вивчення нормативно-правової бази представленої як в чинному українському законодавстві, так і у міжнародних джерелах права.

Новизна теоретичних положень дослідження полягає в тому, що у роботі здійснено характеристику основних прав людини, розглянуто види міжнародних стандартів прав людини, охарактеризовано чинні джерела захисту порушених прав людини, порівняно статті національних нормативно-правових актів з міжнародними нормативно-правовими актами у сфері захисту прав людини, встановлено роль ратифікованих джерел захисту порушених прав для України в контексті законотворчості та застосування на практиці. Досить актуальним питанням захисту прав і свобод людини залишається процедура захисту порушених прав: в магістерській роботі описано алгоритм звернення до міжнародних установ, уповноважених для розгляду заяв щодо порушених прав. Водночас, в магістерській роботі наведено приклади використання обмежуючих заходів, які у свою чергу, прямо чи опосередковано впливають на реалізацію прав, що в перспективі, за умови звернення до Європейського Суду з прав людини, може стати причиною появи абсолютно нової практики щодо захисту та поновлення порушених прав.

Практична значущість роботи полягає у тому, що її результати можуть використовуватись під час пошуку основних джерел реалізації права, його захисту та елементарного ознайомлення з видами прав; під час вивчення основних принципів реалізації прав людини, питань у сфері захисту порушених прав.

Особистий внесок автора полягає у науковому поясненні та формулюванні мети, завдань та програми досліджень, розробленні основної ідеї роботи, виборі об'єкту досліджень, плануванні та проведенні теоретичних досліджень, узагальненні одержаних результатів, наданні обґрунтованих висновків. Інформаційну базу роботи склали законодавчі та нормативні акти Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, національні, міждержавні та міжнародні нормативні документи, які ратифіковано Верховною Радою України, та які є частиною українського законодавства.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА

1.1 Теоретичні підходи до розуміння формування і забезпечення загальнолюдських прав і свобод

Права людини є складним явищем, яке постійно змінюється і удосконалюється, проте не однаково проявляється для всіх. У процесі становлення суспільства проблема прав і свобод людини незмінно пов'язана з політико-правовим, релігійно-етичним розвитком країн з різними системами цінностей та пріоритетів, і набула філософського значення. Людство на шляху формування утвердження прав і свобод людини пройшло тривалий, складний шлях на якому довелося крок за кроком обмежувати всевладдя та тиранію представників влади, поширювати принцип рівноправності на ширше коло осіб та відносин між ними. Саме боротьба за права людини, нові ступені свободи часто ставала причиною глобальних змін у суспільно-політичному житті тієї, чи іншої країни, приводила до цілісного розуміння ролі людини в її відносинах з суспільством та державою.

В українському законодавстві про «права та свободи людини» йдеться в другому розділі Конституції України, який має назву «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина». Починаючи зі статті 21 Конституції України проводиться опис найважливіших і найзначущіших питань, що стосуються прав та свобод людини. Однак, появи проблематики прав та свобод людини у Конституції України передували значні історичні події [1].

Витоки явища, яке згодом стали називати «правами людини», беруть свій початок з найдавніших часів людської історії. Ідеї про цінність і

недоторканність життя, про рівність людей перед вищими силами містяться в прадавніх міфах і віруваннях. В античні часи подібні погляди набули широкого поширення у Стародавній Греції. Вони стали закономірним наслідком появи демократії і були пов'язані переважно з поняттям «громадянства», яке передбачало рівність усіх членів суспільства в користуванні правами та свободами, насамперед політичними. У VI–V століттях до нашої ери у працях давньогрецьких мислителів-софістів були закладені йоснови концепції природного права, розвинуті згодом філософами та юристами Стародавнього Риму. Аналогічні ідеї виникали і на Сході. Зокрема, китайський мислитель Мо-Цзи (V століття до нашої ери) відстоював думку про те, що всі люди рівні перед небом, а держава є результатом їх угоди. Ряд гуманістичних принципів дало світу християнство, яке інтегрувало уявлення щодо прав людини з релігійно-моральними цінностями. Спільними зусиллями багатьох поколінь накопичувався інтелектуальний матеріал, створювалося підґрунтя для утвердження ідеї прав людини. На законодавчому рівні ця ідея почала реалізуватися набагато пізніше: у 1215 році в Англії прийняли Велику хартію вольностей (далі – Хартія вольностей), яка вважається першим правовим документом, в якому закладено основи концепції прав людини, створено передумови для подальшого утвердження свободи і панування закону в житті суспільства. Хартія вольностей закріплювала такі важливі принципи, як пропорційність діяння та покарання за нього, неухильне додержання посадовими особами закону, визнання винним лише за рішенням суду, право вільного в'їзду та виїзду з країни та ряд інших важливих прав. Пізніше, у 1628 році, з'явилася Петиція про права, в якій автори детально описали положення про неможливість ув'язнення вільного громадянина без законних підстав, неприпустимість існування таємних судів та позасудових репресій.

Подальшим кроком на шляху до закріплення прав та свобод людини стало прийняття в Англії у 1679 році Habeas Corpus Act (далі – Хабеас Корпус

Акт). Відповідно до Хабеас Корпус Акт в країні впроваджували процедурні гарантії особистої недоторканності особи, інститут поруки та застави, та встановлювалися обмеження строків тримання під вартою [2].

Важливою подією у розвитку явища прав і свобод людини було прийняття у 1689 році «Білль про права» в тій же Англії, який став юридичною основою конституційної парламентської монархії. Він гарантував право підданих звертатися з петицією до короля, обмежив розмір судових стягнень і штрафів, проголосив свободу виборів до парламенту, свободу слова та суджень у його стінах.

Паралельно, дедалі більшої сили набирали ідеї свободи, природних прав людини, суспільного договору, поділу влади під впливом Просвітництва. Вкрай важливим правовим документом, який розвинув та конкретизував положення про права та свободи людини, стала Декларація незалежності США 1776 року (далі – Декларація). Спираючись на природно-правову доктрину прав людини, в Декларації проголошено, що «всі люди створені рівними і наділені Творцем певними невід’ємними правами, до яких належать життя, свобода, прагнення до щастя». Саме в цьому документі та Конституції США 1787 року було закладено основи ліберальної концепції прав людини.

Проте, для історії людства та його боротьби за утвердження прав людини, без сумніву, стала Велика французька революція, яка створила документ історичної ваги – Декларацію прав людини та громадянина 1789 року (далі – Декларація прав). На законодавчому рівні Декларація прав закріпила принцип формальної рівності всіх громадян перед законом, заклала основи універсальної концепції прав людини. Згідно її положень були проголошені свобода совісті, свобода слова, презумпція невинуватості, недоторканність особи та її майна, а також встановлювалися обов’язок держави забезпечувати та гарантувати права і свободи людини і право громадян на опір гнобленню. При цьому свободу сприймали як можливість людини робити все, що не шкодить іншій. Уперше в

світовій практиці в Декларації прав було закріплено загальнодозвільний принцип регулювання правових відносин: «Дозволено все, що прямо не заборонено законом» [2].

Упродовж XVIII-XIX століть з розвитком у Світі принципів конституціоналізму і парламентаризму ідея прав людини все більше втілювалася у нормотворчу практику держав. А на початку XX століття, особливо після Першої світової війни і появи Ліги націй та Міжнародної організації праці, права людини почали входити до предмету міжнародно-правового регулювання.

На час Першої та Другої світових воєн питання розвитку прав і свобод людини було призупинено. Формування стандартів у галузі прав і свобод людини активізувалося після Другої світової війни. Саме тоді питання захисту прав людини широко вийшло за вузьконаціональні межі і стало об'єктом регулювання міжнародного права. У 1948 році Організацією Об'єднаних Націй (далі – ООН) було прийнято Загальну Декларацію прав людини – перший документ універсального характеру, який на міжнародному рівні проголосив основні громадянські, політичні, соціально-економічні та культурні права і тим самим встановив стандарти та ідеали, яким і сьогодні прагнуть слідувати усі країни світу.

Вищенаведені положення дали змогу отримати загальне уявлення про розвиток концепції прав людини в різних країнах у різні історичні епохи. Маючи спільні риси, їх утвердження в кожній країні відбувалося своїми, відмінними від інших шляхами, з урахуванням національних правових, культурних традицій. Тож можна стверджувати, що сучасні стандарти у галузі прав і свобод людини є спільним надбанням всього людства та відображають багатовіковий досвід усіх народів світу [57, с. 81].

Нинішня територія України не стала пустелею для розвитку таких явищ як «права та свободи людини». Саме на українській землі було

створенояскравий зразок античної демократії – присягу громадянина Херсонесу, а згодом в союзі східнослов'янських племен зародився специфічний, суспільно-політичний лад з елементами демократії, першими паростками народовладдя і самоврядування. Часи Київської Русі, а саме IX-XII століття, справили значний вплив на становлення прав людини: внаслідок збігу ряду історичних обставин Київська Русь не знала нелюдського ставлення до особистої свободи людини чи рабовласницького ладу, хоча окремі його риси у вигляді холопства і були присутні. Давнє звичаєве право – «Закон руський», надавав певні правові гарантії, закріплював поступову відмову від варварських принципів рівної помсти – таліону, обмежував сваволю і врегульовував повсякденний побут населення. Ознакою реального демократизму були «ряди» – договори, які укладали жителі зі своїми князями. Пізніше, договори з Візантією X-го століття засвідчили і помітну віротерпимість наших предків.

Правову основу Київської Русі становила «Руська правда» (1036 – 1037 років) – перший писаний кодифікаційний акт руського феодального права, авторство якого пов'язують з іменами Ярослава Мудрого та його нащадків. «Руська правда» вигідно відрізнялася своїм відносним гуманізмом і юридичною технікою від аналогічних європейських «варварських правд». Кодексом урегульовувався широкий спектр суспільних відносин і в тому числі в ньому містилися норми, що безпосередньо стосуються особи, її прав і свобод. Зокрема, широко врегульовувалися відносини власності і спадкові відносини. Низка норм закріплювала відсутність смертної кари, мученицьких покарань або катування під час допиту, обмеження, а згодом і заборону кривавої помсти, різноманітні правові механізми захисту життя, честі і гідності особи. Норми і принципи «Руської правди» зберегли своє значення і в часи феодальної роздробленості, в тому числі на землях могутньої Галицько-Волинської держави (1199 – 1340 років). Проте, внаслідок ординської навали та експансії ряду сусідніх держав, на українських землях настали важкі часи.

Починаючи з XIV століття більша частина українських земель перебувала у складі Великого князівства Литовського. У цій багатонаціональній державі литовські князі поступово підкорилися слов'янському культурному впливу, засвоїли давньоруську писемність і навіть прийняли «Руську правду» як власне джерело права. Пізніше власні акти великокнязівської влади теж спиралися на давні руські правові джерела. У цьому періоді основна частина населення – селянство, підпала під владу земельних власників, а у розшарованому на окремі стани суспільстві на перший план вийшла боротьба за станові права, вольності та привілеї [3].

У результаті Литовські статuti 1529, 1566, 1588 років (далі – Статuti), закріпили ряд принципово нових підходів до статусу особи:

- встановлювалась єдність законодавства для всіх підданих держави і їх рівність перед законом, хоча ці положення значною мірою були лише декларацією;

- проголошувалась обмежена віротерпимість (лише для християнських релігій);

- заборонялося перетворювати вільну людину на невільника і видавати жінку заміж проти її волі;

- проголошувалися недопустимість арешту без законних підстав і покарання без суду, право на адвокатську допомогу;

- значно раніше, ніж в інших країнах, було закріплено виборність суддів і відокремлення суду від адміністрації.

Оскільки руське право було одним з основних джерел Статутів, воно розглядалося українським населенням як власне «старе право». Ці акти, які стали перехідними документами від Середньовіччя до Нового часу, діяли в Україні аж до 1842 року. Паралельно з Литовськими статутами в українських містах дедалі швидше поширювалося Магдебурзьке право, яке стало основою їх самоуправління [3].

Частина українських земель з XIV століття перебувала під владою Польщі. Після Люблінської унії 1569 року поляки домінували і у новоутвореній Речі Посполитій. Польські магнати та шляхта поставили собі за мету здійснити колонізацію українських земель і покатоличити їх населення, що призвело до низки селянських та народних повстань, спрямованих на захист православної віри і відродження української державності. З часом символом визвольного руху стала Запорізька Січ – «козацька християнська республіка», де панували ідеали свободи, рівності та поваги до гідності людини.

У постійній боротьбі з королівською владою і магнатами польська шляхта виступала під гаслом верховенства права, здійснення законодавчої влади лише сеймом за умови одностайного прийняття рішення, непорушності шляхетських прав і гідності. Все ж, від Польщі на українські землі прийшли ідеї шляхетської демократії, основою яких були проголошені «шляхетська вольність і рівність».

Наступна козацько-гетьманська доба – одна з найдраматичніших і найцікавіших сторінок історії України. Зусиллями Богдана Хмельницького і його бойових товаришів було повалено польсько-шляхетський лад на значній частині території України і створено козацьку державу, яка здобула міжнародне визнання з існуванням якої рахувалися провідні європейські держави. Переяславська угода 1654 року, Березневі статті та інші акти, які закріпили українсько-московський союз, передбачали захист з боку московського царя, та все ж залишали Україну окремим державним організмом з власними політичним і правовим устроєм, адміністрацією, судами, військом, фінансами. Насамперед це було фактичне утвердження української державності, де суспільно-політичний лад і взаємовідносини між козацькою верхівкою і козацькою масою будувалися на найдемократичніших засадах тогочасної Європи. Зусиллями козаків було створено умови для відновлення національних, релігійних і економічних прав. В результаті цих дій на території тогочасної

України скасували кріпосне право, однак пізніше українські селяни знову опинилися в рабстві [3].

Вершиною козацького нормотворення вважається Конституція Пилипа Орлика 1710 року. Сама природа і зміст цього документа не викликають сумнівів у тому, що він відобразив вимоги козацтва, які висувалися до всіх гетьманів з часів гетьмана Виговського (1657 – 1659 років) і всіх московських царів з часів царя Олексія Михайловича (1645 – 1676 років). Ці вимоги стосувалися обмеження компетенції гетьмана, організації влади за принципом поділу її на законодавчу, виконавчу і судову, виборності урядовців, утвердження прав і свобод громадян. Цим актом обмежувалися податкові стягнення, встановлювалось непорушне правило захисту жінок-вдів козаків, їх дружин, дітей-сиріт. Хоча Конституція Пилипа Орлика реальної сили так і не набула, вона залишилася в історії як оригінальна правова пам'ятка, цікава спроба закріпити нову, відносно демократичну модель державного ладу України у разі приходу «гетьмана-емігранта» до влади.

Після входження України до складу Московії, а потім до Російської імперії багато українських мислителів зверталися до політико-правових ідей гуманітарного змісту. Для прикладу, українська політико-правова платформа відображена у працях Михайла Драгоманова. В останній чверті XIX століття Михайло Драгоманов розробив конституцію суспільства, що ґрунтувалася на ідеї асоціації гармонійних особистостей. У конституційному проекті Михайла Драгоманова «Вільна спілка» найважливішим було завдання перебудови Російської держави на засадах політичної свободи. Під політичною свободою розумілися права людини і громадянина та самоврядування – як місцеве, так і загальнодержавне. Політичними свободами було визнано «недоторканність тіла для ганебної кари та смертної страти», недоторканність особи і житла без судової постанови, свобода вибору місця проживання, свобода совісті, слова, зборів, друку, товариств і спілок тощо. Проект Конституції Драгоманова

передбачав право судового позову на посадову особу чи державну установу за незаконне порушення інтересів особи, право на опір незаконним діям чиновників, повну рівність усіх у громадянських правах і обов'язках [3].

Подальшого розвитку політико-правові концепції Драгоманова набули у працях Михайла Грушевського, а саме, в його конституційному проекті 1905 року. Відповідно до змісту проектом передбачалося право українців на українське громадянство, рівноправність жінок і чоловіків, забезпечення особистої свободи людини, відокремлення церкви від держави. Українська мова визнавалася офіційною, але і всі мови, уживані в Україні, проголошувалися вільними [3].

З середини XIX століття Україна вступила у смугу реформ, найяскравішою з яких було скасування кріпацтва. Цей процес супроводжувався посиленням суспільної уваги до проблеми прав людини. Повне визнання і підтримку в Україні знайшли також прогресивні ідеї знаменитої російської судової реформи 1864 року, демократичні зміни, які відбулися в результаті першої російської революції 1905–1907 років. Аналогічно сприймалися і позитивні зрушення у політико-правовому житті Австро-Угорщини.

Період визвольних змагань 1917–1920 років характеризувався пошуком найкращих форм державного та правового розвитку України. Проблема надання і забезпечення прав і свобод людини і громадянина вийшла за межі політично-правових вимог і стала перетворюватися на реальну справу. Проте, у праві, що було нав'язано в Україні, демократичні ідеї протистояли ідеям авторитаризму, гуманістичні ідеали – з узаконенням репресій проти політичних супротивників. Своєрідним живим символом української національної і державної ідеї на початку цього періоду був Михайло Грушевський, життя і політична діяльність якого заслуговують особливої уваги. Трагедія цієї історичної постаті, як засвідчують сучасники, в тому, що він був великим вченим, а доля змусила його займатися великою політикою. Під безпосереднім

керівництвом Михайла Грушевського з кінця 1917 і до 28 квітня 1918 року на засіданнях Малої ради, яка мала повноваження законодавчого органу, було прийнято 30 законів, які мали б закласти правовий фундамент Української держави. Він науково обґрунтував засади державного життя в Україні, а реалізувати їх, з різних об'єктивних і суб'єктивних причин, не зміг. Але саме завдяки зусиллям Михайла Грушевського Україна організувала на той час національно-державне життя і вийшла на міжнародну арену [3].

Третім універсалом Української Центральної Ради 20 листопада 1917 року було проголошено Українську Народну Республіку на правах автономії у складі Російської республіки, а четвертим універсалом Центральної Ради 22 січня 1918 року Українська Народна Республіка проголошувалась самостійною і незалежною державою. Так, 29 квітня 1918 року було прийнято Конституцію Української Народної Республіки, яку затвердили сесією Центральної Ради, проте вона так і не набула чинності.

Все ж, того дня гетьманський переворот Павла Скоропадського прибрав Центральну Раду. Надалі було прийнято низку конституційних актів Гетьманату, Директорії і Західноукраїнської Народної Республіки, які закріплювали досить широкий спектр політичних і особистих прав і свобод громадян України. Здійснювалися і реальні демократичні перетворення, ефективність яких помітно знижувалась внаслідок гострої, нерідко кривавої боротьби за владу [4].

За часів радянської влади в Україні було прийнято чотири конституції 1919, 1929, 1937, 1978 років. Ці акти закріпили позитивні наслідки соціальної революції і формальні атрибути української радянської державності. Щодо прав людини їх концептуальною основою тривалий час залишалися положення Декларації прав трудящого і експлуатованого народу, прийнятої у січні 1918 року третім Всеросійським з'їздом рад. Особливо наголошувалося на необхідності вирішення соціально-економічних питань як неодмінної

передумови створення світлого майбутнього для трудящих. Всі Конституції закріплювали різний правовий статус особи, обсяг її прав та свобод. Це дає можливість простежити динаміку становлення і розвитку прав і свобод людини з точки зору правового статусу особи. Вже у Конституціях Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі – УРСР) 1919 і 1929 років було закріплено ширший, ніж у попередніх конституційних актах, перелік прав людини і громадянина. Конституція УРСР 1937 року закріпила широку гаму прав та свобод, провідне місце серед яких посідали:

- економічні права (право на особисту власність і право спадкування особистої власності, право на працю, право на відпочинок);
- соціальні права (право на матеріальне забезпечення в старості, в разі хвороби і втрати працездатності);
- культурні права (право на освіту);
- політичні права (свобода слова, друку, зборів і мітингів, вуличних походів і демонстрацій, свобода совісті, право на об'єднання в громадські організації);
- особисті права (недоторканність особи, недоторканність житла, таємниця листування);
- виборчі права (закріплювались окремим розділом).

В Україні відбувалися об'єктивні суспільно-політичні зміни у напрямі демократизації, що зумовлювалося прийняттям нею міжнародно-правових зобов'язань і членством у міжнародних організаціях [4].

Міжнародна правосуб'єктність колишньої УРСР і її участь у міжнародних відносинах, безпосередньо пов'язана із забезпечення прав і свобод людини. Зокрема, на Першій сесії Генеральної Асамблеї ООН Україна разом із 17 країнами була обрана членом Економічної і соціальної ради ООН, у 1947 року стала членом Економічної комісії для Європи, у 1948 – 1949 роках та 1984 – 1985 роках обиралася тимчасовим членом Ради Безпеки ООН. Чимало

пропозицій УРСР на міжнародних форумах були схвально сприйняті і реалізовані. Саме за ініціативи української делегації у 1948 році на конференції в місті Сан-Франциско, сформульовано преамбулу, цілі і принципи Статуту ООН. На пропозицію комітету ООН з прав людини (далі – Комітет) до Статуту ООН було включено ряд важливих положень про загальну повагу прав і основних свобод людини.

Україна, як суб'єкт міжнародного права, брала активну участь у підготовці й прийнятті міжнародно-правових документів у галузі прав і свобод людини. Так, конкретні пропозиції української сторони були враховані і знайшли відображення у Загальній Декларації прав людини, Міжнародній конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права, Міжнародній конвенції про припинення злочину апартеїду та покарання за нього.

Таким чином, у міжнародно-правовій практиці було прийнято чимало прогресивних норм і започатковано міжнародно-правові ініціативи, які послуговували «позитивною» атестацією Україні після проголошення нею незалежності.

На тлі всіх попередніх радянських конституцій Конституція УРСР 20 квітня 1978 року вигідно вирізняється як структурою, так і обсягом закріплених прав та свобод. У ній статусу особи було присвячено дві глави, окремою главою регулювались основні принципи громадянства, визначався статус іноземців та осіб без громадянства на території України, встановлювалась рівність прав громадян перед законом, рівність прав чоловіків та жінок. Основним правам, свободам і обов'язкам громадян також була присвячена ціла глава, в якій проголошувалась повнота прав громадян у всіх основних сферах. Зокрема, в статті 37 зазначалося, що громадяни УРСР мають всю повноту соціально-економічних, політичних і особистих прав і свобод, що

гарантувалися Конституцією СРСР, Конституцією УРСР і законами. Проголошувалась можливість розширення прав і свобод громадян у міру реалізації програми розвитку суспільства. В той же час не повністю було враховано стандарти прав людини, закріплені в міжнародно-правових актах, учасницею яких була УРСР [4].

Перегляд літературних джерел надає різні варіанти для розуміння того, що ж собою представляють «стандарти прав людини». Проте, єдиного визначення, яке б характеризувало це явище, немає. Дефініцію можна представити у такому варіанті: міжнародні стандарти прав людини – це закріплені у міжнародних актах та інших міжнародних документах певні правила поведінки, до досягнення яких заохочуються або ж зобов'язуються держави.

У спрощеному варіанті під поняттям «стандарти прав людини» слід розуміти своєрідні взірці – «еталони», на які слід орієнтуватись державам та іншим учасникам суспільного життя у своїй діяльності. Невипадково, у преамбулі Загальної Декларації прав людини 1948 року, яка зазвичай визнається найголовнішим джерелом таких стандартів, зазначено, що вона прийнята як «взірець, відповідати якому мають прагнути усі народи і держави».

Всесвітня система захисту прав людини почала активнорозвиватись у другій половині ХХ століття – після завершення Другої світової війни, насамперед, коли ООН ухвалила Загальну Декларацію прав людини [6]. Саме тоді стало зрозуміло, що без застосування в міжнародному праві, в усіх державах світу певних показників, яким мають відповідати всі національні позитивно-правові системи, існуватиме ризик повторення жахливих порушень прав людини, які мали місце під час Другої світової війни. У преамбулі Загальної Декларації прав людини чітко відзначено, що викладені у ній принципи і положення слід розглядати як «загальний стандарт» (англ. – «commonstandart»), «загальний ідеал» (франц. – «commel'idéal»), прагнути

досягти якого мають усі народи і держави. Інакше кажучи, укладачі цього документу вбачали у ній виклад універсальних стандартів прав людини. Про це, зокрема, говорила у своєму виступі на III сесії Генеральної Асамблеї ООН 10 грудня 1948 року голова Комісії ООН з прав людини. Рузвельт, під час однієї зі своїх промов, зазначив таке: «...схвалюючи Загальну Декларацію прав людини, надзвичайно важливо пам'ятати про основоположність документа... ця декларація основних принципів прав людини та свобод повинна стати загальним стандартом для усіх народів та держав Світу» [5].

Загальна декларація прав людини послугувала фундаментом для подальшої розробки вже міжнародно-договірних правових документів, які вміщували б дещо розширені й конкретизовані універсальні стандарти прав людини. Отож, поступово сформувався так званий «Міжнародний білль про права людини». Спочатку до нього належали Міжнародний пакт про громадянські та політичні права і Факультативні протоколи до нього, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, Конвенція про права дитини. Нині до «Міжнародного білля» включають також Міжнародну конвенцію про захист прав всіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей, Міжнародну конвенцію про захист усіх осіб від насильницьких зникнень, Конвенцію про права інвалідів. Невипадково стосовно таких міжнародних договорів висловлювалась думка про те, що правильніше говорити не про права і свободи, закріплені в них, а власне про міжнародні стандарти у галузі прав людини, оскільки термін «стандарти» найбільш точно відображає роль вказаних документів [5].

Саме тому, найчастіше поняття стандартів прав людини пов'язують із міжнародно-правовими актами, які найповніше відображають надбання людства у цій сфері.

Для розуміння особливостей міжнародних стандартів прав людини важливе значення має прийнята 4 грудня 1966 року Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 41/120 «Встановлення міжнародних стандартів у сфері прав людини». Цей акт містить ті, керівні принципи, які мали би враховуватись при розробці міжнародних документів у сфері захисту прав та свобод людини. Зокрема, такі документи повинні:

- узгоджуватись із існуючим зводом міжнародно-правових норм у сфері прав людини;
- мати фундаментальний характер і ґрунтуватись на притаманних людській особистості гідності та цінності;
- бути достатньо чіткими, аби слугувати джерелом прав і обов'язків, які піддаються визначенню й здійсненню;
- передбачати, де це доречно, реалістичний та ефективний механізм здійснення, включаючи системи подання доповідей;
- користуватися широкою міжнародною підтримкою» [5].

Важливо визначити роль ООН у розвитку прав та свобод людини в Україні. Україна є однією з країн-засновниць ООН – з 1945 по 1991 рік вона брала участь в роботі ООН у складі УРСР, а з моменту проголошення незалежності 24 серпня 1991 року – як незалежна країна. Після проголошення незалежності участь України у діяльності ООН було визначено одним з пріоритетних напрямів зовнішньої політики держави. ООН в Україні співпрацює з урядом і народом України з метою розбудови культури гідності, завдяки розумінню та повазі до прав людини, для забезпечення миру та позитивних перетворень в Україні.

Процес утворення міжнародних стандартів прав людини спонукає до розуміння природного походження цих стандартів та підхід до розуміння змісту їх основних положень [5].

24 серпня 1991 року стало датою народження нової, незалежної країни – України. Проголошення незалежності відкрило нову сторінку історії однієї з колишніх республік Радянського Союзу. Ще не розуміючи цього, більшість людей здобула абсолютно нові права та свободи громадян, наповнені новим змістом і значенням. У Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року і зверненні Верховної Ради України «До парламентів і народів світу» 5 грудня 1991 року наголошувалося на тому, що до складу цивілізованих країн бажає увійти нова, демократична держава, яка ставить собі за мету забезпечити права, свободи людини і громадянина і зобов'язується суворо дотримуватись загально визнаних принципів і норм міжнародного права та міжнародних стандартів у галузі прав і свобод людини.

Поява України на геополітичній карті Світу спонукала до розвитку законодавства, в тому числі заключенні міжнародно-правових договорів та спроб гармонізації законодавства із правовими постулатами провідних країн. Перші ж законодавчі акти утвореної незалежної держави не залишали ніяких сумнівів щодо правового закріплення прав та свобод громадян. Такі нормативно-правові акти як закон України «Про власність», «Про свободу совісті та релігійні організації», «Про громадянство України», «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування», «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» та ряд інших, давали змогу зрозуміти, що пріоритетним напрямом діяльності держави є захист і забезпечення прав та свобод людини і громадянина, створення дійового механізму їх реалізації.

Важливою подією для України в плані розвитку прав та свобод людини став вступ України в члени Ради Європи, який відбувся 9 листопада 1995 року. Такий крок суттєво вплинув на подальший розвиток прав і свобод людини і

громадянина: Україна приєдналась до великої кількості багатосторонніх європейських конвенцій у галузі прав і свобод людини і взяла на себе конкретні зобов'язання щодо імплементації їх норм у національне законодавство. Крім цього, членство у Раді Європи стимулювало процес підготовки і прийняття Конституції – Основного Закону нової демократичної держави.

Конституція України 1996 року є першоджерелом у розумінні понять «прав і свобод людини і громадянина» для українців. Вона визначила якісно новий, сучасний статус людини і громадянина в Україні. Людина, її життя, честь і гідність, недоторканність і безпека визнані статтею 3 Конституції найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини і громадянина є змістом і спрямованістю діяльності держави. Держава згідно з Конституцією відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [55, с.91].

Чинна Конституція України поглинула всі основні положення міжнародно-правових актів з прав людини і насамперед Загальної Декларації прав людини, міжнародного пакту про громадянські і політичні права та міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права, які є одним з найбільших досягнень людства ХХ століття. Основний закон України вперше замість фрагментарного набору прав і свобод визначив систему прав і свобод у всіх основних сферах, передбачивши громадянські, політичні, економічні, соціальні і культурні права і свободи людини і громадянина. Конституція значно розширила коло конституційних прав і свобод, передбачивши низку нових прав і свобод, та істотно збагатив їх за змістом. У ній вперше передбачено такі істотні права і свободи, як право на життя (стаття 27), право на інформацію (стаття 34), право приватної власності (стаття 41), право на підприємницьку діяльність (стаття 42), право на страйк (стаття 44), право на достатній життєвий рівень (стаття 48), свобода пересування, право вільного вибору місця проживання, право вільно залишати територію України і

повертатися в Україну(стаття 33)та низка інших, не менш важливих прав, що повинні сприяти розвитку людини і суспільства вцілому.

Поступово, після прийняття Конституції України, в першу чергу громадянські та політичні права і свободи набувають реального відображення у повсякденному житті. Так, завдяки їх реалізації скасовано смертну кару, яка неприйнятна для демократичного і цивілізованого суспільства, реалізується утворення політичних партій, повільно, але покроково формується громадянське суспільство.

Конституція України гарантує права і свободи, передбачає механізм їх забезпечення і охорони. Про це свідчить передусім система конституційних нормативно-правових гарантій прав і свобод, зокрема, юридичної відповідальності за порушення прав і свобод, невідчужуваності і непорушності прав і свобод, їх невичерпності, недопустимості скасування, звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод.

Одним із найбільших досягнень у гарантуванні прав і свобод є передбачена Конституцією України система організаційно-правових гарантій, з-поміж яких особливо значна роль відведена Президентові України, Верховній Раді України, органам виконавчої влади та місцевого самоврядування, судам, прокуратурі та Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини.

Поряд з національними гарантіями Конституція передбачила можливість використання і міжнародно-правових гарантій. Додатковою гарантією захисту прав і свобод людини є й міжнародні механізми захисту прав людини, до яких долучилася Україна. Відповідно до статті 55 Конституції України «кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звернутися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом чи учасницею яких є Україна». Приєднавшись у 1990 році до «Факультативного протоколу до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права»,

прийнятого у 1966 році, Україна визнала компетенцію Комітету щодо розгляду індивідуальних скарг громадян України на порушення їх прав та свобод, гарантованих цим пактом. Важливим кроком у напрямі розвитку прав і свобод людини стала ратифікація Конвенції про захист прав і основних свобод людини від 17 липня 1997 року. Завдяки цьому громадяни України отримали можливість звертатися щодо захисту своїх порушених прав до Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Особливістю Конституції України є те, що її положення юридично ліквідували всі нормативні перешкоди на шляху до забезпечення прав і свобод людини і громадянина, проголосивши, що норми Конституції України є нормами прямої дії і що звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується. Основний закон України, на відміну від конституцій інших країн, встановив обов'язки людини і громадянина, проте лише ті з них, які мають принципове значення для забезпечення прав і свобод: обов'язок неухильно додержуватися Конституції та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей, обов'язок захисту незалежності та територіальної цілісності України, обов'язок сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом.

Конституції України передбачено створення і закріплення дійового механізму захисту прав і свобод людини. Це стосується організації і здійснення державної влади на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову (стаття 6). Саме на судову владу покладається функція захисту конституційних прав і свобод. Важливою ланкою в механізмі захисту прав і свобод людини і громадянина є Конституційний Суд України, який здійснює судовий конституційний контроль та захист основ конституційного ладу, основних прав і свобод людини і громадянина, забезпечення верховенства права і прямої дії Конституції на всій території України. Здійснюючи конституційний контроль, Конституційний Суд України справляє значний вплив на діяльність органів

державної влади в сфері додержання та захисту прав людини і громадянина, передусім у сфері законодавства, приймаючи рішення про невідповідність тих чи інших правових актів або їх окремих положень Конституції, даючи тлумачення конституційних норм при розгляді конкретних справ і здійснюючи офіційне тлумачення Конституції і законів України, яке стає обов'язковим для всіх суб'єктів права [1].

У ХХІ столітті більшість демократичних держав прагне модернізувати власне законодавство та включити до його складу норми стандартів про права і свободи людини як найвищої цінності. Проте, поняття стандартів з'явилося лише у ХХ столітті. Століття за століттям права людини удосконалювалися, їх тлумачення набувало ширшого, об'єктивнішого змісту. Подібні зміни відкрили шлях для цілих поколінь прав людини. Покоління прав людини – це класифікація прав людини, відповідно до їх історичного розвитку. Традиційно, покоління прав людини прийнято ділити на три, але все частіше з'являється думка про відокремлення четвертого покоління [72].

Першим поколінням прав і свобод людини та громадянина є засновані на традиційних ліберальних цінностях права і свободи, які визначали межі втручання державної влади у сфері громадянського суспільства і особистого життя людей, відображали пафос буржуазних революцій – право на свободу думки, совісті і релігії, на рівність перед законом, на участь в управлінні державою, на недоторканність особи.

Одними з перших актів першого покоління стали акти англійського конституціоналізму, що закріпили права людини: Петиція про права (1628 рік), Хабеус Корпус акт (1679 рік) і Білль про права (1689 року). До першого покоління прав людини належать також і американські декларації, а саме: Декларація прав Вірджинії 1776 року, Декларація незалежності США 1776 року, Конституція США 1787 року, Білль про права 1791 року. Не залишилась поза увагою й французька Декларація прав 1789 року як приклад акту першого

покоління прав. Деякі вчені відносять до першого покоління прав людини Велику хартію вольностей 1215 року, деговориться: «Жодна вільна людина не буде заарештована, або ув'язнена, або позбавлена володіння, або у будь-який (інший) спосіб знедолена... як за законним вироком рівних їй та за законом країни». З таких підстав до першого покоління прав людини можна віднести й Литовські Статути 1529, 1566, 1588 років – юридичний пам'ятник литовського, білоруського та українського народів. У них було проголошено ідеї рівності вільних людей перед законом, особистої недоторканності, юридичного захисту прав вільної (шляхетної) особи, особистої відповідальності перед законом. Проте середньовічне законодавство, до якого відносяться: Хартія вольностей, Литовські Статути, будувалося відповідно до феодально-ієрархічної, станової структури суспільства, коли була відсутня юридична рівність громадян. Тому відлік першого покоління прав людини можна вести з періоду встановлення юридичної рівності, коли зруйнувалися станові рамки середньовічного суспільства. На цей період припадають розвиток буржуазних відношень і утвердження буржуазного суспільства з його законодавчими актами. Лише тоді рівноправність з ідеальної категорії почала втілюватися у реальну дійсність, набувши конституційного або іншого законодавчого оформлення. Принцип юридичної рівності, який став основою універсальності прав людини, додав їм справді демократичного характеру. Після Другої світової війни необхідність забезпечення основних прав людини була визнана в більшості розвинутих країн.

Друге покоління прав і свобод людини і громадянина пов'язане з боротьбою людей за поліпшення свого соціально-економічного становища та культурного рівня. Ці вимоги виникли після Першої світової війни, абезпосереднього впливу на демократизацію, соціалізацію конституційного права країн світу та міжнародне право набули після Другої світової війни, коли

завдяки бурхливому розвитку виробництва склалися реальні передумови для задоволення соціальних потреб громадян.

Друге покоління прав людини називають ще системою позитивних прав. Вони не можуть реалізуватися без організаційної, координуючої та інших форм діяльності держави, спрямованих на їх забезпечення. Каталог природних і громадянських прав і свобод людини поповнився соціально-економічними і соціально-культурними правами і свободами в ряді конституцій ХХ століття (Мексиканські Сполучені штати, 5 лютого 1917 року; Італійська Республіка, 2 грудня 1947 року), у внесених доповненнях і поправках у старих конституціях. Соціальні, економічні та культурні права знайшли нормативне вираження у Загальній Декларації прав людини 1948 року і особливо Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 року.

Становлення третього покоління прав людини (права людини – частина прав людства) пов'язано з національно-визвольним рухом країн, що розвиваються, а також із загостренням глобальних світових проблем після Другої світової війни. Останні призвели до інтернаціоналізації юридичних формулювань прав людини, створення міжнародних (або континентальних) пактів про права людини, законодавчого співробітництва країн у питаннях про права людини, надбання наднаціонального характеру законодавствами (особливо конституційними) тих держав, що підписали міжнародні пакти про права людини. Міжнародне визнання прав людини стало орієнтиром для розвитку всього людства в напрямку створення співтовариства правових держав. Між двома першими та третім поколіннями прав людини є взаємозалежність, здійснювана через принцип: реалізація колективних прав не повинна обмежувати права і свободи особи [72].

Права третього покоління:

- на політичне, економічне, соціальне і культурне самовизначення;
- на економічний та соціальний розвиток;

- на користування спільним спадком людства;
- на мир;
- на здоров'я та безпечне довкілля;
- на гуманітарну допомогу.

У ХХІ столітті можна говорити про становлення четвертого покоління прав людини, котре пов'язане з науковими відкриттями в галузі мікробіології, медицини, генетики. Ці права є результатом втручання у психо-фізіологічну сферу життя людини яке не є безмежним.

Теоретичні підходи є основою для розуміння значимості прав людини. Саме завдяки тлумаченню окремих прав та їх закріпленню у нормативно-правових актах існує можливість для поновлення порушених прав окремої людини. Кожне століття є цеглинкою у створенні загального

1.2 Міжнародно-правові акти в галузі прав людини як міжнародні стандарти

Розвиток суспільства під впливом постійного технічного прогресу значно ускладнює процес дотримання прав і свобод людини та викликає необхідність удосконалення діючого законодавства. Цей факт вказує на те, що прописані інститути та правила потребують паралельних змін, які повинні відповідати вимогам суспільства. ХХ-ХХІ століття відзначаються значним рухом і розвитком в галузі електроніки, машинобудування, синтезування нових речовин, матеріалів, покликаних спростити життя людей. Однак технології виробництва, які застосовуються під час так званого «руху вперед», часто шкодять правам людей, відбирають право на повноцінне життя. Найважливіше, що проблеми порушення прав людини не локальні. Постійна конкуренція між державами вийшла далеко за межі окремої держави і виникла необхідність у

створенні універсальних міжнародно-правових стандартів, які також визнаються як основні права людини. Ці стандарти відображені у низці важливих міжнародно-правових актів, що встановили загальнолюдські стандарти прав та інтересів особи, визначивши ту межу, за яку держава не може виходити.

Міжнародні стандарти у сфері прав людини складаються із сукупності принципів та норм, що встановлюють:

- права та свободи людини в різноманітних сферах життєдіяльності;
- обов'язки держави із забезпечення та дотримання прав людини без будь-якої дискримінації як у мирний час, так і у період збройних конфліктів;
- загальні принципи природного права;
- відповідальність за злочинне порушення прав людини;
- напрями розвитку та розширення сфери прав людини;
- напрями посилення контрольного механізму за виконанням державами взятих на себе зобов'язань у сфері прав людини.

Міжнародно-правові акти в галузі прав людини прийнято називати міжнародними стандартами. Цим терміном охоплюються різні норми, до яких віднесено правила міжнародних договорів, резолюції міжнародних організацій, політичні домовленості типу Гельсінського Заключного акта, документів Віденської і Копенгагенської зустрічей Організації з безпеки і співробітництва в Європі (далі – ОБСЄ), міжнародні звичаї. До числа основних міжнародно-правових актів в галузі прав людини належать:

- Загальна декларація прав людини 1948 року;
- Міжнародний пакт про економічні, соціальні, культурні права 1966 року (підписаний Україною 20.03.1968 року, ратифікований Україною 19.10.1973 року; вступив у дію для України 03.01.1976 року);
- Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 року (відповідно 20.03.1968 року; 19.10.1973 року; 23.03.1976 року);

– Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 року (вступив у дію 23.03.1976 року; Україна приєдналася 25.12.1990 року);

– Конвенція про попередження злочину геноциду і покарання за нього 1948 року (підписана Україною 16.12.1949 року; ратифікована Україною 22.07.1954 року; вступила в дію для України 15.02. 1955 року);

– Міжнародна конвенція про ліквідацію усіх форм расової дискримінації 1966 року (підписана Україною 07.03.1966 року; ратифікована Україною 21.01.1969 року; вступила в дію для України 07.04.1969 року);

– Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини 1950 року (підписана Україною 9.12.1995 року; ратифікована Україною 17.07. 1996 року);

– Конвенція про припинення злочину апартеїду і покарання за нього 1973 року (підписана Україною 20.02.1974 року; ратифікована Україною 15.10.1975 року; вступила в дію для України 18.07.1976 року);

– Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації у відношенні до жінок 1979 року (підписана Україною 17.07.1980 року; ратифікована Україною 24.12.1980 року; вступила в дію для України 03.09.1981 року);

– Конвенція про права дитини 1989 року (підписана Україною 14.02.1990 року; ратифікована Україною 28.02.1991 року; вступила в дію для України).

Міжнародні стандарти у сфері прав людини склалися поступово. Спочатку існували лише парламентські і політичні права, потім – економічні та соціальні. Відповідно до положень вищевказаних міжнародно-правових актів, кожна держава зобов'язана упорядкувати чинне законодавство, усувати протиріччя з нормами міжнародного права, відмінити застарілі норми, ліквідувати прогалини. Слід встановити, що ж собою представляють основні міжнародні нормативно-правові акти у сфері забезпечення прав та свобод людини та яку роль вони відіграють у сучасному Світі [56, с.57].

Чи не найвідомішим у сфері забезпечення прав та свобод людини є Загальна декларація прав людини. Цей документ представляє собою перше, глобальне вираження прав, яким можуть керуватися люди і яке є невід'ємною складовою життя. Загальна декларація прав людини складається з 30 статей, які лягли в основу наступних міжнародних договорів, регіональних документів по правах людини, національні конституції та інші закони. Міжнародний законопроект з прав людини складається з Всесвітньої Декларації прав людини, Міжнародного Пакту про економічні, соціальні і культурні права і Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та двох факультативних протоколів до неї. У 1966 році Генеральна Асамблея прийняла два докладних договори, які завершують Міжнародний законопроект про права людини. В 1976 році, після того як договори були ратифіковані достатнім числом окремих націй, законопроект набув статусу міжнародного права [5].

Дія Загальної декларації прав людини бере свій початок з 1946 року. На її створення пішло два роки, а творцем виступила Комісія з прав людини (далі – Комісія). Комісія складалася з 18 членів різних національностей та політичних поглядів. За дорученням генерального секретаря ООН підготовку проекту Загальної Декларації прав людини очолив канадець Джон Пітерс Гамфрі, незадовго до того, як його призначили директором відділу прав людини ООН. Проект вносився на обговорення комісії з прав людини економічної і соціальної Ради, третього Комітету Генеральної Асамблеї, перш ніж бути поставленим на голосування. В ході цих обговорень вносились багато поправок і пропозицій державами-членами ООН. Загальна декларація прав людини проголосила невід'ємне та обов'язкове дотримання громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав людини. Статті базуються на визнанні гідності всіх людей, рівності їхніх прав, що є необхідною передумовою свободи, справедливості та загального миру. Вищевказаний документ проголосив, що права і свободи людини не можуть бути обмежені за

ознаками статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних переконань, національного або соціального походження, майнового стану. Серед проголошених прав найважливішими є рівність усіх перед законом, презумпція невинуватості, недоторканність особи, недопустимість неправомірного втручання в особисте і сімейне життя та безпідставне посягання на недоторканність житла, честь і репутацію людини, право на політичну діяльність, працю та захист від безробіття, на власність, відпочинок, освіту, соціальне забезпечення, право виїзду зі своєї країни та безперешкодного повернення до неї, право на свободу переконань і вільне їх поширення. Положення Загальної Декларації прав людини стали правовою основою для стандартів, згодом прийнятих Радою Європи, та для удосконалення національних правових систем, які гарантують неухильне й послідовне дотримання прав людини. Цей документ підкреслив універсальний характер прав і свобод, які поширюються на кожну людину, незалежно від статусу та території проживання [6].

Таким чином, населення колоній та інших залежних територій уперше було проголошене суб'єктами основних прав і свобод. Значимість Загальної декларації прав людини полягає не лише в тому, що вона стала першим міжнародним стандартом у сфері прав людини, але й у створенні правової бази та еволюції концепції прав людини (тлумачення основних принципів прав людини; деталізація і конкретизація фундаментальних прав і свобод людини та їхня регламентація у стосунках окремих соціальних груп, створення інституту міжнародного захисту прав людини).

Нині є близько сімдесяти конвенцій з прав людини, які детальніше трактують ці права, зокрема реалізацію прав державою, виокремлення особливих категорії прав людини, які не підлягають обмеженню з боку держави: право на життя, неприпустимість катувань, свобода думки і переконань, право на судовий захист. Міжнародна практика вказує, що

ефективність гарантій основних прав та свобод людини залежить від рівня розвитку правових принципів й інститутів демократії, стану економіки, засобів розподілу життєвих благ, правотворчої атмосфери у суспільстві, рівня правового виховання і культури населення, ступеня суспільної злагоди, наявності певних елементів у системі функціонування державної влади. На Загальну декларацію прав людини посилалися у своїх конституціях більшість нових незалежних держав, що виникли після краху колоніальних систем у таких країнах як Того, Сенегал, Мадагаскар та розпаду Союзу Радянських Соціалістичних Республік на п'ятнадцять самостійних країн [6].

Загальна декларація прав людини виявилася компромісом між протилежними позиціями держав радянсько-соціалістичного табору, які вимагали включення та визнання групи соціально-економічних прав людини, та державами Західної Європи і США, які відстоювали першочерговість та достатність громадянських та політичних прав. Різна правова природа зазначених груп прав та ставлення держав до них проявилася вже при підготовці проекту Пакту про права людини, який повинен був накладати юридичні зобов'язання на держави у сфері забезпечення прав людини, проголошених Загальною декларацією прав людини. Через декілька років роботи робочою групою Комісії ООН з прав людини було виявлено неспроможність об'єднати всі права декларації в одному документі, який мав би зобов'язуючий для держав-учасниць характер. Результатом такого протистояння стала розробка та прийняття у 1966 році двох окремих Пактів, які передбачили не тільки захист різних прав людини, а й різний механізм захисту закріплених прав, положень щодо їх імплементації: Міжнародного пакту про політичні та громадянські права та Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права.

Міжнародний Пакт про громадянські і політичні права (далі – МППГПП) від 16 грудня 1966 виступає головною юридичною підставою діяльності

Комітету. Частина IV цього документа, а саме статті 28-45, присвячена створенню Комітету та визначенню основних засад його функціонування. Зокрема, саме стаття 28 проголошує створення Комітету. МППГПП складається з преамбули, 53 статей, дві третини яких присвячені безпосередньо правам людини і двох Факультативних протоколів. Основна частина істотних положень документа присвячена захисту традиційних громадян, (особистих) і політичних прав, які викладені у Загальній декларації прав людини 1948 року [9].

Факультативний протокол до МППГПП, що передбачає процедуру розгляду повідомлень про порушення державами-учасниками пакту, прийнятий та відкритий для підписання 16 грудня 1966 року, набув чинності 23 березня 1976 року. МППГПП ратифіковано Верховною Радою СРСР 5 липня 1991 року. Другий факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, спрямований на скасування смертної кари, прийнятий 15 грудня 1989 року резолюцією 44/128 Генеральної Асамблеї на її 82-му пленарному засіданні, набув чинності 1991 року. Контроль за дотриманням норм МППГПП, включаючи розгляд індивідуальних скарг, здійснює міжнародний орган – Комітет. Перший факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, підписаний у 1966 році, надав Комітету компетенцію приймати та розглядати повідомлення (скарги) від осіб про те, що вони є жертвами порушень державою-учасницею МППГПП та цього протоколу якогось із прав, викладених у МППГПП. Україна ратифікувала Протокол і визнає юрисдикцію Комітету.

Протокол передбачає такі умови звернення до Комітету:

– звертатися до Комітету можуть лише особи, що перебувають під юрисдикцією держав, які ратифікували Пакт про громадянські та політичні права 1966 року та I Факультативний протокол до нього;

– порушення має стосуватися громадянських та політичних прав людини, передбачених цим МППГПП;

– звернення може бути прийняте Комітетом до розгляду лише за умови, якщо було вичерпано усі національні засоби захисту порушеного права;

– звернення не може бути прийнятим до розгляду, якщо воно подане анонімно або є проявом зловживання правом на звернення.

За результатами розгляду звернення Комітет приймає резолюції, які підлягають обов'язковому виконанню відповідною державою у 6-місячний строк [10].

Комітет згідно з МППГПП про громадянські та політичні права 1966 року наділений загальною компетенцією у сфері захисту прав людини, а згідно з I-м Факультативним протоколом до МППГПП – петиційною компетенцією. Таким чином, у відносинах з державами, які приєдналися і до МППГПП, і до I Факультативного протоколу, Комітет має загальну і петиційну компетенцію, а у відносинах з державами, які приєдналися лише до МППГПП – загальну компетенцію.

Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, закріпивши основний перелік прав людини другого покоління, в Україні набув чинності лише у 1976 році. В документі було закріплено право на працю, справедливі умови праці, включаючи справедливу винагороду, право на створення організацій, на соціальне забезпечення, достатній життєвий рівень, на здоров'я, освіту, участь у культурному житті, захист дітей від експлуатації. Окрім цього, положення Пакту про економічні, соціальні та культурні права закріплювали право на свободу від голоду та шляхи реалізації цього права, причому цей універсальний стандарт досі не має відображення на міжнародному регіональному рівні, в тому числі в рамках європейської системи захисту прав людини. Нажаль, більшість прав було сформульовано у нечіткій абстрактній формі, що притаманно правам другого покоління. Тобто,

використання таких термінів як «справедлива винагорода за працю», «достатній рівень життя», зобов'язання держав вжити «всіх необхідних заходів поступово», «у межах наявних ресурсів», «усіма належними способами» надають державам можливість не поспішати з виконанням взятих на себе зобов'язань при ратифікації Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права. Так, незважаючи на ратифікацію Україною Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права ще у 1973 році та відображенням закріплених в Пакті прав в Конституції України 1996 року, питання соціального захисту та соціальної сфери життя українців в цілому є гострою проблемою сьогодення [11].

Ще одним, вкрай важливим міжнародно-правовим актом у сфері охорони прав та свобод людини є Конвенція про попередження злочину геноциду і покарання за нього (далі – Конвенція про геноцид), прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 9 грудня 1948 року у Парижі [13]. Будучи підписаною 16.12.1949 року, важливого значення набула для жителів України дещо пізніше, – після ратифікації та введення дію 15.02.1955 року. Ключовим елементом, необхідним для встановлення складу злочину геноциду відповідно до Конвенції про геноцид, є докази того, що заборонена дія була вчинена з конкретним наміром (*dolus specialis*), а саме – знищення членів захищеної групи виключно через їхній зв'язок з цією групою. Намір, як елемент складу злочину, не вимагає жодних доказів мотиву з боку злочинної сторони, а також існування попереднього умислу. Водночас, сторона, яка стверджує існування геноциду, повинна довести намір за допомогою «повністю переконливих» доказів. Поміщений у статті II Конвенції детальний перелік дій, що охоплюються злочином геноциду, носить обмежувальний, а не ілюстративний характер. Це в свою чергу частково суперечить широкому поняттю геноциду, запропонованому Рафаелем Лемкіним, (юридичний радник Головного прокурора на Нюрнберзькому трибуналі та один з найперших прибічників

прийняття окремої конвенції, що забороняла б геноцид). Доктор Лемкін наполягав на тому, щоб захист був більшим та поширювався на расові, національні та релігійні групи, культурне, політичне, соціальне, або фізичне існування яких знаходилось під загрозою. Конвенція передбачає широкі категорії карних діянь, і зокрема встановлює, що карними є «геноцид, змова з метою вчинення геноциду, пряме і публічне підбурення до вчинення геноциду, замах на вчинення геноциду і співучасть у геноциді» Доктор Лемкін також вважається автором терміну «геноцид» що походить від грецького префіксу «genos», що означає «раса», та латинського суфіксу «cide», що означає «вбивати» [13].

Незважаючи на важливість, більшість країн, які ратифікували Конвенцію про попередження злочину геноциду і покарання за нього, пішли різними шляхами у вирішенні питання покарання за злочин геноциду. Деякі держави ввели статті щодо геноциду в національне законодавство, інші (наприклад, Канада, Німеччина) – не зробили цього. Однак за останні десятиліття ситуація поступово змінюється. Зокрема, у Німеччині в 2001 році було прийнято «Кодекс злочинів проти міжнародного права» (Code of Crimes against International Law). Стосовно Канади, то в 2000 році було прийнято Закон про злочини проти людства і воєнні злочини (Crimes against Humanity and War Crimes Act), які передбачають універсальні юридичні рішення за злочини проти міжнародного права, зокрема геноцид, злочини проти людства і воєнні злочини. До прийняття цього закону згідно з Кримінальним кодексом Канади, канадські суди мали юрисдикцію щодо воєнних злочинів і злочинів проти людства, вчинених за межами Канади, якщо особа перебувала в Канаді і після часу вчинення дії чи бездіяльності особа була присутня в Канаді [14].

Як відомо, сама Конвенція про геноцид універсальної юрисдикції не передбачає, що «високі договірні сторони зобов'язуються карати злочинця відповідно до цієї Конвенції на будь-якій території під їхньою юрисдикцією,

незалежно від громадянства злочинця, чи місця, де було вчинено злочин». Ця пропозиція не була підтримана більшістю держав. Ті держави, які виступали проти універсальної юрисдикції, посилались на традиційні принципи міжнародного права і порушення суверенітету держав.

Ще одним важливим документом у переслідуванні тих, хто скоїв геноцид, є Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства, схвалена ООН 26 листопада 1968 року [12]. Конвенція про строк давності підкреслює важливість та розширює можливість переслідування за злочин «геноцид», передбачений Конвенцією проти геноциду шляхом ліквідації можливості обійти будь-які національні законодавчі обмеження на переслідування. Українська РСР ратифікувала Конвенцію 19 червня 1969 року. Європейська Конвенція про незастосування строку давності до злочинів проти людства і воєнних злочинів, була прийнята Радою Європи у 1974 році. Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства наголошує і розширює межі кримінального переслідування за злочин геноцид, передбачений Конвенцією про геноцид, шляхом усунення будь-яких перешкод до такого переслідування, що могли б міститися у національному законодавстві. Конвенція про строк давності, проаналізована у сукупності із нормами «*jus cogens*» (імперативні норми міжнародного права), що передбачають заборону геноциду, дає змогу повністю скасувати той аргумент, що акти геноциду, вчинені до прийняття Конвенції про геноцид, не підлягають кримінальному переслідуванню. Заборона геноциду сьогодні носить універсальний характер в силу норм «*jus cogens*» (імперативна норма обов'язкового характеру), а обов'язок карати за геноцид є обов'язком «*erga omnes*» (по відношенню до кожного).

Особи, обвинувачені у вчиненні геноциду, не можуть «достовірно стверджувати, що їхнє переслідування за порушення первинної і раніше існуючої норми міжнародного права може являти собою ретроактивне

покарання». Таким чином, Конвенція про строк давності усуває будь-які можливі внутрішні законодавчі обмеження щодо переслідування осіб, звинувачених у вчиненні актів геноциду [12].

Одним з найтяжчих і найскладніших у вирішенні залишається порушення прав людей за расовими ознаками – расова дискримінація. Дискримінація в усіх її можливих формах і проявах є однією з найпоширеніших форм насильства та порушення прав людини. Дискримінація і нетерпимість – тісно пов'язані поняття. Нетерпимість – це відсутність поваги до вчинків та переконань, що відрізняються від своїх власних. Вона також стосується відторгнення людей, яких деякі члени суспільства сприймають як інших, наприклад, членів іншої соціальної чи етнічної групи, або людей з іншою політичною чи сексуальною орієнтацією. Нетерпимість може проявлятися у широкому діапазоні дій, починаючи з уникання таких людей, мовної ненависті, і закінчуючи тілесними травмами або навіть вбивствами.

Міжнародна конвенція про ліквідацію усіх форм расової дискримінації 1966 року підписана Україною 07 березня 1966 року, ратифікована 21 січня 1969 року та вступила в дію на території України 07 квітня 1969 року, покликана попереджувати та ліквідовувати усі форми расової дискримінації. У розвинутому суспільстві поняття дискримінації не розглядається цілісно, а розділено на форми. Так, формами дискримінації у суспільстві є ксенофобія, антисемітизм, расизм [16].

Ксенофобія – це упередження, пов'язане з помилковим сприйняттям того, що люди з інших країн, груп, культур або ті, хто говорять іншими мовами, є загрозою. Будучи досить поширеною у різних розвинутих країнах, ксенофобія тісно пов'язана з расизмом: чим більше чужинець сприймається як «інший», тим сильніші страхи і негативні почуття. Ксенофобія є однією з найпоширеніших форм і підстав для дискримінації.

Деякі упередження можуть перетворюватися на ідеології і джерелом розповсюдження ненависті. Однією з них є ідеологія расизму. Расизм включає дискримінаційну або образливу поведінку щодо людей через їх уявну «неповноцінність». Існує поширене переконання, що є людські раси в межах людського виду, які відрізняються своїми фізичними відмінностями. Наукові дослідження показують, однак, що «людські популяції не є однозначно і чітко розмежованими, біологічно окремими групами», і що раса – це уявне поняття або соціальний конструкт. Всі люди належать до одного виду і, отже, не має сенсу говорити про «раси».

Вплив расистських ідеологій був руйнівним для людства; вони виправдовували рабство, колоніалізм, апартеїд, насильницьку стерилізацію та анігіляцію народів. На цьому базувалися нацистські ідеології та програми знищення євреїв та інших «неповноцінних народів».

На жаль, расизм і зараз присутній в сучасних європейських суспільствах і політиці. Хоча раса більше не сприймається як біологічна категорія і тільки певні верстви суспільства вірять у «вищі раси» із спадковим правом мати владу над тими, хто вважається «нижчою расою». Вплив расизму існує і приймає різні форми, такі як культурний расизм або етноцентризм, віра в те, що деякі культури, як правило, свої власні перевершують інші, або не сумісні з іншими культурами, традиціями, звичаями та історією [19].

Антисемітизм можна визначити як «ворожість до євреїв як релігійної або етнічної меншини, що часто супроводжується соціальною, економічною та політичною дискримінацією». Наприкінці XIX сторіччя єврейські громади в Росії регулярно ставали жертвами погромів – організованих систематичних дискримінаційних актів насильства проти єврейської громади з боку місцевого населення, часто за пасивної згоди або активної участі сил правопорядку, які заохочувалися антисемітською політикою уряду. Напади на єврейські громади часто траплялися також в інших європейських країнах, у тому числі, наприклад,

у Франції та Австрії. Сьогодні антисемітизм залишається широко розповсюдженим в Європі, навіть якщо в деяких випадках, його важко розпізнати чи визнати. В останні роки паплюжать єврейські цвинтарі, євреї досить часто стають мішенями ненависті, або навіть фізичних розправ. Дослідження регулярно демонструють поточні високі рівні антисемітизму серед основних європейських суспільств у супроводі поодиноких підйомів.

Незважаючи на всі зусилля, до антисемітизму «продовжують заохочувати, відкрито або приховано, певні політичні партії і лідери, у тому числі не тільки екстремістські партії, але і деякі основні партії» і в багатьох випадках певні верстви населення ставляться терпимо або навіть приймають ці програми [15].

Одним з основних інструментів боротьби з дискримінацією в рамках системи ООН є саме Міжнародна конвенція про ліквідацію усіх форм расової дискримінації, яка зобов'язує держави, які її підписали, до ліквідації расової дискримінації. Конвенція включає в себе механізм індивідуальних скарг, і контролюється Комітетом з ліквідації расової дискримінації (далі – КЛРД), що складається з незалежних експертів. Усі держави-члени зобов'язані подавати регулярні доповіді КЛРД, який, в свою чергу, надає свої скарги і рекомендації державам-членам у вигляді «заключних зауважень». КЛРД складається з трьох механізмів зі своїми контролюючими функціями: процедур раннього попередження, розгляду міждержавних скарг та розгляду індивідуальних скарг [16].

Рівноправність є непорушною основою будь-якого демократичного суспільства, що прагне до соціальної справедливості і поваги прав людини. Практично у всіх розвинутих державах і сферах діяльності жінки піддаються дискримінації як з юридичної, так і практичної точок зору. Така ситуація зумовлена і погіршується наявністю дискримінації в родині, у суспільстві та на робочому місці. Причини і наслідки такої дискримінації можуть бути різними

та все ж порушення прав жінок є широко розповсюдженим явищем. Збереженню цього явища сприяє наявність устояних стереотипів, а також традиційних культурних і релігійних звичаїв і уявлень, які принижують роль жінок. Концепція рівності означає щось значно більше, ніж однакова поведінка з усіма людьми. Однакове поводження стосовно людей, що знаходяться в нерівному становищі, буде сприяти скоріше збереженню, ніж викорінюванню несправедливості. Справжньої рівності можна домогтися лише за допомогою зусиль, спрямованих на вивчення і виправлення такого становища. Саме ця більш широка концепція рівності стала основним принципом і кінцевою метою в боротьбі за визнання і забезпечення прав людини жінок

У 1979 році Генеральна Асамблея ООН прийняла Конвенцію про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок (далі – Конвенція про захист прав жінок). У самій Конвенції принципи про права жінок викладаються в юридично імперативній формі, та погоджені на міжнародному рівні. Основоположною правовою нормою Конвенції про права жінок є заборона усіх форм дискримінації щодо жінок. Здійснення цієї норми не може бути забезпечено лише за допомогою прийняття нейтральних, з точки зору статусу чоловіків і жінок, законів. Крім вимоги про те, щоб жінкам надавалися рівні, в порівнянні з чоловіками, права, у Конвенції пропонується також застосування визначених заходів для забезпечення можливості у реалізації жінками їх прав

Україна долучилася до даної Конвенції 17 липня 1980 року. В тому ж році – 24 грудня 1980 року цей документ ратифіковано та інтегровано в українське законодавство. Безпосередній вступ в дію для України відбувся 03 вересня 1981 року. З метою боротьби проти дискримінації за ознакою статі Конвенція про права жінок зобов'язує держави-учасниці визнати важливість економічного і соціального внеску жінок у добробут родини й у розвиток суспільства вцілому. Зміст Конвенції фіксує, що дискримінація заважає економічному росту і підвищенню добробуту. Окрім цього, Конвенцією про права жінок ясно

визнається необхідність зміни сформованих уявлень про роль жінки за допомогою проведення просвітницької роботи серед чоловіків і жінок з метою визнання рівності прав і обов'язків і подолання забобонів і звичаїв, заснованих на стереотипах [17].

Ще одна важлива особливість Конвенції полягає у безпосередньо визначеному статусі жінки, необхідності досягнення не тільки юридичної, але і фактичної рівності, а також важливості прийняття тимчасових спеціальних заходів для досягнення цієї мети [18].

Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини 1950 року (далі – Європейська Конвенція), стала одним з перших міжнародних правозахисних документів, який був спрямований на захист широкого спектру громадянських та політичних прав: Європейська Конвенція, будучи юридично обов'язковим договором для високих договірних сторін, запровадила систему контролю за дотриманням прав на внутрішньодержавному рівні. Держави, що ратифікували Європейську Конвенцію, взяли на себе зобов'язання відповідно до статті 1: по-перше, держави гарантують відповідність свого внутрішнього законодавства положенням Конвенції (для виконання цих зобов'язань, в окремих випадках, їм необхідно вносити певні зміни у своє законодавство); по-друге, нові держави, що ратифікують Європейську Конвенцію, мають виправити будь-які існуючі порушення тих основних прав і свобод, які захищає Конвенція. Україна долучилася до цієї Конвенції досить пізно: її підписано 9 грудня 1995 року та ратифіковано трохи більше, ніж через пів року – 17 липня 1996 року [19].

Найпоширенішим видом дискримінації в усі часи була дискримінація за кольором шкіри. Нажаль, прояви дискримінації трапляються і в сучасному суспільстві, однак не так часто, як це відбувалось 50-х роках ХХ століття. Дискримінація за кольором шкіри отримала свою назву – апартеїд. Одним із головних міжнародно-правових документів конвенційного характеру,

спрямованих на припинення поширення апартеїду, є Міжнародна конвенція про припинення злочину апартеїду та покарання за нього (далі – Конвенція про припинення злочину апартеїду), яка була прийнята Генеральною Асамблеєю 30 листопада 1973 року і набула чинності 18 липня 1976 року [20]. Конвенція про припинення злочину апартеїду була спрямована проти апартеїду в Південній Африці, але має більш загальний характер. Держави-учасниці Конвенції про припинення злочину апартеїду заявляють, що апартеїд є злочином проти людства і що нелюдські акти, які є наслідком політики й практики апартеїду та схожої з ним політики й практики расового поділу і дискримінації, є злочинами, що порушують принципи міжнародного права, зокрема цілі та принципи Статуту Організації Об'єднаних Націй, і створюють серйозну загрозу міжнародному миру й безпеці [20].

Термін «злочин апартеїду» визначено статтею 2 Конвенції про припинення злочину апартеїду означає нелюдські акти, вчинені з метою встановлення та підтримки панування однієї расової групи людей над будь-якою іншою расовою групою людей і її систематичне гноблення. Способи вчинення злочину апартеїду – повне політичне безправ'я корінного кольорового населення, за якого воно повністю усувається від участі у виборах органів влади, не користується жодними політичними та іншими цивільними правами; повне економічне безправ'я такого населення, при якому праця має практично характер рабської; соціальне безправ'я, коли, зокрема, корінне кольорове населення живе тільки у спеціально відведених місцях.

Відповідно до сучасного міжнародного права загальна заборона політики апартеїду є обов'язковою для всіх держав, незалежно від участі в Конвенції про припинення злочину апартеїду, адже така заборона витікає з імперативних норм міжнародного права. Існування апартеїду неможливе без реалізації його складових державним механізмом. Апартеїд не може бути вчинений випадково або за недоглядом посадових осіб. Реалізація апартеїду передбачає винний

умисел на його здійснення і використання для цього державних механізмів та державних фінансових ресурсів, що потребує великої кількості послідовно прийнятих державними органами рішень, указів чи інших документів бюрократичного механізму системи державних органів [20].

Поруч з порушенням прав людей у вигляді дискримінації за різними ознаками стоїть проблема порушення прав дітей – найбільш незахищених членів суспільства. Одним з перших кроків Генеральної Асамблеї ООН щодо захисту прав дітей було створення в 1946 році Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ). Через два роки, в 1948 році Генеральною Асамблеєю була прийнята Загальна декларація прав людини. В її положеннях і положеннях Міжнародних пактів 1966 року, що стосуються прав людини, визнається, що діти є об'єктом особливого захисту. Все ж, першим актом ООН, що стосуються прав дітей, стала прийнята Генеральною Асамблеєю в 1959 році Декларація прав дитини, в якій були сформульовані десять принципів, що визначають дії всіх, хто відповідає за здійснення всієї повноти прав дітей, і яка мала на меті забезпечення їм «щасливого дитинства». Декларація проголосила, що «людство зобов'язане давати дитині найкраще, що воно має», гарантувати дітям користування всіма правами і свободами на їх благо і благо суспільства [71].

Світові лідери взяли на себе історичне зобов'язання щодо дітей у світі, прийнявши у 1989 році Конвенцію ООН про права дитини – міжнародну угоду про дитинство [22]. Конвенція про права дитини ратифікована найбільшою кількістю країн з-поміж усіх міжнародних договорів про права людини в історії. Україна взяла на себе ряд зобов'язань з покращення добробуту дітей – зокрема, підписавши Конвенцію про права дитини. Ця Конвенція була ратифікована Постановою Верховної Ради України 27 лютого 1991 року за № 789XII (78912) та набула чинності для України 27 вересня 1991 року. Крім того, у 2003 та 2005 роках відповідно український Парламент ратифікував два факультативних протоколи до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої

проституції та дитячої порнографії та щодо участі у збройних конфліктах, які з того часу стали частиною національного законодавства [66,с.156].

У 2000 році були прийняті і в 2002 році набули чинності два факультативних протоколи конвенції – про участь дітей у збройних конфліктах, про торгівлю дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії. У грудні 2011 року Генеральна Асамблея ООН прийняла третій факультативний протокол, який був відкритий для підписання в 2012 році і набув чинності при досягненні числа в десять країн-учасниць. Протокол передбачає можливість розгляду Комітетом з прав дитини скарг на порушення Конвенції країнами-учасницями цього протоколу. Сучасна юридична думка базується на тому, що дитина повинна виховуватись в сім'ї. Відповідно до статті 5 Сімейного кодексу України, саме батькам надається право особистого виховання дітей, вибору способів та методик виховного процесу. Водночас, методи виховання не повинні іти всупереч нормам чинного законодавства та моральним устоям суспільства. Варто розуміти, що дитина в соціумі є повноцінною особистістю, яка володіє певним набором прав і свобод, які зазначені в законодавстві більшості демократичних країн. Все ж в реальному житті досить часто відбувається порушення прав дитини, в свою чергу самі порушники не усвідомлюють, що їхні дії ідуть врозріз з буквою закону. Найчастіше порушення прав дитини відбувається саме в сім'ї, звідки й треба починати пошуки джерела порушених прав [20].

На Землі немає жодної людини з однаковим набором якостей, зовнішністю, думками, діями. Кожен є індивідуальним. Однак, колір шкіри, розріз очей, антропометричні параметри, колір очей, вік, стать, національність, погляди на життя, віросповідання чомусь стають причиною обговорення, осудження та знущань. Всі ці явища підпадають під визначення «дискримінація». Це явище виникло задовго до появи міжнародних стандартів прав людини, та без перебільшення здійснило нищівний вплив на долі тисяч

людей. Захист прав та його механізми характеризують розвиток суспільства, його готовність нехай і не захистити кожного, але надати інструменти захисту. Міжнародно-правові акти у сфері захисту прав людини містять стандартні правила для країн, які визнали дію цих актів та зобов'язались їх дотримуватись. Не дивно, що дискримінація у її різних проявах стала причиною появи нормативно-правових актів міжнародного характеру за окремими групами представників суспільства. Поруч з дискримінацією стоїть і злочин, у різних способах вчинення. Важкість злочину на основі дискримінації залежить від рівня несприйняття і нетерпимості. Більшість людей не володіють знанням про необхідність сприйняття кожної окремої людини як особистості з її особистими зовнішністю, поглядами, ознаками. Саме міжнародно-правові стандарти прав людини покликані встановити суспільний порядок і сприйняття людини як людини, незалежно від ідентифікуючих ознак.

РОЗДІЛ 2. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ В ГАЛУЗІ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА, ЇХ ВІДОБРАЖЕННЯ В НАЦІОНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

2.1. Міжнародно-правові стандарти в галузі прав і свобод людини та громадянина як базис для Конституції і нормативних актів України

За всю історію свого існування Україна потрапляла під вплив різних держав, що позначилося на її суспільно-економічному, політичному і духовному розвитку. Це мало і позитивні і негативні наслідки: з одного боку відбувалася модернізація суспільства за рахунок поглинання норм і правил поведінки, законодавства, звичаїв та традицій країни, яка панувала на території України; а з іншого – уповільнення власного розвитку в частині поширення українських ідей, розвитку українського суспільства як самостійного, незалежного та неподібного до інших народів та держав.

Уся історія України пов'язана з боротьбою. Ця боротьба досить сильно виснажувала не лише всі сфери життєдіяльності, а й суспільство в цілому. Однак, в українській історії досить багато персонажів, які боролися саме за незалежність, неподільність, згуртованість. І навіть у XXI столітті продовжується така боротьба. Саме в ході так званої «боротьби» досить часто порушуються права та свободи сторін, при чому взаємно. Саме після найкривавішої події – II Світової війни, у 1950 році з'явилася Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (далі – КЗПЛ). Перебуваючи у складі Радянського Союзу, Україна не мала і теоретичного шансу на ратифікацію та самостійне прийняття КЗПЛ і поширення норм цього нормативно-правового акту. Однак, після розпаду Радянського Союзу та оголошення у 1991 році незалежності, Україна отримала таку можливість і в

1997 році ратифікувала та увела в дію положення КЗПЛ. Цей факт став першим кроком на зустріч Європі. Проте, зміна політичних сил, їх поглядів, та міцні корені-зв'язки із правонаступниками Радянського Союзу, стримували і стримують процеси вступу України до Європейського Союзу. Україна, не дивлячись на всі складнощі, робить кроки для приведення норм чинного законодавства до вимог, які висуваються до країн Європейського Союзу. Факт ратифікації КЗПЛ Україною 17 липня 1997 року став важливим етапом на шляху входження держави у європейський політико-правовий простір. КЗПЛ за своєю суттю є міжнародним договором, на підставі якого більшість європейських держав зобов'язалися дотримуватися прав та основоположних свобод людини. Ці права гарантуються як самою КЗПЛ, так і протоколами до неї – протоколи № 1, 4, 6, 7, 12 і 13, згода на обов'язковість яких надана державами-сторонами.

Крок на зустріч до імплементації та запозичення норм законодавства Європейського Союзу Україною відображено у статті 9 Конституції: «...чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України». Враховуючи вищевикладене, КЗПЛ та протоколи до неї набули статусу частини національного законодавства України. Ратифікувавши КЗПЛ, Україна визнала обов'язкову юрисдикцію ЄСПЛ на всій території. ЄСПЛ є міжнародним органом, який за умов, визначених КЗПЛ, може розглядати заяви, подані особами, які скаржаться на порушення своїх прав, гарантованих саме КЗПЛ. Юридичний зміст основних принципів міжнародного права закріплює зобов'язання кожної держави виконувати свої міжнародно-правові зобов'язання, а засоби реалізації цих зобов'язань визначаються національним правом. У статті 27 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року [35] закріплено принцип добросовісного виконання державою своїх міжнародних зобов'язань. Відповідно до цієї норми держава-учасниця не може

посилатися на положення свого внутрішнього права для виправдання невиконання нею міжнародного договору. З іншого боку, мають враховуватися особливості КЗПЛ, що пов'язані з її метою та предметом регулювання. Так, в одному зі своїх перших рішень Європейська Комісія з прав людини зазначала, що «зобов'язання згідно з Конвенцією фактично мають об'єктивну природу, оскільки їх метою є не взаємна уступка державами-учасниками своїх прав та обов'язків з метою забезпечення певних загальних інтересів, а створення нового публічного порядку», внаслідок чого виникає обов'язок захищати основні права людей від їх порушення державами-учасниками. Дещо пізніше ЄСПЛ виніс уточнення в цю тезу, зазначивши, що «на відміну від класичних міжнародних угод Конвенція містить окрім звичайних двосторонніх зобов'язань також і універсальні об'єктивні зобов'язання» [36].

Права та свободи, що містяться у КЗПЛ – це базові європейські стандарти прав людини, які повинні бути в основі діяльності держав-учасниць у галузі дотримання прав людини. Держави-члени Ради Європи повинні застосовувати ці стандарти в своєму законодавстві та правозастосовній практиці, однак за ними залишається свобода вибору засобів застосування цих стандартів. Включення міжнародних та європейських стандартів прав людини у правову систему України здійснено шляхом їх закріплення в Конституції держави, законах, а також через підписання, ратифікацію міжнародних угод, що містять такі норми. Останні частіше набувають статусу частини правової системи, що дає можливість судовим та іншим, правозастосовчим установам їх безпосередньо використовувати як частину національного права. Так, європейська практика свідчить, що норми КЗПЛ є найефективнішими у тому випадку, коли вони безпосередньо включені у внутрішньодержавне право.

Однією з головних умов вступу України до Європейського Союзу є модернізація чинного законодавства з урахуванням положень Європейських нормативно-правових актів, що регулюють сфери життєдіяльності країн-членів

Європейського Союзу. У значному переліку норм Європейського законодавства значне місце відводиться питанням прав та свобод людини та громадянина. Враховуючи цінності, які є основоположними для розвинутого суспільства, парламент України у 1996 році прийняв головний закон України, розділ II якого присвячений саме питанню дотримання прав і свобод людини.

Значна кількість положень КЗПЛ взята за основу Конституцією України. Яскравим прикладом є стаття 27 Конституції: «Кожна людина має невід'ємне право на життя», в якій зазначено, що: «...ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини. Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань». Для порівняння стаття 2 КЗПЛ «Право на життя» вказує, що: «Право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання. Позбавлення життя не розглядається як таке, що вчинене на порушення цієї статті, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили:

- для захисту будь-якої особи від незаконного насильства;
- для здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою;
- при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання.

Порівнюючи зміст цих двох статей можна спостерігати схожість у формулюванні та передачі основної ідеї: життя людини є найважливішою цінністю. Незважаючи на рід діяльності, спосіб життя, місце проживання, особливості економічного, соціального розвитку, кожна людина по-своєму впливає на Світ, та формує загальну категорію – суспільство.

Ще одним яскравим прикладом «рецепції» права із КЗПЛ є зміст статті 29 Конституції України : «Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність» в якій ідеться про те, що «...ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом.

У разі нагальної необхідності запобігти злочинів чи його перепинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом сімдесяти двох годин має бути перевірена судом. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою.

Кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правничою допомогою захисника». У свою чергу стаття 5 КЗПЛ містить ідентичні положення: «Кожен має право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути позбавлено свободи, крім таких випадків і відповідно до процедури, встановленої законом:

- законне ув'язнення особи після засудження її компетентним судом;
- законний арешт або затримання особи за невиконання законного припису суду або для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, встановленого законом;
- законний арешт або затримання особи, здійснене з метою доставлення її до компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення або якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення;

– затримання неповнолітнього на підставі законного рішення з метою застосування наглядових заходів виховного характеру або законне затримання неповнолітнього з метою доставлення його до компетентного органу;

– законне затримання осіб для запобігання поширенню інфекційних захворювань, законне затримання психічнохворих, алкоголіків або наркоманів чи бродяг;

– законний арешт або затримання особи з метою запобігання її недозволеному в'їзду в країну чи особи, щодо якої провадиться процедура депортації або екстрадиції.

Тому, відповідно до статті 29 Конституції та статті 5 КЗПЛ, кожній людині гарантовано право на свободу та особисту недоторканість. Законними обмеженнями цього права визнано лише арешт, затримання та позбавлення волі особи у порядку, передбаченому законом. З метою реалізації права, закріпленого статтею 29 Конституції, держава гарантує кожній особі з моменту затримання право на захист шляхом закріплення у законі сукупності процесуальних прав, використання яких надає можливості особисто захищатися від підозри чи обвинувачення у вчиненні правопорушення, відстоювати свої законні інтереси. Крім цього, гарантується право користуватися допомогою захисника. В окремих випадках, передбачених у законі, на осіб, які здійснюють досудове провадження, і суд покладається обов'язок забезпечення участі захисника у справі. Проте, ці конституційні положення в дію ще не увійшли. Згідно з пунктом 13 «Перехідних положень» протягом п'яти років після набуття чинності Конституцією ще зберігається існуючий порядок арешту, тримання під вартою, затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину. Підстави тримання під вартою має визначити закон. Всі шість підстав можливого обмеження свободи, які визначені у частині першій статті 5 КЗПЛ, знайшли своє відображення у кримінально-процесуальному законодавстві України [23]. Завдяки порівнянню статті 5 КЗПЛ та статті 29 Конституції

України, можна прослідкувати майже ідентичну передачу змісту, що вказує на те, що саме КЗПЛ стала основою для написання статті 29 Конституції України.

Важливим моментом у процесі запозичення норм КЗПЛ до нормативно-правових актів України є зміст статті 26 Конституції, в якій зазначено, що іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України. Тобто, головний закон України містить чітке формулювання, що ніхто не може бути обмежений у правах і обов'язках, та всі люди рівні перед законом.

Враховуючи юридичне значення КЗПЛ для країн, що зобов'язалися її дотримуватися, а також, країн, які виявили бажання вступити до Європейського Союзу, можна стверджувати про значний вплив КЗПЛ на формування законодавства більшості країн, що поступово призводить до уніфікації. Проте, тотальна уніфікація законодавства є неможливою, оскільки кожна країна хоча й намагається модернізувати свої закони, проте враховує вимоги і потреби своїх громадян, які для кожної країни є унікальними і тісно пов'язані з традиціями та звичаями, які змінити неможливо.

Послідовність у повторенні норм КЗПЛ в частині наділення правами людини в Україні представлено статтею 17 «Презумпція невинуватості та забезпечення доведення вини», яку викладено у Кримінальному процесуальному Кодексі України (далі – КПК) [34]. Так, відповідно до змісту статті 17 КПК, особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено у порядку, передбаченому цим Кодексом, і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили. Окрім цього, ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення і має бути виправданим, якщо сторона обвинувачення не доведе винуватість особи поза розумним сумнівом. Важливо, що підозра та/або

обвинувачення не можуть ґрунтуватися на доказах, отриманих незаконним шляхом. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на користь такої особи. Та однією з найголовніших норм статті 17 КПК є особливість поведіння з особою, вина якої у вчиненні кримінального правопорушення не встановлена обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили. Так, поведіння з обвинуваченим повинно відповідати нормам поведінки з невинуватою особою. У свою чергу, зміст статті 17 КПК містить подібні норми, визначені статтею 7 КЗПЛ: «...нікого не може бути визнано винним у вчиненні будь-якого кримінального правопорушення на підставі будь-якої дії чи бездіяльності, яка на час її вчинення не становила кримінального правопорушення згідно з національним законом або міжнародним правом. Також не може бути призначене суворіше покарання ніж те, що підлягало застосуванню на час вчинення кримінального правопорушення». Варто зазначити, що зміст статей Конституції України є ширшим порівняно зі статтями КЗПЛ, які необхідно додатково «розкривати» під час їх застосування.

Однак, не лише головний закон України містить положення про захист прав людини: поширення положень КЗПЛ знайшли своє відображення у нормативно-правових актах України. Для забезпечення нормальної реалізації відносин між людиною і державою, зокрема щодо відносин власності, в Україні прийнято Цивільний кодекс України [24], Господарський кодекс України [25], Закон України «Про реєстрацію прав на нерухоме майно» [26]. Зазначені нормативно-правові акти спрямовані на розвиток положень КЗПЛ про захист прав і основних свобод людини: у статті 133 Господарського кодексу України [25] дано визначення поняття правового режиму власності в Україні, зокрема питання приватної власності, правових основ набуття, здійснення і припинення, а також захисту прав власності зазначено у книзі третій «Право власності та інші речові права» Цивільного кодексу України [24]. Це безпосередньо стосується права власності громадян. Прийняття проекту Закону України «Про

державну реєстрацію прав на нерухоме майно» [26] сприяє створенню в Україні системи державної реєстрації прав на нерухоме майно, яка має забезпечувати реєстрацію всіх прав на нього, сприяти реалізації передбачених Конституцією України гарантій прав громадян на нерухоме майно, їх захищеності, забезпечуватиме право громадян на підприємницьку діяльність, передбачене у статті 42 Конституції України.

Значна частина розділу II Конституції України перекликається зі статтями КЗПЛ. За всі часи існування людства завжди існувала проблема у визначенні власника того, чи іншого рухомого, нерухомого майна, земельної ділянки, або будь-якої речі, що має матеріальну форму. На сьогоднішній день з'явилося поняття «володіння» і для нематеріальних благ. Однак, проблема регулювання цих відносин є невичерпною і нескінченною, бо матеріальні і нематеріальні блага існуватимуть завжди. У Світі залишилася незначна кількість країн, де питання власності майже не регулюється. Стаття 1 першого Протоколу КЗПЛ містить норми стосовно власності: кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Однак, попередні положення не обмежують право держави вводити в дію закони для контролю процедури користування майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів. Конституцією України також передбачено питання регулювання власності, що визначено статтею 41: кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом [59, с. 309].

Громадяни для задоволення своїх потреб можуть користуватися об'єктами права державної та комунальної власності відповідно до закону. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є

непорушним. Схоже формулювання змісту статті 1 Протоколу КЗПЛ стосовно примусового відчуження об'єктів права приватної власності прямо відображено у 41 статті Конституції України: примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану. Конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом. Використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі.

Досить важливим питанням є проблема можливості вільного пересування. Причиною цього є кордони між країнами. Деякі кордони, такі як внутрішні адміністративні кордони держави, або міждержавні кордони в межах Шенгенської зони, часто є відкритими і абсолютно не охороняються. Інші кордони частково або повністю контролюються, і вони можуть перетинатися легально тільки на призначених прикордонних заставах і можна контролювати прикордонні зони. Статтею 2 Протоколу № 4 КЗПЛ визначено, що кожен, хто законно перебуває на території будь-якої держави, має право вільно пересуватися і вільно вибирати місцепроживання в межах цієї території. Кожен є вільним залишати будь-яку країну, включно зі своєю власною. На здійснення цих прав не можуть бути встановлені жодні обмеження, крім тих, що передбачені законом і є необхідними в демократичному суспільстві. Проте, більшість країн використовує формулювання «...жодні обмеження, крім тих, що передбачені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної чи громадської безпеки, для підтримання публічного порядку, запобігання злочину, для захисту здоров'я чи моралі або з метою

захисту прав і свобод інших осіб», відповідно до якого встановлюються жорсткі правила в'їзду на територію та перебування на ній і не є доступними для будь-якої людини [59, с. 313].

Українським законодавством теж передбачено особливості пересування громадян з урахуванням різних режимів пересування. Так, у статті 33 Конституції України зазначено, що кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом. Для регулювання питань, пов'язаних з перебуванням іноземців на території України створено Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» [38] та ряд інструкцій та правил, що є похідними складовими цього закону.

Єдиною привілегією для громадян України, порівняно з іноземними громадянами, є можливість повернення на територію України в будь-який час.

Одним із найважливіших і найсуперечливіших положень, що неподільно стосуються права на життя є право застосування смертної кари. Донедавна, цим правом користувалися в більшості країн. Проте, більшість розвинутих і демократичних країн визначили такий вид покарання неприйнятним і таким, що суперечить нормам моралі і гідної поведінки у цивілізованому суспільстві, та осудили його. В результаті, статтею 1 Протоколу № 6 до КЗПЛ, який стосується скасування смертної кари «Смертна кара скасовується. Нікого не може бути засуджено до такого покарання або страчено». Відсутність смертної кари є обов'язковою умовою для перебування держави в Раді Європи. Це стало однією з причин скасування смертної кари в Україні, де мораторій на виконання смертних вироків уперше почав діяти у 1995 році, незадовго до вступу в цю міжнародну організацію. Проте через кілька місяців смертні вирoki знову продовжили виконувати, дійшовши висновку, що рішення про мораторій було прийнято без дотримання належної процедури. Такий стан

речей міг призвести до виключення України з Ради Європи, але в 1997 році мораторій на виконання смертних вироків знову почав діяти, і з тих пір в Україні вже ніколи нікого не страчували. Конституційний Суд України 29 грудня 1999 року визнав, що смертна кара суперечить Конституції України, чим остаточно закрит шлях до її відновлення. У зв'язку з цим, у 2000 році Верховна Рада України внесла зміни до Кримінального кодексу України [39], якими остаточно вилучила поняття «смертна кара» з офіційного списку кримінальних покарань України.

З метою реалізації статті 2 першого Протоколу до КЗПЛ про захист прав і основних свобод і людини про право кожного на освіту прийнято Закони України «Про повну загальну середню освіту» [27] та «Про професійну (професійно-технічну) освіту» [28]. Державні гарантії забезпечення діяльності молодіжних та дитячих громадських організацій спрямованих на реалізацію права громадян на свободу об'єднання у громадські організації, визначені в статті 36 Конституції України знайшли своє відображення у законі України «Про молодіжні та дитячі громадські організації» [29]. Задля надання можливості реалізації права на об'єднання громадян, передбаченої статтею 11 КЗПЛ, в Україні 17 вересня 1999 року прийнято Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» [30]. На реалізацію гарантій держави щодо забезпечення доступності і безоплатності дошкільної та вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах, розвитку позашкільної освіти, а також права громадян на безоплатне здобуття вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах, встановлених КЗПЛ, розроблені закони України «Про дошкільну освіту» [31], та «Про вищу освіту» [32]. На виконання вимог Конвенції щодо права на свободу вільних зборів і свободу асоціації з іншими було прийнято Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» [33], який визначив загальні засади благодійництва, забезпечив правове регулювання відносин у суспільстві,

спрямованих на розвиток благодійної діяльності, утвердження гуманізму і милосердя, надав державну підтримку її учасникам, створив умови для діяльності благодійних організацій відповідно до законів України [23].

Проте, існує ряд проблем, які ускладнюють процес інтеграції України в не лише у Європейський Союз, а й гармонізацію законодавства, оскільки не всі нормативно-правові акти України приведено у відповідність з вимогами КЗПЛ. Для уникнення цього в рамках Спільної програми між Радою Європи та Європейською Комісією для України проведено ряд заходів по порівнянню українського національного законодавства та вимог КЗПЛ про захист прав і основних свобод людини з урахуванням прецедентної практики ЄСПЛ, що й мало на меті встановлення основних причин в узгодженні норм чинного законодавства України та КЗПЛ. Однак, не лише це загальмовує процес інтеграції: українські суди повинні враховувати КЗПЛ у своїй судовій практиці. Це визначає необхідність у використанні судами основних положень КЗПЛ, а також прецедентної практики ЄСПЛ українською мовою, адже КЗПЛ є частиною національного законодавства України, і кожна особа може звернутися до національного суду з заявою про порушення його прав.

Практика міжнародних судових органів захисту прав людини доводить, що ці органи прикладають чимало зусиль задля ініціювання широкого застосування національними судами норм міжнародних конвенцій з прав людини. Зокрема, ЄСПЛ неодноразово наполягав на застосуванні такого принципу: якщо Конвенція є правовою основою, на яку може посилається заявник, то він повинен це робити в національному суді, або навіть сам національний суд повинен звернутися до відповідної норми Конвенції. Особливе значення у внутрішньодержавній імплементації належить приведенню судової практики у відповідність до міжнародно-правових зобов'язань держави. З метою дотримання Україною зобов'язань, що впливають з її членства в Раді Європи, та задля ефективного виконання статті

46 КЗПЛ, відповідно до якої, держави-учасники зобов'язуються виконувати остаточне рішення ЄСПЛ в будь-якій справі, в якій вони є сторонами, 23 лютого 2006 року було прийнято Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [37], який зафіксував на законодавчому рівні систему інституційних та процедурних механізмів виконання рішень ЄСПЛ та запобігання порушенням КЗПЛ. Цей закон увібрав у себе всі сучасні напрацювання Ради Європи, спрямовані на всебічне вирішення питань виконання державами-членами рішень ЄСПЛ, включаючи вимоги рекомендацій Комітету міністрів Ради Європи державам-членам: Rec (2004) 4, Rec (2004) 5, Rec (2004) 6, Rec (2002) 13), законодавчо закріпивши забезпечення виконання рішення ЄСПЛ шляхом вжиття заходів індивідуального та загального характеру. Таким чином, під виконанням рішення ЄСПЛ слід розуміти вжиття державою індивідуальних заходів, спрямованих на усунення конкретного порушення, визначеного в рішенні ЄСПЛ, та заходів загального характеру, спрямованих на усунення підстави для надходження до ЄСПЛ аналогічних заяв проти України у майбутньому. У ширшому розумінні, заходи індивідуального характеру полягають у наданні заявнику справедливої сатисфакції, присудженої ЄСПЛ, та відновлення, наскільки це можливо, попереднього юридичного стану, який заявник мав до порушення КЗПЛ (*restitutio in integrum*). Зазначене можливе у випадку повторного розгляду справи судом, включаючи відновлення провадження у справі, повторного розгляду справи адміністративним органом. У свою чергу, заходи загального характеру полягають у вчиненні дій, спрямованих на усунення причини, що стала підставою звернення до ЄСПЛ, з метою забезпечення додержання державою положень КЗПЛ, порушення яких встановлене рішенням, забезпечення усунення недоліків системного характеру, які лежать в основі виявленого ЄСПЛ порушення. Такими заходами у більшості випадків є:

- внесення змін до законодавства та практики його застосування;
- внесення змін до адміністративної практики;
- забезпечення юридичної експертизи законопроектів та інші заходи, які унеможливають подальші порушення КЗПЛ та забезпечують максимальне відшкодування наслідків порушень, які вже мали місце.

Таким чином, виконання рішення ЄСПЛ в частині дотримання заходів загального характеру потребує вчинення цілого ряду дій щодо приведення чинного законодавства у відповідність із положеннями КЗПЛ та практикою ЄСПЛ з метою уникнення аналогічних порушень Конвенції в подальшому. Окрім цього, національні суди повинні застосовувати при розгляді справ КЗПЛ та практику ЄСПЛ як джерело права. Це положення формально надало можливість суддям українських судів прямо посилатися у судовому рішенні на практику ЄСПЛ. З прийняттям Закону «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», який зафіксував на законодавчому рівні систему інституційних та процедурних механізмів виконання рішень ЄСПЛ та запобігання новим порушенням КЗПЛ, в Україні створено основу для ефективного дотримання міжнародно-правових стандартів у сфері захисту прав людини.

Висновок: Імплементация міжнародно-правових норм в національне законодавство є досить складною процедурою, в широкому сенсі це – здійснення міжнародно-правових і внутрішньодержавних норм задля виконання міжнародно-правових зобов'язань, а також створення на міжнародному і внутрішньодержавному рівнях умов для такого здійснення.

У конкретнішому розумінні «імплементация норм міжнародного права» – це цілеспрямована організаційно-правова діяльність держави, яка здійснюється індивідуально, колективно або в межах міжнародної організації з метою своєчасної, всебічної і повної реалізації зобов'язань, взятих ними у відповідності з міжнародним правом.

2.2. Міжнародно-правові стандарти громадянських, економічних, соціальних і культурних прав і свобод людини та громадянина

Будь-яке суспільство ставить за основу свого розвитку правові догми, керується нормами свого законодавства та ратифікованого, бере до уваги тенденції розвитку провідних світових держав. Усі права людини класифіковано за групами: соціальні, громадянські, культурні та економічні. Подібний поділ дає можливість встановити правячої сфері порушенота які нормативно-правові акти слід використовувати для відновлення порушених прав. Кожен вид прав загальноприйнятої класифікації має ряд своїх особливостей.

Основними правами та свободами людини громадянина є громадянські права і свободи, які часто називають особистими оскільки вони мають індивідуальний характер – вони є такими, що починаються з моменту народження людини. Такий вид прав і свобод існує незалежно від громадянства, та не може бути скасований чи припинений за жодних обставин. Першим важливим громадянським правом є право на життя. Право людини на життя – це закріплені нормами міжнародно-правових актів та внутрішнього законодавства можливість певної поведінки людини, спрямованої на забезпечення недоторканності свого життя з боку інших осіб. В Україні право на життя закріплено статтею двадцять сьомою Конституції України шляхом заборони незаконного позбавлення життя людини. Як і в більшості країн, в Україні нікого не може бути позбавлено життя. Друга важлива складова закріплення права на життя – право людини на самозахист від протиправних посягань на життя і здоров'я. Життя людини визнано найвищою соціальною цінністю. У свою чергу, держава бере на себе обов'язок захищати це право. Кожна людина має право захищати своє життя і здоров'я та життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань.

Істотним громадянським правом є право кожного на повагу до його гідності. Гідність людини є її невід'ємним внутрішнім ставленням до себе як до унікальної, цілісної особистості, повноцінного члена суспільства. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. повага до гідності поєднана з неприпустимістю катувань, нелюдському поводженню. Це, насамперед, пов'язано з тісним зв'язком вищевказаних порушень прав і свобод людини. В українському законодавстві право на повагу та гідність визначено статтею 28 Конституції України, у міжнародному законодавстві – статтею 3 КЗПЛ [67].

Основною складовою демократії є свобода. Право на свободу та особисту недоторканність передбачено головним законом України. Зміст цього права полягає в тому, що в Україні заборонені будь-які форми рабства чи свавільного та безпідставного обмеження волі. Свобода та особиста недоторканність передбачають можливість вибір поведінки, що всіляко сприяє всебічного розвитку, надає можливість діяти на власний розсуд, але в межах закону.

Право на свободу та особисту недоторканність потребує захисту від свавільного обмеження. З цією метою проводиться періодичний судовий контроль за обмеженням (позбавленням) свободи та/чи особистої недоторканності. Однак, це право не є абсолютним і може бути обмеженим, але тільки на підставах і порядку, чітко визначених в законах. В українському законодавстві захист свободи і особистої недоторканності передбачено статтею 29 Конституції України.

На міжнародному рівні захист цього права визначено статтею 9 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [9] (далі – МПГП) та статтею 5 КЗПЛ.

Однією зі складових особистої недоторканності тісно пов'язаної з правом на недоторканність особистого і сімейного життя, є право на недоторканність житла. Право на недоторканність житла є правом кожного на гарантовану

державою охорону його житла від незаконного вторгнення, проникнення та інших посягань з боку будь-яких суб'єктів конституційно-правових відносин. Зокрема, стаття 30 Конституції України захищає право власників, законних орендарів або наймачів житла чи іншого володіння від проникнення до житла чи іншого володіння, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду [73].

У невідкладних випадках, пов'язаних із порятунком життя людей, майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, можливий інший, встановлений законом, порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду й обшуку. Зокрема, такий порядок установлюється законами України у сфері правоохоронної діяльності. На міжнародному рівні питання недоторканості житла регулюються з урахуванням статті 17 МПГП та статті 8 КЗПЛ.

Спорідненим до права на недоторканість житла є право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, встановлене статтею 31 Конституції України. Це право гарантується нормами адміністративного та кримінального права України, які встановлюють юридичну відповідальність за порушення права на таємницю листування телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені лише на підставі рішень суду, в порядку, встановленому законом, з метою запобігати злочинів чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншим способом одержати інформацію неможливо.

Наступним видом громадянських прав людини є її права у сфері сімейного й особистого життя, які значною мірою залежні від морально-етичних норм, що властиві тому чи іншому суспільству. Стаття 32 Конституції декларує, що ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України. Зокрема, не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної

інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. До такої конфіденційної Інформації відноситься інформація про усиновлення, грошові вклади, заповіти, стан здоров'я, особисті стосунки людини. У разі поширення недостовірної інформації про особу та членів її сім'ї, держава гарантує судовий захист права спростовувати таку інформацію, вилучення її та відшкодування моральної і матеріальної шкоди, завданої збиранням, зберіганням і поширенням недостовірної інформації. Як правило, йдеться про інформацію, що наносить шкоду особистій і діловій репутації людини та членів її сім'ї. До того ж Конституцією закріплюється право громадян на ознайомлення в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною та іншою захищеною законом таємницею. У міжнародних нормативно-правових актах право на особисте та сімейне життя захищається статтею 8 КЗПЛ та статтею 17 МПГП.

Іншим громадянським правом людини і громадянина є право на вільне пересування, вільне проживання та вільне залишення території України, передбачене статтею 33. Право на вільне пересування, вільне проживання та вільне залишення території України є новим для вітчизняної конституційної теорії та практики, оскільки за радянської доби таке право не лише не закріплювалося, а й заборонялося. Одним із позитивних здобутків його закріплення в Конституції України 1996 року стала ліквідація архаїчного інституту прописки. У міжнародній практиці захист права на вільне пересування, проживання та залишення території будь-якої держави відображено у статті 12 МПГП та статтею 2 Четвертого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який гарантує деякі права і свободи, не передбачені в Конвенції та у Першому протоколі до неї.

Окрім вищезазначених прав до громадянських прав відносять право на свободу думки і слова (стаття 34) та право на свободу світогляду і

віросповідання (стаття 35). Хоча існує думка, що право на свободу думки і слова слід зараховувати до культурних прав людини і громадянина, оскільки воно визначає міру можливої поведінки саме в культурній (духовній) сфері суспільних відносин. Це право гарантує кожному право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб, за винятком інформації, обіг якої обмежується чинним законодавством. Право на свободу думки і слова передбачає, що кожен має право сповідувати будь-яку релігію або бути атеїстом, вести релігійну діяльність, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах громадського порядку, здоров'я і моралі населення або захисту прав і свобод інших людей. У міжнародних нормативно-правових актах це право передбачено статтею 18 МПГП та статтею 9 КЗПЛ.

Поруч з громадянськими правами існують соціальні, економічні та культурні права. Соціальні права і свободи дозволяють громадянам реалізовувати можливу поведінку або діяльність у соціальній сфері. Ця поведінка або діяльність пов'язана з можливістю людини працювати та відпочивати, захищати свої соціально-економічні права, отримувати соціальний захист, мати право на достатній життєвий рівень, отримувати належні медичні послуги. За своєю суттю соціальні права та свободи людини і громадянина – це міра можливої поведінки або діяльності людини в соціальній сфері що передбачає задоволення законних інтересів і потреб у сфері трудової діяльності, соціального захисту та охорони здоров'я [74].

Реалізація соціальних прав і свобод сприяє формуванню соціальної держави, стабілізує суспільне життя. Водночас соціальні права і свободи, на жаль, залишаються найменш гарантованою групою конституційних прав і свобод.

Друга Світова війна стала причиною перегляду відношення до поняття «права людини». Характерно, що значну увагу приділяли не виключно якісь

одній категорії прав, а всім правам людини, які розглядалися як пріоритет у розвитку суспільства. Так, після завершення одного з найкривавіших конфліктів в історії людства, у 1948 році з'явилася Загальна декларація прав людини. Цей міжнародний нормативно-правовий акт хоча й має рекомендаційний характер, проте встановив основні форми та способи реалізації закріплених соціально-економічних прав, в тому числі за допомогою національних зусиль, міжнародного співробітництва, з урахуванням структури та ресурсів кожної держави. Тобто, у Декларації наголошувалося на взаємозв'язку громадянських, політичних, соціальних, економічних та культурних прав, необхідності встановлення такого соціального і міжнародного порядку, за яким вони можуть бути повністю реалізовані, а з іншого боку визначалася залежність їх реалізації від ресурсів, економічної спроможності держав. На той час Декларація прав людини виявилася компромісом між протилежними позиціями держав, які вимагали включення та визнання групи соціально-економічних прав людини, та державами, які, відстоювали першочерговість та достатність громадянських та політичних прав. Різна правова природа зазначених груп прав та ставлення держав до них проявилось вже при підготовці проекту Пакту про права людини, який повинен був накладати юридичні зобов'язання на держави у сфері забезпечення прав людини, проголошених Загальною декларацією прав людини. Робоча група Комісії ООН з прав людини виявила неспроможність об'єднати всі права Декларації в одному документі, який мав би зобов'язуючий для держав-учасниць характер. Результатом цього стала поява у 1966 році двох окремих пактів, які передбачили не тільки захист різних прав людини, однак і різний механізм захисту закріплених прав, положень щодо їх імплементації: Міжнародного пакту про політичні та громадянські права [9] та Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права [11].

Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, закріпивши основний перелік прав людини другого покоління, набув чинності лише у 1976 році. В документі було закріплено такі права як: право на працю, право справедливих умов праці (включаючи справедливу винагороду), право на створення організацій, право на соціальне забезпечення, право на достатній життєвий рівень, на здоров'я, освіту, участь у культурному житті. Не менш важливо, що Пактом про економічні, соціальні та культурні права закріплювалося право на свободу від голоду та шляхи реалізації цього права, причому цей універсальний стандарт досі не має відображення на міжнародному регіональному рівні, в тому числі в рамках європейської системи захисту прав людини.

Наявність нормативно-правових актів у сфері захисту прав не дає гарантій, що ці права не буде порушено. Однак, їх існування виправдане, оскільки опис прав дає можливість встановити групу правових відносин, яку слід захищати. Для світової спільноти основним нормативно-правовим актом у сфері гарантування соціальних, економічних та культурних прав є Пакт про економічні, соціальні та культурні права [11]. Орієнтуючись на основні положення цього Пакту країни самостійно запозичували головні ідеї до свого законодавства. Проте, поруч з Пактом про економічні, соціальні та культурні права існує Європейська соціальна хартія (далі – Європейська Хартія), юридична сила якої поширюється на країни-члени Ради Європи, частиною якої є і Україна з 1995 року. Саме тому до українського законодавства долучено як Пакт, так і Європейську Хартію шляхом ратифікації.

Коло соціальних, економічних та культурних прав є невичерпним. Проте, існує ряд незмінних, сформованих роками і століттями прав, які постійно порушуються незалежно від розвитку того, чи іншого соціуму. Серед основних соціальних прав, які закріплено у Конституції України та міжнародних нормативно-правових актах з питань захисту прав людини, виділяють:

- право на соціальний захист;
- право на житло;
- право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї;
- право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування.

Право на соціальне забезпечення полягає в тому, що держава гарантує надання достатніх коштів громадянам, які через об'єктивні обставини повністю або частково втратили можливість працювати і отримувати винагороду за працю, а також допомоги сім'ям у зв'язку із народженням та вихованням дитини. У широкому розумінні соціальне забезпечення або соціальний захист розглядають як діяльність держави, спрямовану на забезпечення процесу формування та розвитку особистості, створення умов для самовизначення та ствердження в житті. Це право закріплене у статті 22 Загальної декларації прав людини, у статті 9 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права прямо встановлено право на соціальне забезпечення, у тому числі на соціальне страхування та статті 16 Європейської Хартії. В українському законодавстві основні засади права на соціальний захист сформульовані у статті 46 Конституції України [75].

Житло – одна з основних матеріальних умов життя людини. Потреба людини в помешканні виникає з моменту її народження та зберігається протягом усього життя. Задоволення потреби людини в житлі досить важлива соціальна потреба. Забезпеченість громадян житлом є одним з найконкретніших показників добробуту. Стаття 47 Конституції України гарантує кожному право на житло. Держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду. Громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону. Ніхто не може бути примусово позбавлений житла інакше як на підставі закону за рішенням суду. Крім того, відповідно до статті

48 Конституції України: «...кожна людина має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї родини, що охоплює достатнє харчування, одяг, житло». Право громадян на житло закріплено і статтею 1 Житлового кодексу України [42]. Що стосується міжнародного законодавства, то право на житло передбачено статтею 11 Пакту про економічні, соціальні та культурні права, статтею 25 Загальної декларації прав людини та статтею 31 Європейської Хартії.

Право на достатній рівень життя досить вузько представлено в національному законодавстві: це одна з небагатьох норм II-го розділу Конституції України, яка не містить спеціальних конституційних гарантій відповідного права і не конкретизує його. Лише стаття 48 Конституції України визначає, що під поняттям «достатній життєвий рівень» слід розуміти достатнє харчування, одяг і житло. Водночас і міжнародне законодавство повноцінно не розкриває зміст цього права. Право на достатній рівень життя тісно пов'язане з правом на житло і саме тому згадується у статті 11 Пакту про економічні, соціальні та культурні права та статті 25 Загальної декларації прав людини.

Право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування в українському законодавстві представлено частиною першою статті 49 Конституції України, яка проголошує, що «...кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування». Охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, санітарних, оздоровчих і профілактичних програм. Держава повинна створювати умови ефективного і доступного медичного обслуговування. Стосовно міжнародного законодавства, то стаття 25 Загальної декларації прав людини досить поверхнево описує обов'язок захищати здоров'я людини. Натомість, стаття 11 Європейської Хартії декларує право людини на захист її здоров'я.

Друга група прав, якими наділена кожна людина представляє економічні права. До основних економічних прав належать:

- право на підприємницьку діяльність;
- право на працю;
- право на страйк;
- право на відпочинок;
- право на приватну власність.

Чільне місце у системі прав і свобод особи займає право на підприємницьку діяльність. Особливе значення цього права в Україні зумовлено відносно недавнім його проголошенням. Саме тому це право – право на підприємництво залишається не в повній мірі дослідженим, хоча й визнається таким, що розвивається. Згідно зі статтею 42 Конституції України «кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом». У міжнародному законодавстві право на здійснення підприємницької діяльності слід розуміти у контексті «прибуткової діяльності». Це право передбачено пунктом вісімнадцятим частини 1 Європейської Хартії [69, с.213].

Право на працю є невід'ємною складовою демократичного і вільного суспільства. Суть права на працю полягає в отриманні доходу за умови виконання трудових обов'язків. Це право передбачено статтею 43 Конституції України. Відповідно до українського законодавства забезпечення права на працю покладено на державу. Виходячи з цього, держава зобов'язана створювати умови для реалізації цього права, надавати рівні можливості при виборі професії, виду трудової діяльності, розробляти програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до потреб суспільства та реалізовувати їх на практиці. У міжнародному законодавстві трудовим відносинам відведено чільне місце, адже праця є джерелом доходу, який впливає на рівень життя та можливість розвитку у суспільстві. У нормі основоположного документу – статті 23 Загальної декларації прав людини,

ззначається, «що кожна людина має право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі і сприятливі умови праці та на захист від безробіття». Кожна людина має право на гідну оплату за виконані роботи. Питанню трудових відносин присвячено і зміст статей 6 та 7 Пакту про економічні, соціальні та культурні права. Стаття 6 Пакту про економічні, соціальні та культурні правовизнає право на працю, що включає право кожної людини отримати можливість заробляти собі на життя працею, яку вона вільно обирає або на яку вона вільно погоджується. Поруч з цим, стаття 7 Пакту про економічні, соціальні та культурні права проголошує, що: «людина, яка працює, повинна отримувати справедливу зарплату і рівну винагороду за працю рівної цінності без будь-якої різниці». Досить важливою проблемою залишається праця жінок. За нормами права жінкам повинні гарантуватись умови праці, не гірші від тих, якими користуються чоловіки, з рівною платою за рівну працю.

Зміст статті 4 КЗПЛ досить доречно передає обмеження у використанні праці шляхом примусу – примусової праці. Так, відповідно до пункту 2 статті 4 КЗПЛ «ніхто не може бути присилуваний виконувати примусову чи обов'язкову працю». Досить широко описано право на працю у Європейській Хартії: стаття 1 описує загальне право на працю, а стаття 2 вказує на необхідність справедливих умов праці. У 3 статті Європейської Хартії зазначається вимога до безпечних та здорових умов праці – сам зміст документу полягає у декларуванні права на працю і питань, що тісно пов'язані з цим правом [80].

Часте порушення роботодавцями прав працівників змусило останніх виражати своє невдоволення та отримало назву «страйк». Насамперед, страйк виникає тоді, коли порушуються права на працю, які, тісно пов'язані з економічними та соціальними правами громадян. Питанню проведення страйків у міжнародному законодавстві не виділено значної ролі: стаття 8 Пакту про економічні, соціальні та культурні права містить положення, відповідно до якого кожна країна повинна забезпечити можливість проведення

страйку працівниками за умови його здійснення відповідно до законів кожної країни. Зміст статті 6 Європейської Хартії містить згадку про можливість проведення страйку. В українському законодавстві питанню проведення страйків присвячена 44 стаття Конституції України.

Тісно пов'язаним з трудовими відносинам є право на відпочинок. У статті 24 Загальної декларації прав проголошується, що: «кожна людина має право на відпочинок і дозвілля, включаючи право на розумне обмеження робочого дня та на оплачувану періодичну відпустку». Статтею 2 Європейської Хартії проголошено необхідність щотижневого відпочинку, який по можливості має збігатися з днем, що за традиціями або звичаями відповідної країни чи регіону визнається днем відпочинку. Так само і статтею 7 Пакту про економічні, соціальні та культурні права людині повинні забезпечуватися відпочинок, дозвілля і розумне обмеження робочого часу та оплачувану періодичну відпустку так само, як і винагороду за святкові дні. В українському законодавстві поняття «відпочинок» знайшло своє відображення у статті 45 Конституції України та Законі України «Про відпустки»[43]. Відтак, принцип «право на відпочинок» займає значиме місце у системі принципів сучасного трудового права, а відпустка, у свою чергу, є одним із значущих способів його реалізації. На сьогоднішній день удосконалення правового регулювання відпусток набуває особливого значення оскільки навіть сьогодні, в часи розвитку суспільства і правових систем, порушення права працівника на відпочинок є досить розповсюдженим явищем [79].

Одним з найголовніших прав і таких, що найчастіше порушуються є право на приватну власність. Право приватної власності – це сукупність норм, які регулюють відносини щодо належності майна фізичним та юридичним особам, а такої право володіння, користування та розпоряджання цим майном на власний розсуд у межах, встановлених законом. Право приватної власності є універсальним. Це право надається власнику, незалежно від того, чи є він

фізичною або юридичною особою. Питанню права власності присвячено статті 23 глави Цивільного Кодексу України починаючи з 316 статті.

Можливість вільного духовного розвитку особистості у соціумі іменується як культурні права. Культурний розвиток забезпечується через освіту. В усі часи освіта була рушійною силою. За своєю суттю освіта – це основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави. Чинним українським законодавством передбачено право людини на освіту статтею 53 Конституції України. Ряд нормативно-правових актів регламентує порядок отримання початкової, середньої, професійної, вищої освіти в Україні, проте, вони носять саме регулюючий характер. Саме ж право реалізується з урахуванням положень статті 53 Конституції України та ратифікованих нормативно-правових актів. Статтею 26 Загальної декларації прав людини визначено, що «кожна людина має право на освіту». Освіта повинна бути безкоштовною в рамках початкової та середньої рівнів освіти. Щодо початкової освіти, то вона повинна бути обов'язковою. Технічна і професійна освіта повинні бути загальнодоступними, а вища освіта повинна бути однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного. Навчання повинно бути спрямованим на повний розвиток людської особи і збільшення поваги до прав людини і основних свобод. Так, у статті 13 Пакту про економічні, соціальні та культурні права, країни, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожної людини на освіту. Вони досягли згоди, що освіта повинна спрямовуватись на повний розвиток особистості та усвідомлення її гідності. Крім того, держави погоджуються в тому, що освіта повинна дати можливість усім бути корисними учасниками вільного суспільства. На фоні Загальної декларації прав людини, в українському законодавстві відстежується запозичення змісту статті, пов'язаної з освітою. Стаття друга Першого протоколу Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод зазначає, що нікому не може бути відмовлено у праві на освіту. Держава

привиконанні будь-яких функцій, узятих нею на себе в галузі освіти і навчання, поважає право батьків забезпечувати таку освіту і навчання відповідно до їхніх релігійних і світоглядних переконань.

Наявність фундаментальних знань відкриває можливість до розуміння значної кількості речей у Світі. Завдяки отриманим знанням та вподобанням, людина розвивається культурно, творчо та науково. Це право закріплено у Головному Законі України – Конституції України. Відповідно до статті 54 Конституції України громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Відтак, кожен громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Важливо, що ніхто не може використовувати або поширювати ці результати без згоди автора, за винятками, встановленими законом. У міжнародному законодавстві, а саме, статті 15 Пакту про економічні, соціальні та культурні права зазначається, що держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожної людини на участь у культурному житті. В той же час, статтею 27 Загальної декларації прав людини визначено, що кожна людина має право вільно брати участь у культурному житті суспільства, втішатися мистецтвом, брати участь у науковому прогресі і користуватися його благами.

Існуючі нормативно-правові акти у сфері прав людини є основою для захисту порушених прав вже багато років. Однак, сучасний стан розвитку суспільства спонукає до швидкої зміни та адаптації правового захисту під тенденції сучасності. В більшості випадків порушувані права є «стандартними», тобто не є абсолютно новими, та все ж бувають виключення. Саме сукупність порушуваних прав і породжує необхідність у доопрацюванні існуючих правозахисних норм та викликає складність у їх вирішенні. Зміст статей, закріплених у Загальній декларації прав людини, КЗПЛ, пактах, до неї,

Європейській Хартії, містять, в цілому, загальні положення, які необхідно додатково розкривати. Важливо, що незважаючи на приналежність до германоримської правової сім'ї, у Європі поступово з'являється інститут прецедентного права, який є особливістю англо-саксонської правової системи. Таким чином спрощується процес вирішення судових спорів, у яких порушено право людини. Важливим моментом є вивчення і розуміння основних ідей існуючих правозахисних документів, оскільки вони хоча їх зміст і має узагальнений характер, проте не мають альтернативи.

РОЗДІЛ 3. ДОТРИМАННЯ УКРАЇНСЬКОЮ ДЕРЖАВОЮ МІЖНАРОДНИХ НОРМ І ПРИНЦИПІВ У ГАЛУЗІ ЗАХИСТУ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

3.1 Звернення до міжнародних установ з питань захисту та забезпечення прав і свобод людини

Можливість кожної людини відстоювати свої права є невід'ємною складовою демократичного суспільства. Поновлення порушених прав здійснюється через звернення до відповідних міжнародних установ, уповноважених розглядати заяви, подані особами, які скаржаться на порушення своїх прав. Для країн, які ратифікували КЗПЛ, органом звернення для відновлення прав виступає ЄСПЛ. ЄСПЛ розглядає міждержавні заяви та індивідуальні звернення, а також наділений повноваженнями щодо надання консультативних висновків щодо тлумачення КЗПЛ та протоколів до неї. Індивідуальні заяви можуть подаватися будь-якою особою, групами осіб, юридичними особами або неурядовими організаціями, які вважають, що їхні права чи свободи, гарантовані КЗПЛ, було порушено державою. Під час розгляду звернень ЄСПЛ вирішує питання про те, чи справді держава в особі її органів влади або посадових осіб допустила порушення взятих на себе зобов'язань в межах КЗПЛ та протоколів до неї. За умови визнання факту порушення ЄСПЛ застосовує до держави відповідні санкції. Проте, право звернення до ЄСПЛ має обмежене коло осіб. Перелік осіб, які мають право звернення до ЄСПЛ визначено у статтях 33 та 34 КЗПЛ. Відтак, будь-яка держава-учасниця КЗПЛ може виступити ініціатором захисту прав людини в будь-якій іншій державі-учасниці КЗПЛ. КЗПЛ не обмежує коло суб'єктів, на

захист яких може бути подана така заява, тобто це може бути будь-який суб'єкт, передбачений статтею 34 КЗПЛ. Окрім цього, КЗПЛ не містить виключень з кола держав-учасниць, у відношенні яких може бути подана така заява. Тому мова може йти про будь-яке порушення КЗПЛ чи протоколів до неї в будь-якій державі-учасниці КЗПЛ. Цей міжнародний нормативно-правовий акт не забороняє звертатися до ЄСПЛ різними державам одночасно чи з ідентичними заявами про порушення її положень. Отримавши заяву держави-учасниці, ЄСПЛ розглядає її, досліджує надані факти, і, якщо заяву буде визнано прийнятною, ЄСПЛ може (у випадку необхідності) провести розслідування, в тому числі з виїздом до держави, проти якої подано скаргу. Така держава зобов'язана, у відповідності до пункту «а» статті 38 КЗПЛ створити всі необхідні умови для встановлення фактів, викладених в скарзі. ЄСПЛ має право сприяти дружньому врегулюванню спору, що виник, про порушення положень КЗПЛ (пункт «b» статті 38). Сама процедура з дружнього врегулювання є конфіденційною, але якщо воно досягнуто, то ЄСПЛ складає доповідь з коротким викладенням фактів і досягнутого рішення, яке підлягає опублікуванню. Поруч з цим, ЄСПЛ може приймати заяви від будь-якої особи, неурядової організації чи групи осіб, які вважають себе постраждалими від порушення однією з держав-членів КЗПЛ тих прав, які викладено в КЗПЛ чи в протоколах до неї. Якщо з заявою до ЄСПЛ бажає звернутися фізична особа, то це може бути будь-який індивід, який законно чи незаконно знаходиться під юрисдикцією держави-учасниці КЗПЛ. Фактично це означає, що повинно бути взято до уваги два критерії: просторовий і за колом осіб. Просторовий критерій пов'язаний з нормою статті 1 КЗПЛ: «Високі Договірні Сторони гарантують кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I цієї Конвенції». Використання виразу «під юрисдикцією» держави-учасниці КЗПЛ має принципове значення, оскільки визначає, що держава зобов'язана застосовувати норми КЗПЛ не лише в межах своєї території. За

колом осіб заявником може бути не лише громадянин тієї держави, в якій сталося порушення, але і будь-який іноземець або особа без громадянства, що опинилася під юрисдикцією держави-учасниці КЗПЛ, незалежно від того, проживає ця особа в державі постійно чи знаходиться тимчасово. Це може бути будь-яка особа, що незаконно опинилася на території держави, в тому числі затримана при незаконному перетині кордону. Іншими словами, мова йде про максимально широке коло осіб, чий права, обумовлені в КЗПЛ, держава-учасниця зобов'язана дотримувати.

Важливою особливістю щодо звернення осіб до ЄСПЛ є те, що КЗПЛ не містить обмежень відносно дієздатності особи, яка звертається до ЄСПЛ. Тому звертатися в порядку статті 34 КЗПЛ можуть неповнолітні, а також обмежено дієздатні і недієздатні особи (у практиці ЄСПЛ розглянуто чимало справ, пов'язаних з захистом прав осіб, що знаходилися в психіатричних лікарнях). Яскравим прикладом порушення прав особи в частині елементарного захисту своїх прав через статус «недієздатної особи» є справа «Наталія Михайленко проти України»: 10 липня 2007 року на вимогу батька заявниці Сімферопольським районним судом Автономної Республіки Крим (далі – районний суд) заявницю було визнано недієздатною у зв'язку з наявними у неї психічними захворюваннями. 21 листопада 2007 року сестра заявниці була призначена її опікуном. З огляду на поступове покращення психічного здоров'я заявниці у 2009 році опікун заявниці звернулася до районного суду щодо поновлення її цивільної дієздатності. Проте, 30 жовтня 2009 року заяву було залишено без розгляду по суті через неодноразову неявку опікуна у судові засідання [77].

1 листопада 2010 року заявниця самостійно звернулася до районного суду, вимагаючи поновлення її цивільної дієздатності. 4 листопада 2010 року районний суд повернув заяву заявниці, не розглянувши її по суті, зазначивши, що на підставі пункту 3 статті 121 та пункту 4 статті 241 Цивільного

процесуального кодексу України особа, яку було визнано недієздатною, не має права на подання до суду такої заяви. Це рішення було залишено без змін апеляційним судом Автономної Республіки Крим та Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ. До ЄСПЛ заявниця скаржилася за пунктом 1 статті 6 та статтею 13 КЗПЛ на неможливість безпосереднього подання до суду заяви щодо поновлення її цивільної дієздатності та статтею 14 КЗПЛ – на те, що їй було піддано дискримінації через відсутність безпосереднього доступу до суду. ЄСПЛ вирішив, що скарга заявниці має розглядатися виключно за пунктом 1 статті 6 КЗПЛ. Порухення права на доступ до суду, закріпленого пунктом 1 статті 6 КЗПЛ, було констатовано ЄСПЛ з огляду на відсутність у заявниці можливості відповідно до національного законодавства безпосередньо вимагати в суді поновлення своєї цивільної дієздатності, що за обставин справи призвело до того, що це питання взагалі не розглядалося судами. Крім того, ЄСПЛ було зазначено, що законодавством України не передбачено гарантій щодо автоматичного періодичного перегляду судами питання поновлення цивільної дієздатності осіб та здійснення нагляду щодо виконання обов'язків з опіки таких осіб [44].

При зверненні до ЄСПЛ можливе подання не лише індивідуальних скарг юридичних осіб, але і їхніх груп. Інтереси заявника (заявників) у ЄСПЛ може представляти захисник. Регламентом ЄСПЛ «а» у статті 30 встановлено, що це може бути адвокат, який повинен мати дозвіл на адвокатську практику в будь-якій з країн-учасниць КЗПЛ і проживати на території будь-якої з цих країн. За погодженням з Головою ЄСПЛ захисником може бути інша особа. За згодою Голови ЄСПЛ заявник має право представляти свої інтереси в суді самостійно [63, с.14].

Звернення до ЄСПЛ можливе лише за умови, що позивач використав усі засоби судового захисту в державі, проти якої спрямована заява. Варто враховувати й такі засоби, які могли б призвести до усунення порушення, що є

предметом оскарження. У протилежному випадку позивач має довести, що такі засоби захисту є неефективними. Відтак, заявнику слід спочатку звернутися до національних судів, яким підсудна справа, включаючи відповідну вищу судову інстанцію, для захисту своїх прав, про порушення яких існує намір подання скарги до ЄСПЛ. Крім того, використовуючи належні засоби захисту, необхідно дотримуватись національних процесуальних правил, зокрема, передбачених законодавством строків.

Стосовно самого механізму звернення до ЄСПЛ, то заявник першочергово подає заяву до ЄСПЛ протягом шести місяців після ухвалення остаточного рішення судом або органом влади, до компетенції яких належить визначення питання, що є предметом звернення до ЄСПЛ. Шестимісячний строк відраховується з моменту ознайомлення заявника або адвоката з остаточним судовим рішенням, за результатами звичайної процедури оскарження на національному рівні. У разі, якщо заявник вважає, що ефективний засіб юридичного захисту щодо такого порушення на національному рівні відсутній – шестимісячний строк відраховується з моменту стверджуваного порушення. Перебіг шестимісячного строку припиняється в момент отримання ЄСПЛ від заявника першого листа, в якому чітко викладено хоча б у стислій формі предмет заяви, яку заявник має намір подати, або заповнений формуляр заяви. Звичайного запиту з проханням надати інформацію недостатньо, щоб зупинити перебіг шестимісячного строку. Кожна належно оформлена заява, яка надходить до ЄСПЛ, оцінюється на предмет її прийнятності до розгляду. Якщо заяву попередньо було визнано прийнятною, ЄСПЛ повідомляє державу-відповідача про подання заяви і просить надати позицію Уряду щодо викладених у заяві обставин. За результатами розгляду справи по суті ЄСПЛ або встановлює відсутність порушення державою-відповідачем порушення КЗПЛ та протоколів до неї, або визнає порушення державою-відповідачем положень КЗПЛ і протоколів до неї. Одразу після

ухвалення рішення, палата надсилає його сторонам із роз'ясненням права на оскарження. Кожна сторона у разі незгоди з рішенням палати може оскаржити його протягом трьох місяців до Великої палати [63, с.15].

Рішення ЄСПЛ підлягає виконанню з дня, коли воно набуває статусу остаточного. Відповідно до КЗПЛ, кожна держава-учасниця визнає юрисдикцію ЄСПЛ і зобов'язується виконувати його остаточні рішення у справах, у яких вона є стороною. Порядок виконання рішень ЄСПЛ в Україні визначається Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [37]. Виконання рішення ЄСПЛ може полягати у трьох аспектах:

- виплаті відшкодування,
- вжитті додаткових заходів індивідуального характеру,
- заходів загального характеру, спрямованих на попередження випадків аналогічних порушень у майбутньому.

Контроль за належним виконанням рішень ЄСПЛ здійснює Комітет міністрів Ради Європи.

Існують винятки, коли заявник може звернутися до ЄСПЛ, оминаючи всі внутрішньодержавні засоби правового захисту. Це можливо в тому випадку, коли про неефективність таких засобів чітко заявить адвокат. Приклад подібного винятку є ситуація, за якої особу протягом короткого часу було депортовано, і вона не може в'їхати в державу, в якій були порушені її права, для звернення до суду, оскільки такій особі відмовляють у візі. Можна передбачити, що національні засоби захисту в державі-порушниці виявились для такої особи недоступними, і, відповідно, звернутися до них особа не може. І все-таки заявник повинен прагнути вичерпати всі внутрішньодержавні засоби правового захисту, щоб не виникало невиправданих перешкод на шляху розгляду скарги. Прикладом неефективних внутрішньодержавних засобів правового захисту є справа «Мосендз проти України» [45].

Заявниця скаржилась до ЄСПЛ застаттями 2 та 3 КЗПЛ на жорстоке поводження з її сином в армії та його смерть під час проходження військової служби. Також заявниця скаржилась на те, що державні органи неохоче проводили розслідування. Крім того, заявниця подавала скаргу за статтею 6 КЗПЛ на те, що вона була позбавлена національного засобу юридичного захисту за її вищевказаними скаргами у зв'язку з юрисдикційним конфліктом між національними цивільними та адміністративними судами. Цю скаргу ЄСПЛ вирішив розглядати враховуючи зміст статті 13 КЗПЛ. ЄСПЛ встановив порушення статті 2 КЗПЛ у зв'язку з тим, що державою не було дотримано свого позитивного обов'язку захистити життя сина заявниці під час його перебування під її контролем та адекватно пояснити обставини його смерті, а також процесуального обов'язку провести ефективне розслідування щодо цього, з огляду на те, що:

- версія самогубства сина заявниці була єдиною, яка розглядалась державними органами, і значні розбіжності та прогалини в розслідуванні піддають сумніву добросовісність їх зусиль увстановленні істини;

- тіло сина заявниці було знайдено за шістсот метрів від його посту тільки через тринадцять годин;

- показання свідків містили розбіжності щодо місця та обставин виявлення тіла сина заявниці та не було зроблено жодної спроби їх усунути, що є вражаючим з огляду на значення, яке мало положення тіла для судово-медичної експертизи, якою було встановлено, що причиною смерті сина заявниці є самогубство;

- обставини поховання сина заявниці, зокрема, передання його тіла родичам в закритій труні та без відома заявниці є підозрілими;

- судові експертизи містили розбіжності та суперечливі висновки: експертиза від 1999 року, якою не було встановлено наявності ще одного вогнепального поранення голови сина заявниці та було неправильно указане

розташування іншого його поранення; судово-балістичні експертизи від 21 березня 2000 року та від 23 лютого 2005 року, які містили протилежні висновки щодо походження отворів у бетонній огорожі;

- державні органи не проявили достатніх зусиль у встановленні причетності сержанта В. до інциденту, який в подальшому успішно уникав правосуддя поки не закінчився строк давності притягнення його до кримінальної відповідальності;

- в українській армії існує таке явище, як «дідівщини», що підтверджується звітами Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, деякими міжнародними документами та матеріалами цієї справи, і за цих обставин не можна обмежувати відповідальність за смерть сина заявниці лише протиправною поведінкою окремих осіб;

- держава є відповідальною за смерть сина заявниці, оскільки саме жорстоке поводження вищестоящих військовослужбовців стало причиною його самогубства, а не обставини його життя, які були непов'язані з реаліями його перебування в армії.

З огляду на те, що скарги заявниці за статті 3 КЗПЛ по суті збігаються з питаннями, які розглядались в рамках статті 2 КЗПЛ, ЄСПЛ вирішив, що окремого питання за статті 3 Конвенції не постає. ЄСПЛ встановив порушення статті 13 КЗПЛ, оскільки відповідний позов заявниці про відшкодування моральної шкоди залишився без розгляду і вона не мала національного засобу юридичного захисту за її вищевказаними скаргами у зв'язку з юрисдикційним конфліктом між національними цивільними та адміністративними судами [77].

Аналізуючи практику ЄСПЛ можна відслідкувати значну кількість скарг, які не було прийнято. В частинах 2 і 3 статті 35 КЗПЛ сформульовані умови неприйняття петиції до розгляду. Першою умовою неприйняття скарги є подання анонімної скарги. Дана умова є єдиною для всіх міжнародних органів захисту прав людини, в тому числі і для механізмів Ради Європи. Однак

заявник може просити не вказувати його ім'я у випадку офіційного опублікування результатів розгляду скарги. Другою умовою неприйняття скарги про порушення прав є повторюваність. Тобто, не підлягають розгляду справи, які раніше вже розглядалися ЄСПЛ. Третім випадком, коли не може бути прийнято скаргу, є ситуація, за якої скарга виступає предметом розгляду в іншому міжнародному органі. Мова може йти, наприклад, про розгляд такої справи в Комітеті, в Комітеті проти катувань, в Комітеті з ліквідації дискримінації щодо жінок і в інших міжнародних органах, що розглядають петиції (скарги). Четвертим випадком неприйняття скарги виступає подання скарги, зміст якої є несумісним з положеннями КЗПЛ, явно необґрунтований чи такий, який є зловживанням правом на подання заяви, що передбачено частиною 3 статті 35 КЗПЛ. Неприйнятими є й скарги, щодо яких ЄСПЛ некомпетентний приймати рішення. Мова може йти, наприклад, про подання скарги, не пов'язаної з порушенням прав, обумовлених в Конвенції. Конвенція, як відомо, спрямована на забезпечення громадянських і політичних прав і свобод. З захистом економічних, соціальних і культурних прав і свобод пов'язана Європейська Хартія. Це не означає, що між громадянськими і політичними правами, з одного боку, і економічними, соціальними і культурними правами – з другого, існує прогалина. Навпаки, всі права і свободи людини взаємопов'язані. Справа виключно у особливості тих, чи інших прав людини. Тому на розгляд ЄСПЛ потрапляють і ті скарги, які мають відношення до захисту економічних, соціальних і культурних прав, але лише в тому випадку, якщо при цьому просліджується зв'язок з громадянськими і політичними правами [77].

На практиці склався певний алгоритм звернення до ЄСПЛ, який розпочинається з подання індивідуальної заяви. Оформлюється індивідуальна заява на офіційному формулярі заяви до ЄСПЛ. Заява має стосуватися лише порушень, допущених однією з 47 держав-членів Ради Європи, на які

поширюється дія КЗПЛ. Заявнику не обов'язково бути громадянином однієї з держав, які ратифікували КЗПЛ.Порушення прав, на яке скаржиться заявник, повинно бути вчиненим однією з таких держав в межах її «юрисдикції», що означає не тільки територію, а і інший вплив.

Проте не будь-яка індивідуальна заява може направлятися до ЄСПЛ. Щоб ЄСПЛ визнав заяву прийнятною, вона має відповідати певним вимогам (умовам). У протилежному випадку скарги не розглядатимуться. Такі вимоги передбачені в статті 35 КЗПЛ. Тому, із заявою до ЄСПЛ можна звертатися лише після вичерпання національних засобів правового захисту. Іншими словами, особи, які скаржаться на порушення своїх прав, повинні спочатку звернутися з цими скаргами до судів відповідної держави всіх рівнів юрисдикції: першої, апеляційної та касаційної як зазначалося вище.

Скарги заявника повинні стосуватися одного чи декількох прав, гарантованих КЗПЛ (компетенція «*rationemateriae*»). Як висновок,ЄСПЛ не може розглядати скарги про порушення будь-яких інших прав.Крім того, із заявою до ЄСПЛ слід звертатися не пізніше, ніж через шість місяців після винесення остаточного рішення на національному рівні або після завершення події, яку описує в заяві скаржник, і щодо якої стверджується відсутність ефективних засобів правового захисту. За умови, якщо ЄСПЛ було визнано, ніби документи додані до заяви не в повному обсязі, то подача додаткових документів можлива лише до спливу шестимісячного строку [78].

За правилами КЗПЛ, заяви можуть бути подані лише проти однієї чи декількох держав-учасниць КЗПЛ, а не проти будь-якої іншої держави чи приватної особи. ЄСПЛ розглядатиме лише скарги на ті порушення, які сталися з моменту ратифікації державою-відповідачем КЗПЛ чи відповідного протоколу (компетенція «*rationetemporis*») та, як правило, на території держави-відповідача (компетенція «*rationeloci*»). Важливо, що за подання заяви до ЄСПЛ судовий збір не сплачується.

Існують певні вимоги до заповнення формуляру заяви до ЄСПЛ. Так, у заяві зазначається:

–ім'я, дата народження, громадянство, стать, професія та адреса фізичної особи-заявника;

–дата реєстрації, офіційний реєстраційний номер та адреса юридичної особи – заявника;

–ім'я, професія та адреса представника, якщо такий наявний;

–держава-відповідач;

–стисле викладення фактів та стверджуваних порушень КЗПЛ з відповідною аргументацією;

–стисла інформація про дотримання заявником умов прийнятності;

–предмет заяви.

Заявник повинен вкластися в той обсяг, який передбачено формуляром заяви. Якщо це неможливо, заявник може додатково навести свої аргументи щодо фактів та стверджуваних порушень на окремих аркушах і додати їх до заяви. Заявники, які не бажають, щоб їхню особу було розкрито, повинні зазначити про це в заяві та належним чином це обґрунтувати. ЄСПЛ може присвоїти заяві статус анонімної або ж самостійно прийняти рішення про надання такого статусу. Датою подачі заяви вважається дата відправлення на адресу ЄСПЛ. Заява може бути направлена поштовим зв'язком, факсом чи кур'єрською доставкою на адресу. За умови дотримання заявником всіх формальних та процесуальних вимог, після отримання індивідуальної заяви Секретаріат ЄСПЛ відкриває справу та призначає їй номер, на який заявник повинен посилатися в подальшому. У листі від ЄСПЛ заявник отримає наклейки зі штрих-кодом, які він повинен наклеювати на всі свої подальші документи по даній справі.

Типове провадження в ЄСПЛ є письмовим. Усні слухання по справі проводяться у виключних випадках за рішенням ЄСПЛ.

Основними етапами провадження в палаті ЄСПЛ є:

1) подання заявником індивідуальної заяви до ЄСПЛ та її реєстрація Секретаріатом;

2) призначення судді-доповідача та передача заяви до відповідної суддівської формації;

3) «комунікація» заяви, тобто, доведення заяви до відома уряду-відповідача. Цей етап включає попередній розгляд прийнятності заяви та суті заяви. У переважній більшості випадків ЄСПЛ розглядає питання прийнятності та суті заяви разом (одночасно). Іншими словами, уряду-відповідачу та заявникові пропонується прокоментувати питання ЄСПЛ як щодо прийнятності скарг заявника, так і щодо їх суті. Результатом комунікації може бути дружнє врегулювання справи сторонами (вноситься ухвала Суду щодо вилучення справи з реєстру справ ЄСПЛ); або вирішення ЄСПЛ справи шляхом затвердження ним односторонньої декларації уряду-відповідача (вноситься ухвала ЄСПЛ щодо вилучення справи з реєстру справ ЄСПЛ); або вирішення ЄСПЛ справи по суті (винесення рішення та набрання ним чинності). «Національний суддя» (тобто, суддя, обраний від певної держави-учасниці, яка є відповідачем у справі) не може брати участь у справі, яка розглядається суддею одноособово. Судовий розгляд для розгляду переданих йому справ ЄСПЛ засідає у складі:

–судді, що засідає одноособово;

–комітетів у складі трьох суддів;

–палат у складі семи суддів;

–Великої палати у складі сімнадцяти суддів.

Якщо надані заявником матеріали є самі по собі достатніми для того, щоб встановити, що заява є неприйнятною або повинна бути видалена зі списку справ ЄСПЛ, заява передається судді, який засідає одноособово і який її розглядає.

Велика палата складається з сімнадцяти суддів і щонайменше трьох запасних суддів. До її складу входять Голова Суду та Заступники Голови Суду і Голови Секцій. Суддя, обраний від Договірної сторони, якої стосується справа, чи, в разі необхідності, суддя *ad hoc* (правило 29 Регламенту) чи суддя спільного інтересу (правило 30 Регламенту), засідає в якості повноправного члена Великої палати відповідно до частин 4 і 5 статті 26 Конвенції.

Існує три можливості розгляду справи Великою палатою:

–якщо справа, що знаходиться на розгляді палати, порушує серйозне питання тлумачення Конвенції та Протоколів до неї, палата може поступитися своєю юрисдикцією на користь Великої палати, якщо жодна зі сторін про це не подала протягом одного місяця з дати сповіщення її Судом про таке рішення мотивованого заперечення щодо такої передачі;

–якщо вирішення питання, що знаходиться на розгляді палати, може призвести до результату, несумісного з судовою практикою ЄСПЛ, палата повинна поступитися юрисдикцією на користь Великої палати, якщо жодна зі сторін про це не подала протягом одного місяця з дати сповіщення її Судом про таке рішення мотивованого заперечення щодо такої передачі;

–упродовж трьох місяців від дати ухвалення рішення палатою будь-яка сторона у справі може, у виняткових випадках, звернутися з мотивованим клопотанням про передачу справи на розгляд Великої палати. Колегія у складі п'яти суддів Великої палати приймає таке клопотання, якщо справа порушує серйозне питання щодо тлумачення або застосування Конвенції чи Протоколів до неї або важливе питання загального значення (на практиці задовольняється лише незначна кількість клопотань). Якщо колегія приймає клопотання, Велика палата вирішує справу шляхом постановлення рішення.

На сьогодні єдиною справою проти України, яку розглядала Велика палата стала справа «Бочан проти України».

Рішення Суду приймається англійською або французькою мовами, або ж обома цими мовами. Винесенням рішення ЄСПЛ, як правило, є його відправленням сторонам по справі, при цьому рішення палати може бути винесено і у відкритому слуханні.

Рішення ЄСПЛ мають певну структуру, яка значно відрізняється від структури рішення українського суду. Зокрема, Суд ухвалює два типи рішень: (1) власне, «рішення» (англ. – judgment, франц. – arrêt) в яких констатується наявність або відсутність порушення положень Конвенції чи Протоколів до неї, або додаткові рішення щодо справедливої сатисфакції, якщо це питання не було вирішено в рішенні щодо наявності чи відсутності порушення, та «ухвали» (англ. – decision, франц. – décision) щодо прийнятності або вилучення справи з реєстру справ Суду.

Типове рішення палати ЄСПЛ має наступну структуру:

1) Титульна сторінка. На ній зазначається орган, який ухвалив рішення (палата), назва справи, тип рішення (рішення або ухвала), місто та дата ухвалення рішення, а також фраза «Це рішення є остаточним, але воно може підлягати редакційним виправленням».

При цитуванні рішень ЄСПЛ в своїх процесуальних документах юрист повинен завжди посилатися саме на ті рішення ЄСПЛ, які вже стали остаточними.

2) Назва справи, список суддів, які проводили слухання по заяві і ухвалили рішення, а також дати проведення слухань за зачиненими дверима.

3) Розділ «Процедура» (англ. – Procedure, франц. – Procédure). У цій частині перераховуються наступні відомості: номер та дата подачі заяви, ім'я (назву) заявника, його громадянство чи держава реєстрації (коли мова йде про юридичну особу), особи, які представляють заявника та уряд-відповідача, коротке викладення скарг заявника, а також будь-які інші процесуальні питання

та рішення, прийняті Судом (коли та куди передана заява, коли проводилися усні слухання (якщо такі були), хто на них виступав, тощо).

Саме в розділі «Процедура» можна на перший погляд зрозуміти скарги заявника і з'ясувати для себе, чи стосується це рішення питання, відповідь на яке шукає адвокат по справі клієнта, і відповідно вирішити для себе, чи варто далі читати це рішення повністю.

4) Розділ «Факти» (англ. – Thefacts, франц. – Enfait). Ця частина включає два основні підрозділи: (1) власне, викладення обставин справи заявника, в тому числі обставини, які передували подачі справи до Суду, національні провадження тощо та (2) «Відповідне національне і міжнародне право, а також практика та документи інших міжнародних судових установ та організацій (наприклад, Міжнародного суду ООН, Міжамериканського суду з прав людини, Уповноваженого Ради Європи з прав людини, Парламентської асамблеї Ради Європи, Комітету Ради Європи із запобігання катувань тощо). Крім того, інколи ця частина рішення містить ще один розділ – «Порівняльне право», в якому Суд узагальнює національне законодавство та/або практику інших держав-членів Ради Європи (а інколи й інших держав).

5) Розділ «Право» (англ. – Thelaw, франц. – Endroit). Це найголовніша структурна частина рішення Суду, дещо схожа на мотивувальну частину національного судового рішення. В залежності від кількості скарг заявника цей розділ може поділятися на декілька підрозділів, кожен з яких має наступну структуру: «...стверджуване порушення статті...» (викладення скарги заявника та цитування відповідного положення Конвенції чи Протоколу до неї; розгляд питання прийнятності (англ. – admissibility, франц. – recevabilité) скарги (аргументи уряду, аргументи заявника та їхня оцінка Судом та його висновки щодо прийнятності), розгляд суті (англ. – merits, франц. – fond) скарги (аргументи уряду, аргументи заявника, їх оцінка Судом (викладення загальних

принципів з практики Суду, які стосуються відповідної скарги, їх застосування в даній справі та висновок Суду щодо наявності чи відсутності порушення).

6) Резолютивна частина. У цій частині рішення резюмується Судом, серед іншого, чи є скарги заявника прийнятними, чи було порушення того чи іншого положення та як ухвалювалося рішення з цих питань (одноголосно чи інакше). Якщо рішення не було ухвалено одноголосно, то відповідно будуть перераховані окремі думки суддів, які можуть співпадати або не співпадати з рішенням більшості. Окрема думка, яка співпадає з рішенням більшості (англ. – *separate opinion* або *concurring opinion* (думка, що співпадає)) – суддя погодився з висновками більшості суддів, але не погодився з мотивацією, яка стояла в основі їхнього висновку. Окрема думка, яка не співпадає з рішенням більшості, або особлива думка (англ. – *dissenting opinion*) – суддя не погодився з висновком більшості щодо порушення (відсутності порушення).

7) Підпис голови Палати та секретаря Секції, а також інформація, якою мовою ухвалено рішення, де та коли (наприклад, «...вчинено англійською та французькою мовами й оголошено на публічному слуханні в Палаці прав людини у Страсбурзі 20 листопада 2014 року...»).

8) Окремі думки суддів (за наявності).

Узагальнюючи практику та особливості подання заяв до ЄСПЛ, можна констатувати, що сама процедура звернення є доволі складною та тривалою. В ході ознайомлення з алгоритмом подання заяв встановлено, що заявник в першу чергу, повинен використати усі національні засоби захисту порушеного права і лише після цього може звертатися до ЄСПЛ. Послідовність звернення до ЄСПЛ та особливості заповнення заяви та формуляра до неї потребують участі кваліфікованого фахівця з права. Досить часто рішення національних судів не відновлюють прав позивачів – саме в таких ситуаціях ЄСПЛ виступає останньою інстанцією, та найчастіше, частково або повністю приймає рішення на користь заявника. Основна проблема національного законодавства більшості

країн полягає в стійкому тлумаченні та використанні тих, чи інших норм, за часту без індивідуального підходу на відміну від положень КЗПЛ, яка за своєю суттю є «живим організмом» і діє в кожній окремо взятій справі по-різному залежно від обставин. Проте, подібна ситуація поступово змінюється, адже рішення у справах, прийнятих ЄСПЛ, стають частиною національного законодавства країн, які ратифікували КЗПЛ. Саме тому значення КЗПЛ та рішень ЄСПЛ є вкрай важливими для демократичного суспільства та виправдовує свою мету.

3.2. Встановлення меж можливого або припустимого обмеження прав і свобод людини і громадянина

У сучасному суспільстві людина наділена правами та обов'язками, які в сукупності становлять систему правил поведінки. Однак, більшість людей не знають про більшу частину цих правил. Лише коли права порушені а обов'язки необхідно виконувати, у окремої особистості чи групи людей виникає потреба в дії: поновленні прав та виконанні обов'язків. Саме порушення прав спонукає людину до їх поновлення. Цей процес супроводжується вивченням нормативно-правової бази, ознайомленням з положеннями основних законів. Більшість прав людини є невід'ємною складовою повсякденного життя, проте існують випадки, коли окремі права та свободи людини можуть обмежуватися.

Хоча права людини не можна відібрати, і вони не можуть бути віддані добровільно, обмеження у правах не вважаються зазіханням на них, якщо здійснюються законним шляхом. Права людини можуть підлягати обмеженням, за умови дотримання критеріїв законності й справедливості. Ті права, що не підлягають обмеженням за будь-яких обставин, називають абсолютними. До них можна віднести право не бути підданим катуванням та заборона рабства. Ті права людини, що можуть обмежуватися законом, здійснюються з легітимною метою та необхідні у демократичному суспільстві, називають відносними. Так, обмеження права власності шляхом вилучення об'єктів приватної власності у примусовому порядку допускається в умовах надзвичайного стану. Обмеження права на свободу слова, вільного вираження своїх поглядів і переконань, може здійснюватися законодавчим шляхом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності, захисту репутації інших людей. Тому, якщо у засобах масової інформації публікуються плани оборони країни, то інтереси національної безпеки потребують вилучення цієї інформації з друку. Проте, якщо у засобах масової інформації публікується негативна оцінка діяльності

уряду, що не містить образливих висловлювань або іншого «морального впливу» на права членів цього уряду, то навіть в інтересах збереження авторитету влади, держава не повинна застосовувати вилучення відповідної інформації з друку. Приміром, у справі «Торгерсон проти Ісландії», ЄСПЛ констатував відсутність «необхідності у демократичному суспільстві», законної мети та, відповідно, наявності порушення права на свободу слова. Торгер Торгерсон, ісландський письменник, опублікував дві статті щодо поліцейської жорстокості, які не були повністю засновані на фактах, а також були написані у «дуже міцних висловленнях». Письменник був притягнутий до відповідальності за недостовірні твердження, які досить часто в юридичній літературі називають «дифамацією». ЄСПЛ нагадав, що свобода вираження поглядів становить одну з необхідних основ демократичного суспільства; це може бути застосовано не тільки до «інформації» або «ідей», які прихильно приймаються або розцінюються як необразливі чи нейтральні, але також і до тих, що викликають образу, обурення або турбують. Свобода вираження поглядів допускає цілий низку винятків, які повинні вузько тлумачитися, необхідність будь-яких обмежень має бути переконливо визначена. Суд звернув увагу, що історії, використані Торгерсоном, склалися по суті з посилань на «історії» або «чутки», що виходили від інших людей, а не від заявника, або на «громадську думку». Крім того, не було встановлено, що історія в цілому не відповідає дійсності і була просто вигадана – більшості людей, з якими спілкувався письменник, були відомі різні історії подібного змісту, які були настільки схожі і численні, що їх навряд чи можна сприймати як звичайну брехню. Визнання заявника винним і обвинувальний вирок можуть перешкодити відкритій дискусії щодо суспільно значущих питань [47].

Обмеження прав людини не можуть бути свавільними за жодних обставин. Такі обмеження повинні бути розумними та небезпідставними, вони повинні здійснюватися у спосіб, найменш обтяжливий для носіїв прав людини.

Вимога до необтяжливості або пропорційності обмежень є важливою, як для необхідності їх застосування як таких, так і для визначення, чи було порушення прав у конкретному випадку застосування обмежень. Обсяг обмежень прав людини залежить від суспільної ситуації, а не лише від індивідуальних обставин. Приміром, за надзвичайних обставин (збройний конфлікт, стихійне лихо, техногенна катастрофа) можуть бути застосовані обмеження певних прав людини або обсяг застосованих обмежень може збільшуватися. Слід зазначити, що термін «обмеження» часто використовується як для визначення юридичних меж прав людини, так і для власне обмежень останніх. Так, І. Ліщина визначає низку допустимих обмежень прав людини, викликаних «об'єктивними причинами чи необхідних для існування суспільства:

- 1) обмеження, обумовлені рівнем економічного, соціального, духовного і культурного розвитку суспільства;
- 2) пов'язані з конкретним власником прав, його економічними, фізичними та іншими особливостями;
- 3) такі, що випливають з формули «права людини обмежують права іншого власника прав»;
- 4) такі, що вводить держава (постійні чи тимчасові)» [47].

Так, для прикладу, стаття 29 Загальної декларації прав людини містить формулювання постійних обмежень, необхідних для існування суспільства, але таких, що може вводити держава «для задоволення справедливих вимог моралі, суспільного порядку і загального добробуту». У статті 10 КЗПЛ встановлена подібна можливість. Названі обмеження можуть встановлюватися тільки законами й у необхідному обсязі. При розгляді проблеми обмеження прав людини слід проводити розрізнення двох понять: «перше – безпосередньо обмеження прав (як вилучення частини прав або частини певного права у їх власників), друге – обмеження у здійсненні прав (як повна або часткова неможливість реалізації певних прав). При цьому другий підхід до розуміння

обмежень припускає, що усі права у повному обсязі їх належності залишаються у людини – носія прав, а припиняється тільки можливість їх реалізації». Такий вид обмеження може носити добровільний характер (коли людина відмовляється від здійснення права, наприклад, у справах приватного обвинувачення), а також характер вимушеного примусу, такого, що застосовується залежно не передбачуваних обставин. Для прикладу, це обмеження може бути наслідком обставин, незалежних ні від волі окремого індивіда, ні від волі державної влади. Випадки застосування подібного обмеження повинні бути чітко регламентовані законодавством [47].

За словами Дж. Донеллі: «...принцип прав людини базується на ідеї, що люди напевно найбільше придатні, і в будь-якому випадку мають право, вибирати для себе гарне життя. Якщо азіати цінують сім'ю більше, ніж самих себе, вони здійснюватимуть особисті права, пам'ятаючи про значення сім'ї. Якщо вони цінують гармонію і порядок більше, ніж свободу, вони будуть здійснювати свої громадянські свободи гармонічно й організовано. Такий вибір повинні поважати всі громадяни. Але лише доти, поки залишається можливість вибору», – наведені приклади стосуються здійснення прав людини у різних способ, але не різних концепцій прав. Вимоги до мусульманських жінок – від закриття обличчя до заборони брати участь у політичному житті держави – порушують (або обмежують) права людини, якщо така ситуація не є результатом свідомого індивідуального вибору жінки, добровільної відмови від реалізації окремих прав. При цьому визначення ступеню добровільності відмови від реалізації певного права має враховувати не лише пряму усвідомлену згоду конкретної особи, але й те, наскільки такий вибір і така згода продиктовані внутрішніми переконаннями й наскільки вони сформовані суспільною мораллю, традиціями, культурним оточенням [70, с.16].

Конституція України, містить обидва поняття, пов'язані з обмеженням у правах. Зокрема, частина 2 статті 64 Конституції України проголошує, що в

умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. У той же час, деякі статті, що стосуються окремих прав, містять умови обмеження саме у їх здійсненні. Приміром, частина 3 статті 34 Конституції України «право на свободу думки і слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань, вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію» передбачає, що їх здійснення може бути обмежено законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, захисту репутації або прав інших людей, запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя. У частині 2 статті 35 «право на свободу світогляду і віросповідання» визначено, що здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей. Дещо інше формулювання має частина 2 статті 39 «право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації»: обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку – з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей. Таким чином, влучнішим за змістом є формулювання названих обмежень як «обмежень у здійсненні прав», оскільки навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану відбувається не тимчасове вилучення певних прав у громадян, а тимчасова неможливість їх використання у повному обсязі. Тому доцільно використовувати конструкцію «обмеження у реалізації прав людини». Можливість обмеження основних прав і свобод людини державою передбачено фактично увсіх міжнародно-правових актах, що регламентують права людини й основоположні свободи. Кожен договір визначає межі

можливих обмежень та вичерпний перелік підстав для них, а також встановлює низку прав, які за будь-яких обставин не можуть бути обмежені. Інститут обмеження прав є міжгалузевим, охоплює норми конституційного, адміністративного, кримінального, цивільного, трудового та інших галузей права. Він регулює відносини влади і підпорядкування, а тому для нього характерний субординаційний або імперативний метод правового регулювання. Обмеження основних прав здійснюється як шляхом прямих заборон, так і вилученням тієї чи іншої правомочності зі змісту конкретного права, а також шляхом встановлення спеціального порядку реалізації такого права[70, с.20].

У практиці ЄСПЛ існують випадки обмеження прав людини. У справі «Ілдірим проти Туреччини» ЄСПЛ розглянув питання про те, чи було правомірним втручання у право заявника щодо свободи вираження поглядів, встановлене законом, та чи було воно необхідним у демократичному суспільстві, як цього вимагає частина друга статті 10 КЗПЛ. У цій справі Суд, оцінивши неправомірність заходів, здійснених органами державної влади Туреччини, визнав обтяжуючою обставиною той факт, що наразі мережа «Інтернет» є одним із основних засобів здійснення права на свободу вираження поглядів та поширення інформації. ЄСПЛ не піддав сумніву наявність правомірної підстави для обмеження цього сайту, що було передбачено законодавством Туреччини, але визнав обмеження занадто непропорційним, оскільки в якості побічного ефекту воно впливало на свободу вираження поглядів третіх осіб і тому його не можна вважати необхідним для досягнення правомірної мети [48].

У зв'язку з особливою роллю свободи вираження поглядів у демократичному суспільстві можливі обмеження повинні тлумачитися суворо. Враховуючи практику ЄСПЛ, втручання є необхідним у демократичному суспільстві, тільки якщо воно відповідає «нагальній суспільній потребі». ЄСПЛ вважає, що його роль полягає в аналізі вже застосованих заходів, при розгляді

справи вцілому, а також у «доказінеобхідності втручання відповідно до цілей, що переслідувалися», та встановленні факту того, чи були причини «відповідними та достатніми».

Початок другого десятиліття 2020 року ознаменувався поширенням смертельного інфекційного захворювання під назвою «Covid-19». Стрімке поширення вірусу та значна кількість хворих стали причиною оголошення пандемії та, як наслідок, уведення карантину в кожній країні з рядом жорстких обмежень. Велике навантаження на систему охорони здоров'я від осіб, які стали жертвами Covid-19, призвело до встановлення урядами багатьох обмежень звичайного життя в державах-членах Ради Європи. Ці обмеження обов'язково мають вплив на здійснення прав та свобод відповідно до КЗПЛ незалежно від того, чи їх накладення супроводжувалось нещодавнім повідомленням відповідно до статті 15 КЗПЛ про відступ від зобов'язань, як це вже було зроблено Вірменією, Естонією, Грузією, Латвією, Республікою Молдова та Румунією. Необхідність таких відступів від зобов'язань може залежати від характеру обмежень та їх тривалості [49].

До цього часу застосування державою заходів щодо боротьби з будь-якою формою хвороби не було причиною появи заяв, поданих до ЄСПЛ. Основними випадками таких заяв фактично були незаконні дії органів державної влади чи місцевого самоврядування. У деяких справах це призвело до висновків про порушення заборони, передбаченої статтею 3 КЗПЛ, щодо нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження. Також був зафіксований один випадок тримання під вартою особи з ВІЛ та інший – призначення карантину, який не дозволяє одному члену сім'ї відвідувати іншого, що порушує питання дотримання права на свободу та безпеку і права на повагу до сімейного життя відповідно до статей 5 та 8 КЗПЛ. Загроза, яку складає Covid-19 є фактичною або неминучою, та стосується цілої нації і впливає на продовження організованого життя в ній.

Обмежувальні заходи, повинні завжди мати правову основу, яка включає дотримання відповідних конституційних гарантій та вимог відповідної держави. Безсумнівне існування певного зобов'язання діяти з метою захисту життя та фізичної недоторканості обов'язково буде доречним. Так, стаття 5 КЗПЛ уточнює, що вчинення дій щодо запобігання поширенню інфекційних захворювань є однією з підстав для позбавлення особи свободи [49].

Захист здоров'я – це законна мета, з якою можливо встановити обмеження прав на повагу до приватного та сімейного життя, свободу сповідання своєї релігії та переконань, свободи вираження поглядів, свободи зібрань та об'єднань відповідно до статей 8-11 ЄСПЛ і свободи вибору місця проживання або виїзду з будь-якої країни, в тому числі власної, відповідно до статті 2 Протоколу № 4 КЗПЛ [50].

У справі про позбавлення свободи «Енхорн проти Швеції, № 56529/00, 25 січня 2005 року» [51], ЄСПЛ встановив, що існує потреба у демонстрації факту поширення інфекційного захворювання який є небезпечним для здоров'я або безпеки населення, а також те, що затримання інфікованої особи є останнім засобом для запобігання поширенню захворювання, оскільки менш суворі заходи були визнані та виявлені недостатніми для захисту інтересів суспільства. Коли ці критерії перестають виконуватись, припиняє існувати й підстава для позбавлення свободи. У цій справі ЄСПЛ визнав, що «вірус ВІЛ був і є небезпечним для здоров'я і безпеки суспільства». Проте примусова ізоляція заявника у цій справі була визнана не останнім можливим заходом для перешкоджання поширенню вірусу ВІЛ, оскільки менш суворі заходи не розглядалися на предмет того, чи були б вони недостатніми для захисту інтересів суспільства. ЄСПЛ зауважив, що тривалість цієї ізоляції становить майже півтора року після періоду в майже сім років – не встановлювала справедливий баланс між необхідністю забезпечення того, щоб вірус ВІЛ не поширювався, та правом заявника на свободу.

У випадках обмежень інших прав, стандарт, якого необхідно дотримуватися, полягає в тому, що ці обмеження повинні бути необхідними в демократичному суспільстві і пропорційними переслідуваній законній меті. Проте лише в одній справі, в якій було розглянуто застосування карантину – Куімов проти Росії, № 32147/04, 8 січня 2009 року [52] ЄСПЛ наголосив, що обмеження повинне бути «тимчасовим заходом, який необхідно припинити відразу після того, як це дозволять обставини», а також на тому, що «суворі та постійні обмеження, які діють протягом тривалого часу, ймовірно, будуть непропорційними законним цілям, що переслідуються». Це вказує на те, що підхід до оцінювання правильності застосованих обмежень буде переважно однаковим. Однозначно, така ізоляція може розглядатися як позбавлення свободи. Все ж існує різниця між повною забороною виходити з дому та неможливістю зробити це, за винятком випадків необхідності, між 22:00 та 06:00 ранку. Останнє не розглядається як «домашній арешт» і, таким чином, позбавлення свободи для цілей статті 5 КЗПЛ. У розрізі впливу на приватне життя вплив карантину через грип на можливий контакт батька та його дитини був лише частковою підставою для втручання в сімейне життя заявника, яка була розглянута у справі Куімов проти Росії, № 32147 від 8 січня 2009 року. У цій справі більша частина відповідного періоду була наслідком того, що дитина перебувала під тимчасовою опікою у зв'язку з її фізичним та психологічним здоров'ям. Що стосується періоду карантину, який тривав трохи більше трьох місяців, ЄСПЛ наголосив на тому, що він «не тривав необґрунтовано довго, і, крім того, заявнику було дозволено щотижня бачити А. через скляне вікно» (пункт 103) що не становило порушення в рамках втручання в сімейне життя [49].

Обмеження доступу до певних місць, районів або частин країни чи до місць проживання однозначно буде розглядатися як втручання в право на свободу пересування, передбачене статтею 2 Протоколу № 4 КЗПЛ. Відповідно

до статті 3 Протоколу № 4 КЗПЛ, нікому не може бути відмовлено у в'їзді на територію держави, громадянином якої він або вона є. За умови відступу від зобов'язань це право не є порушеним. Проте існують труднощі в дотриманні права, якщо оскаржується громадянство або факт проживання на законній підставі в державі, яка відмовляє у в'їзді. Важливо аби існував ефективний засіб судового захисту для підтвердження цих прав. Можливість особи виїхати з будь-якої країни, в тому числі власної, гарантується статтею 2 Протоколу № 4 КЗПЛ. Водночас, стаття 2 КЗПЛ передбачає, що до неї можуть застосовуватися обмеження, у тому числі для охорони здоров'я, якщо це необхідно у демократичному суспільстві.

Затримання особи з метою перевірки того, чи вона інфікована, може бути обґрунтованим згідно зі статтею 5 КЗПЛ як таке, що проводиться з метою забезпечення виконання передбаченого законодавством зобов'язання. Проте цей захід буде дозволеним тоді, коли особа мала можливість пройти цю перевірку. Негайне застосування затримання без надання права на перевірку може бути можливим у тому випадку, коли це може виявитися важливим для ефективного виконання відповідного зобов'язання. Будь-яке затримання не повинно бути свавільним або не повинне бути здійсненим з прихованою метою. Крім того, під час затримання повинен бути дотриманий принцип пропорційності. Механізм та випадки затримання повинні регламентуватися чинним законодавством для забезпечення негайного виконання зобов'язання. Для прикладу: у справі *Астманне та інші проти Бельгії* № 10435/83, 10 грудня 1984 року [53] обов'язкова перевірка на туберкульоз за допомогою туберкулінової шкірної проби або рентгенографії грудної клітки для захисту здоров'я населення та відповідної особи не вважалось непропорційним втручанням у право на фізичну недоторканність згідно зі статтею 8 КЗПЛ. Проте в способі проведення тесту не повинна застосовуватися така жорстока сила, яка може скласти нелюдське і таке, що принижує гідність, поводження. З

іншого боку, примусове медичне лікування затриманої особи, яке є справжньою терапевтичною необхідністю із встановлених принципів медицини, не повинне порушувати статті 3 КЗПЛ. У випадку примусового вживання медичних препаратів такі гарантії тягнуть за собою судовий дозвіл. Судовий дозвіл не може вважатися необхідним у випадку менш нав'язливого медичного втручання. ЄСПЛ визнав це стосовно примусової вакцинації без застосування або загрози насильства, що було визнано втручанням у право на фізичну недоторканність особи відповідно до статті 8 КЗПЛ. Проте ЄСПЛ дійшов висновку, що стаття 8 КЗПЛ не порушена за умови, коли така вакцинація відбулася для припинення поширення інфекційних захворювань, а медичний персонал перевіряв допустимість вакцинації особи до її проведення. Вимога надання медичної допомоги для осіб, які перебувають під вартою, вважатиметься однаково застосовною до тих осіб, ув'язнення яких складатиме позбавлення свободи відповідно до статті 5 КЗПЛ. Проте це зобов'язання не буде вимагати надання лікування за межами загальнодоступної медичної допомоги і, як визнав ЄСПЛ – воно може бути сформоване шляхом визначення пріоритетів під час розподілу обмежених державних ресурсів.

Карантинні обмеження охоплюють всі сфери життєдіяльності, серед яких і можливість відстоювати свої права в суді. Занепокоєння щодо не допуску всіх учасників до приміщень судускладає вплив на провадження в судах. У деяких випадках можливе їх продовження без істотних порушень шляхом використання електронних засобів. Проте це навряд чи стосується більшості кримінальних проваджень та багатьох цивільних та адміністративних справ. У багатьох випадках вплив обмежений затримкою навряд чи є наслідком порушення права на судовий розгляд протягом розумного строку. Навіть якщо зрив є довшим, зовнішній характер його причини означає, що його неможливо приписати державам, які постраждали, оскільки вони зробили всі можливі кроки, доступні для них, для пом'якшення його впливу. За практикою ЄСПЛ,

право на доступ до суду не є абсолютним. Проте у невідкладних випадках, коли провадження є необхідним для захисту осіб, відсутність можливості отримати захисні заходи від суду може призвести до порушень статей 2 та 3 КЗПЛ.

Значні обмеження громадських зібрань щодо кількості учасників або місць, де вони можуть відбуватися, були підтримані, коли їх метою був захист безпеки суспільства або запобігання громадських заворушень: у справі Cisse проти Франції, № 51346/99, від 9 квітня 2002 року [54] було виявлено, що розгін зібрань не складав порушення права на свободу зібрань, оскільки його метою був захист здоров'я та безпеки тих, хто бере участь у них. Проте, це був випадок, який стосувався окремих подій, а не обмежень або навіть повних заборон, які застосовуються до зібрань, що відбуваються на значній частині, або навіть на всій території держави. Все ж ЄСПЛ визнав, що загальна заборона демонстрацій може бути обґрунтованою, якщо:

а) існує реальна небезпека того, що їх наслідком стане порушення громадського порядку;

б) міркування безпеки явно переважають несприятливий вплив заборони на демонстрації, які самі по собі не складають небезпеку для громадського порядку [49].

Існування пандемії, такої як коронавірус, викликає у органів влади бажання обмежити розповсюдження неправдивої або недостовірної інформації, а також критику офіційної відповіді – на місцевому або національному рівнях. І журналісти, і неурядові організації розглядаються ЄСПЛ як такі, що несуть відповідальність за надання надійної та точної інформації виконуючи наглядову роль. Так за публікацію недостовірної інформації без жодного кроку для перевірки її правдивості, особу чи організацію може бути притягнуто до відповідальності.

Поширення обмежень стосуються і права на освіту у звичний спосіб. Продовження відвідування шкіл, коледжів та університетів, за умови карантину,

є неможливим та обмежує право на отримання освіти. Заборона відмови в праві на освіту згідно зі статтею 2 Протоколу № 1 ЄСПЛ застосовується до існуючих установ, і навряд чи відсутність можливості їх функціонування в звичному режимі означає, що ця заборона є виправданою. Звичайно, що з огляду на доступні ресурси будь-які накладені обмеження повинні обмежувати право в такому обсязі, щоб не завдати шкоди. Водночас, використання новітніх технологій дає змогу отримувати освіту дистанційно – не досить ефективно проте можливо [58, с.99].

Проведення оцінювання може бути неможливим в такий самий спосіб, як це було б можливо, коли б учні та студенти могли відвідувати відповідні навчальні заклади. Проте відсутність будь-якої форми загального оцінювання ефективності в кінці курсу або року навчання – особливо коли це було б вирішальним для переходу до іншого закладу або зайнятості – може розглядатися як підрив ефективності наданої освіти. Таким чином, можуть вимагатися деякі модифіковані форми оцінювання, які переслідують ті ж цілі, як і звичайні форми.

Багато обмежень, вже накладених у відповідь на поширення Covid-19, передбачають необхідність закриття магазинів, ресторанів та інших громадських закладів з наступним впливом на економіку не лише для їх власників або операторів, а й для постачальників [49]. Подібні заходи безпосередньо впливають на право власності згідно зі статтею першою Протоколу № 1 до ЄСПЛ в значенні примусового відчуження, втручання в контроль або у мирне користування власністю. Це право дозволяє накладати обмеження в інтересах суспільства або загальних інтересах. Будь-яке позбавлення майна повинно супроводжуватися виплатою компенсації. Питання стосовно того, чи компенсація, яка вимагається згідно зі статтею 1 Протоколу № 1 ЄСПЛ, повинна відповідати ринковій вартості вилученого майна буде

визначатися тим, що вважається справедливим балансом між державними та приватними інтересами.[49].

Отже, допустимість та обсяг обмежень прав людини залежать від того, які це права і чи є вони абсолютними, та від обставин конкретної справи і суспільних обставин. У будь-якому разі обмеження повинно бути необхідним, розумним та пропорційним, здійснюватися з легітимною метою та за умов передбачуваності законом.

ВИСНОВКИ

«Право» як поняття є досить складною матерією для розуміння. Насамперед це пов'язано із низьким рівнем обізнаності широкого кола осіб. Суспільству сьогодення не вистачає фундаментальним знань, які у житті виступають цеглинами для побудови майбутнього. Однак, це не пов'язано з різким небажанням вивчати, чи отримувати нові знання. Єдиною причиною, за якою більшість людей ігнорують процес освіти є відсутність мотивації та нерозуміння самого процесу досягнення успіху.

У житті кожної людини виникають ситуації, коли з'являється потреба «вивчити нове» через вирішення власних проблем юридичного характеру – порушення прав. Більшість людей стикається з проблемою необізнаності, нерозуміння способів та прийомів завдяки яким можна швидко і якісно вирішити проблему порушених прав. Розпочинається процес пошук вирішення проблеми. Власне з пошуку і розпочинається процес поновлення порушених прав.

В першу чергу пошук розпочинається з джерел права – чинних нормативно-правових актів, що регулюють сферу прав людини. Спочатку пошук відбувається в рамках національного законодавства, а згодом і міжнародних джерел. Основні джерела регулювання прав на міжнародному та національному рівнях, дають можливість охарактеризувати повний перелік прав, якими наділена людина у правовому демократичному суспільстві. В цьому і виражається унікальність процесу пошуку – людина вивчає кожну норму окремих статей окремо, задля відбору найточніших і найвлучніших суджень і законодавчо закріплених норм, покликаних пояснити зміст порушених прав. Не сам зміст статей законів є унікальним: унікальність

заключається у вивченні рішень судових інстанцій, адже вони є неоднаковими, незважаючи на чітке формулювання норм права у законах.

Аналіз історичної довідки дає можливість встановити нерозривність процесу розвитку поняття «права і свободи людини», яке всупереч рабовласницькому ладу, монархічній системі цінностей та диктаторських поглядів окремих лідерів і партій призвело до появи Загальної декларації прав людини і громадянина та Конвенції захисту прав людини і основоположних свобод, які стали основою для побудови законодавства країн з демократичними векторами розвитку. Саме ХХ століття можна вважати епохою розвитку інститутів прав та свобод людини, в якому з'явилися основні нормативно-правові акти з питань захисту прав людини і громадянина. Для більшості країн основоположним документом є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, якою користуються і яка працює як джерело права. Розвиток і вивчення проблематики порушених прав та способів їх поновлення не зупинено: кожна справа, розглянута ЄСПЛ з прав людини стосовно поновлення порушених прав, стає джерелом права та законодавства країн, які визнали дію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та включили її положення і окремі рішення до складу свого законодавства шляхом ратифікації. Саме нормативно-правові акти у сфері захисту прав людини є «збірниками правил поведінки» так званими «стандартами», досягнути яких прагнуть всі демократично налаштовані держави. Зміст цих «стандартів» є узагальненим, проте зрозумілим. Все ж, ЄСПЛ розглядає та тлумачить кожну справу окремо. Такі міжнародні нормативно-правові акти як Загальна декларація прав людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод стали основою для побудови більшості правових систем з демократичним напрямком розвитку суспільства. Безпосередньо саме ці джерела міжнародного права стали основою для написання розділу II Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», де

майже ідентично відображено положення окремих міжнародно-правових актів у сфері захисту прав і свобод людини. Тому, саме стандарти міжнародного права, які знайшли своє відображення у нормативно-правових актах у сфері захисту прав і свобод людини, стали основою для написання головного закону України – Конституції України. Водночас, навіть за умови, що окремі положення Конституції України написані відповідно до характеру і духу міжнародного законодавства щодо захисту прав людини, існують проблеми в частині законотворення. За своїм принципом Конституція України містить основні положення, яких слід дотримуватись кожному, хто перебуває на території України. Однак, кожен з розділів, окремі статті головного закону країни є не розкритими і детальніше відображаються у законах. Мета цих законів полягає у демонстрації механізму регулювання окремих сфер життя людей в Україні. Водночас, ці джерела українського законодавства повинні суперечити вимогам, прописаним в Конституції. Саме тому, норми окремих законів створюються з урахуванням вимог головного закону в частині справедливості, законності, з урахуванням необхідності дотримання прав людей, та унеможливлення їх порушення.

Класифікації прав, які представлені науковцями, авторами посібників з права, класифікація прав, представлена ООН, дали можливість сформулювати власне бачення щодо розподілу прав за їх окремими ознаками. Відповідно до систематизованого та опрацьованого ряду прав, їх прийнято поділяти на економічні, політичні, громадянські та соціальні. Такий поділ, об'єктивно, пов'язаний саме із основними сферами життя людей. Так, вищезазначені види прав закріплені та описані в Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародному пакті про громадянські і політичні права. Ці нормативно-правові акти стали частиною українського законодавства та є основою для регулювання соціальних, політичних, громадянських та економічних прав. Досить часто порушення прав пов'язане зі складним і

неопрацьованим змістом окремих законів та нормативно-правових актів, які досить часто дублюють існуючі закони, або суперечать їм. Паралельно існує проблема колізій, які виникають при появі нових «джерел права», яка найчастіше стає причиною порушених прав окремих громадян. Саме в цьому і розкривається новизна дослідження та її актуальність, адже ЄСПЛ з прав людини формує рішення з урахуванням різних деталей, чинників, подій і абсолютно неможливо передбачити його кінцеве рішення до винесення остаточного вердикту.

Процедура звернення до міжнародних інстанцій щодо поновлення порушених прав є досить складною та тривалою, адже потребує вичерпання усіх внутрішньонаціональних засобів захисту порушених прав на які потрібен час. Тобто, будь-яка людина, чиї права порушено, має право звернутися до ЄСПЛ за умови, що рішення судів України не задовольнили та/чи не задовольняють одну зі сторони судового процесу та існують суттєві підстави для розгляду інстанції європейського судочинства. ЄСПЛ може розглядати лише ті заяви, які спрямовані проти держав, що ратифікували Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та відповідні протоколи, і які стосуються подій, що відбувалися після дати ратифікації. Варто відзначити, що звернення до ЄСПЛ можливе лише за умови, коли стороною-відповідачем виступає суб'єкт владних повноважень. Стосовно вирішення спорів проти приватних осіб звернення не розглядаються. Існує яскравий виняток щодо звернення до ЄСПЛ без використання внутрішніх засобів захисту – звернення напряму через неможливість захисту порушених прав у зв'язку з відсутністю дієздатності, чи віковими обмеженнями: ЄСПЛ надає можливість звернення будь-якій людині незалежно від її віку, статусу та стану здоров'я. Відповідно звернення до ЄСПЛ можливе, проте потребує участі кваліфікованих адвокатів.

Незважаючи на зміст і соціальну важливість прав свобод для будь-якої людини існують винятки щодо реалізації окремої групи прав. В основному

обмеження прав і свобод обумовлені рівнем економічного, соціального, духовного і культурного розвитку суспільства. Досить часто обмеження пов'язані з конкретним власником прав, його економічними, фізичними та іншими особливостями. Нерідко обмеження прав є ініціативою держави з міркувань «суспільної необхідності». У зв'язку з важливою роллю свободи вираження поглядів у демократичному суспільстві обмеження повинні тлумачитися суворо і безкомпромісно. Насамперед, обмеження прав людини чи групи людей допустимі, якщо на противагу поставлено життя, здоров'я, чи права більшого кола осіб. Такі обмеження потребують тонкого підходу до реалізації зменшення рівня шкоди та надання справедливої сатисфакції.

ПЕРЕЛІК ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України [Електронний ресурс]: Закон від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР/Україна. Верховна Рада/Україна. Верховна Рада – електрон. текст. дані – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (27.04.2020) – Назва з екрана.
2. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини/Генезис прав людини – електрон. текст. дані – Режим доступу: <https://cutt.ly/fyhK3b8> (27.04.2020) – Назва з екрана.
3. Міжнародні стандарти прав людини: загальні ознаки, поняття – електрон. текстові дані – Режим доступу: <https://cutt.ly/ZyhK4uJ> (27.04.2020) – Назва з екрана.
4. i Group Team Site [Електронний ресурс]: Конституційне право України/Міжнародно-правові стандарти прав людини – електрон. текстові дані – Режим доступу: <https://cutt.ly/4yhLaJ2> (27.04.2020) – Назва з екрана.
5. Основні міжнародно-правові акти про права людини – електрон. текстові дані – Режим доступу: <https://cutt.ly/ByjLAUt> (29.04.2020) – Назва з екрана.
6. Загальна декларація прав людини [Електронний ресурс]: Міжнародний документ від 10 грудня 1948 р. № 995_015/ООН. Декларація – електрон. текст. дані – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (02.05.2020) – Назва з екрана.
7. United Nations Ukraine/Загальна декларація прав людини – електрон. текст. дані – Режим доступу: <http://www.un.org.ua/ua/publikatsii-ta-zvity/global-un-publications/3722-zahalna-deklaratsiia-prav-liudyny> (29.04.2020) – Назва з екрана.
8. Енциклопедія сучасної України/Загальна декларація прав людини 1948 – електрон. текст. дані – Режим доступу: <https://cutt.ly/8yhXvw2> (02.05.2020) – Назва з екрана.

9. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [Електронний ресурс]: Міжнародний документ від 16 грудня 1966 р. № 995_043/ООН. Пакт – електрон. текст. дані – Режим доступу: <https://cutt.ly/pyRuYhW> (02.05.2020) – Назва з екрана.

10. Імплементация Міжнародного пакту про громадянські та політичні права в Україні: кризь призму Комітету ООН з прав людини – електрон. текст. дані – Режим доступу: <https://cutt.ly/luxRkhq> (07.05.2020) – Назва з екрана.

11. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права [Електронний ресурс]: Міжнародний документ від 16 грудня 1966 р. № 995_042/ООН. Пакт – електрон. текст. дані – Режим доступу: <https://cutt.ly/SyRiarh> (07.05.2020) – Назва з екрана.

12. Конвенція про незастосування строку давності довоєнних злочинів і злочинів проти людства [Електронний ресурс]: Міжнародний документ, Заява від 26 листопада 1968 р. № 995_168, ратифікація від 25 березня 1969/ООН. Конвенція – електрон. текст. дані – Режим доступу: <https://cutt.ly/TyRomaT> (02.05.2020) – Назва з екрана.

13. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього [Електронний ресурс] Міжнародний документ від 09 грудня 1948 № 995_155, ратифікація від 18 березня 1954/ООН. Конвенція – електрон. текст. дані – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155 (02.05.2020) – Назва з екрана.

14. Права людини в Україні. Інформаційний портал Харківської правозахисної групи [Електронний ресурс]: Визнання Голодомору Геноцидом: Міжнародні Конвенції, Договори та Судові Рішення – електрон. текст. дані – Режим доступу: <http://khp.org/index.php?id=1543220858> (10.05.2020) – Назва з екрана.

15. Council of Europe [Електронний ресурс]: Discrimination and intolerance/Дискримінація і нетолерантність: Що таке дискримінація і

нетерпимість? – електрон. текст. дані – Режим доступу: <https://cutt.ly/lybXpsk> (11.05.2020) – Назва з екрана.

16. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації [Електронний ресурс]: Міжнародний документ, Заява від 21 грудня 1965 р./ООН.Конвенція – електрон. текст. дані – Режим доступу: <https://cutt.ly/GyR5dCS> (11.05.2020) – Назва з екрана.

17. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок [Електронний ресурс]: Міжнародний документ від 18 грудня 1979 р., ред. від 06 грудня 1999 р. № 995_794/ООН. Конвенція – електрон. текст. дані – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207 (12.05.2020) – Назва з екрана.

18. Факультативний протокол до Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок [Електронний ресурс]: Міжнародний документ від 05 червня 2003 р. № 995_794, ратифікація від 05 червня 2003/ООН.Протокол/Україна. Верховна Рада – електрон. текст. дані – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_794 (12.05.2020) – Назва з екрана.

19. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод [Електронний ресурс]: Міжнародний документ від 04 листопада 1950 р. ратифіковано законом України № 475/97-ВР від 17 липня 1997 р./ Рада Європи. Конвенція – електрон. текст. дані – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (12.05.2020) – Назва з екрана.

20. Конвенція про припинення злочину апартеїду та покарання за нього від 30 листопада 1973 року [Електронний ресурс]: Міжнародний документ від 30 листопада 1973 року № 995_149/ООН. Конвенція – електрон. текст. дані – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_149 (12.05.2020) – Назва з екрана.

21. Підприємництво, господарство і право [Електронний ресурс]: Сутність міжнародного злочину апартеїду відповідно до чинного міжнародного права – електрон. текст. дані – Режим доступу: <https://cutt.ly/КумАС94> (13.05.2020) – Назва з екрана.

22. Конвенція ООН про права дитини [Електронний ресурс]: Міжнародний документ від 20 листопада 1989 р., ратифіковано 27 лютого 1991 р./ООН.Конвенція – електрон. текст. дані – Режим доступу: <https://cutt.ly/PyQGBtX> (14.05.2020) – Назва з екрана.

23. Міністерство Юстиції [Електронний ресурс]: Чинне законодавство України та Європейська конвенція з прав людини – електрон. текст. дані – Режим доступу: https://minjust.gov.ua/m/str_948 (18.06.2020) – Назва з екрана.

24. Цивільний Кодекс України [Електронний ресурс]: Закон від 16 січня 2003 р. № 435-IV, ред. від 16 жовтня 2020 р./Україна. Верховна Рада України. Кодекс України – електрон. текст. дані – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (18.06.2020) – Назва з екрана.

25. Господарський Кодекс України [Електронний ресурс]: Закон від 16 січня 2003 р. № 436-IV, ред. від 16 жовтня 2020 р./Україна. Верховна Рада України. Кодекс України – електрон. текст. дані – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (18.06.2020) – Назва з екрана.

26. Про державну реєстрацію прав на нерухоме майно [Електронний ресурс]: Закон від 01 липня 2004 р. № 1952-IV, ред. від 23 травня 2020 р./ Україна. Верховна Рада України – електрон. текст. дані – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text> (18.06.2020) – Назва з екрана.

27. Про повну загальну середню освіту [Електронний ресурс]: Закон від 16 січня 2020 р. № 463-IX, ред. від 16 січня 2020 р./Україна. Верховна Рада України – електрон. текст. дані – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (24.06.2020) – Назва з екрана.

28. Про професійну (професійно-технічну) освіту [Електронний ресурс]: Закон від 10 лютого 1998 р. № 103/98-ВР, ред. від 20 травня 2020 р./ Україна. Верховна Рада України – електрон. текст. дані – Режим доступу: <https://cutt.ly/7iyko3j> (24.06.2020) – Назва з екрана.

29. Про молодіжні та дитячі громадські організації [Електронний ресурс]: Закон від 01 грудня 1998 р. №281-XIV, ред. від 01 січня 2016 р./ Україна. Верховна Рада України – електрон. текст. дані – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/281-14#Text> (24.06.2020) – Назва з екрана.

30. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності [Електронний ресурс]: Закон від 15 вересня 1999 р. № 1045-XIV, ред. від 25 вересня 2019 р./ Україна. Верховна Рада України – електрон. текст. дані – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14#Text> (24.06.2020) – Назва з екрана.

31. Про дошкільну освіту [Електронний ресурс]: Закон від 11 липня 2001 р. № 2628-III, ред. від 20 травня 2020 р./Україна. Верховна Рада України – електрон. текст. дані – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14#Text> (24.06.2020) – Назва з екрана.

32. Про вищу освіту [Електронний ресурс]: Закон від 01 липня 2014 №1556-VII, ред. від 21 червня 2020 р./Україна. Верховна Рада України. Закон України – електрон. текст. дані – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (24.06.2020) – Назва з екрана.

33. Про благодійну діяльність та благодійні організації [Електронний ресурс]: Закон від 05 липня 2012 р. № 5073-VI, ред. від 27.02.2020 р./Україна. Верховна Рада України. Закон України – електрон. текст. дані – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text> (24.06.2020) – Назва з екрана.

34. Кримінальний процесуальний Кодекс України [Електронний ресурс]: Закон від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI, ред. від 11 червня 2020 р./Україна. Верховна Рада України. Кодекс України – електрон. текст. дані – Режим

доступу: [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/ show/4651-17#n492](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n492) (24.06.2020) – Назва з екрана.

35. Віденська конвенція про право міжнародних договорів [Електронний ресурс]: Міжнародний документ від 23 травня 1969 р., приєднаний до законодавства України 14 квітня 1986 р./ООН.Конвенція – електрон. текст. дані – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text (25.06.2020) – Назва з екрана.

36. Міністерство Юстиції [Електронний ресурс]: Імплементация конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського Суду з прав людини в національну правову систему України – електрон. текст. дані – Режим доступу: https://minjust.gov.ua/m/str_14104 (25.06.2020) – Назва з екрана.

37. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс]: Закон від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV, ред. від 02 грудня 2012 р./Україна. Верховна Рада України. Закон України – електрон. текст. дані – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show /3477-15#Text> (25.06.2020) – Назва з екрана.

38. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства [Електронний ресурс]: Закон від 22 вересня 2011 р. № 3773-VI, ред. від 13 лютого 2020 р./Україна. Верховна Рада України. Закон України – електрон. текст. дані – Режим доступу: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text> (26.06.2020) – Назва з екрана.

39. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс]: Закон від 05 квітня 2001 р. №2341-III, ред. від 26 травня 2020 р./Україна. Верховна Рада України. Кодекс України – електрон. текст. дані – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua /laws/show/2341-14#Text> (26.06.2020) – Назва з екрана.

40. Федорова А.Л. «Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права як складова універсальної системи захисту прав людини» ст. канд. юрид. наук. Київ. – 2011. – С. 104–109.

41. Європейська соціальна хартія [Електронний ресурс]: Міжнародний документ від 03 травня 1996 р. ред. від 07 вересня 2016 р./Рада Європи. Хартія – електрон. текст. дані – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text (26.06.2020) – Назва з екрана.

42. Житловий Кодекс Української РСР [Електронний ресурс]: Закон від 30 червня 1983 р. № 5464-Х, ред. від 01 січня 2020 р./Україна. Верховна Рада України. Кодекс України – електрон. текст. дані – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10#Text> (26.06.2020) – Назва з екрана.

43. Про відпустки [Електронний ресурс]: Закон від 15 листопада 1996 р. № 504/96-ВР, ред. від 17.03.2020 р./ Україна. Верховна Рада України. Закон України – електрон. текст. дані – Режим доступу: <https://cutt.ly/igbuaOZ> (26.06.2020) – Назва з екрана.

44. Precedent.in.ua [Електронний ресурс]: Рішення Європейського суду з прав людини «Наталія Михайленко проти України» (Заява № 49069/11 від 30 травня 2013 року): ілюзорність захисту прав недієздатних – електрон. текст. дані – Режим доступу: <https://cutt.ly/1fhvybF> (29.08.2020) – Назва з екрана.

45. Судова влада України. Апеляційний суд Чернігівської області [Електронний ресурс]: Справа «Мосендз проти України» (Заява № 52013/08 від 17 січня 2013 р.) – електрон. текст. дані – Режим доступу: <https://cutt.ly/0fhhLXn> (29.08.2020) – Назва з екрана.

46. Справа «Іванов проти України» заява № 15007/02 [Електронний ресурс]: Рішення від 07 грудня 2006 р. № 974_136/Міжнародні суди. Європейський суд з прав людини. Рішення – електрон. текст. дані – Режим доступу: <https://cutt.ly/kfzLMAv> (29.08.2020) – Назва з екрана.

47. Разметаєва Ю.С. Доктрина та практика захисту прав людини: навчальний посібник – Ю.С. Разметаєва, – Київ: ФОП Голембовська О.О. – 2018. –364 с.

48. Центр демократії та верховенства права [Електронний ресурс]: Справа «AhmetYildirim проти Туреччини» (Заява № 3111/10) рішення від 18 березня

2013 р. – електрон. текст. дані – Режим доступу: <https://cutt.ly/1fYp2vD> (10.09.2020) – Назва з екрана.

49. Практика ЄСПЛ. Український аспект: Covid-19 та права людини. [Електронний ресурс]: Критерії ЄСПЛ. – електрон. текст. дані – Режим доступу: <https://www.echr.com.ua/covid-19-ta-prava-lyudini-kriteri%D1%97yespl/> (10.09.2020) – Назва з екрана.

50. Протокол № 4 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який гарантує деякі права і свободи, не передбачені в Конвенції та у Першому протоколі до неї [Електронний ресурс]: Міжнародний документ від 16 вересня 1963 р. № 4, ратифікація від 17 липня 1997 р. / Рада Європи. Протокол. – електрон. текст. дані – Режим доступу: <https://cutt.ly/HfUk6Td> (10.09.2020) – Назва з екрана.

51. LIGA 360 [Електронний ресурс]: Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Енхорн проти Швеції» рішення, ухвалене 25 січня 2005 року – Режим доступу: <https://ips.ligazakon.net/document/SO1366> (10.09.2020) – Назва з екрана.

52. Бюлетень комітету захисту прав людини НААУ (інформаційний дайджест новин у сфері захисту прав людини) за I квартал 2020 року випуск № 1 [Електронний ресурс]: рішення у справі Куїмов проти Росії, №32147/04, 8 січня 2009 року – Режим доступу: <https://cutt.ly/qfUzOvj> (10.09.2020) – Назва з екрана.

53. Довідник із застосування статті 8 Європейської конвенції з прав людини Право на повагу до приватного і сімейного життя, житла і кореспонденції (С.23) [Електронний ресурс]: European Court of human rights АСМАННЕ ad others vs. BELGIUM № 10435/83 від 10 грудня 1984 р. – електрон. текст. дані – Режим доступу: <https://cutt.ly/jfUcpTt> (10.09.2020) – Назва з екрана.

54. Довідник із застосування статті 8 Європейської конвенції з прав людини Право на повагу до приватного і сімейного життя, житла і кореспонденції (С.31) [Електронний ресурс]: European Court of human rights справа Cisse проти

Франції, № 51346/99, від 9 квітня 2002 року – електрон. текст. дані – Режим доступу: <https://cutt.ly/8fUc5yQ> (10.09.2020) – Назва з екрана.

55. Конституційне забезпечення прав людини громадянина в Україні: [Електронний ресурс]: Конституційне забезпечення прав людини громадянина основні напрямки удосконалення – електрон. текст. дані – Режим доступу: <https://cutt.ly/yhApTqI> (11.09.2020) – Назва з екрана.

56. Раданович Н. Європейські стандарти прав людини: поняття, структура, джерела формування /Н. Раданович // Проблеми державотворення та захисту прав людини в Україні. – Львів. – 2007. – 69 с.

57. Матвеева Ю.І. Історико-теоретичні підвалини розуміння принципу правової визначеності / Ю.І. Матвеева // Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи): статті учасників VII Міжнародного «круглого столу», (м. Львів, 9-10 грудня 2011 р.). – Львів. – 2012. – 2-ге видан., виправ. і допов. – 351 с.

58. Пазюк А. Доступ к интернету: право человека или универсальная услуга с точки зрения международного права / А. Пазюк // *Legea a şiviată*. – 2013. – № 12/4. – С. 97–101.

59. Горобець Н. Г. Поняття та сутність права власності в контексті Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року та практики Європейського суду з прав людини / Н.Г. Горобець // *Часопис Київського університету права*. – Київ. – 2014. – № 4. – С. 307–312.

60. Рабінович П.М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація/П.М. Рабінович//*Вісник Національної академії правових наук України*. – 2016. – № 1. – С. 19–29.

61. Вплив християнства на право держав європейської цивілізації: концептуальні засади осмислення [Електронний ресурс]: *Вісник Академії правових наук України* – електрон. текст. дані – Режим доступу:

http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7495/1/Vovk_25.pdf (10.09.2020) – Назва з екрана.

62. Добрянський С. Інститут прав людини у правопорядку Європейського Союзу: особливості становлення та розвитку/С. Добрянський // Вісник Львівського університету. Серія юридична – 2014.– Вип. 60 – С.18–27–електрон. текст. дані – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_yu_2014_60_5 (10.09.2020) – Назва з екрана.

63. Організаційно-правовий механізм захисту прав людини в Європейському Союзі [Електронний ресурс]: Європейські механізми захисту прав людини: виклики сучасності – електрон. текст. дані – Режим доступу: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/viewFile/2065/1828> (11.09.2020) – Назва з екрана.

64. Стрельцова О.В. Загальні принципи права як джерело права Європейського Союзу / О.В. Стрельцова // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2012. – № 3. – С. 265–269.

65. Завгородній В. А. Рішення Європейського Суду з прав людини як акти тлумачення норм конвенції про захист прав людини та основоположних свобод / В. А. Завгородній // Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Право/редколегія Ю.М. Бисага, Д.М. Белов, С.Б. Булеца – Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2014. – Вип. 24. Т.1 – С. 29–33.

66. Погребняк О.С. Рішення Європейського суду з прав людини як частина національного законодавства / О.С. Погребняк [Електронний ресурс]: Актуальні проблеми держави і права. – електрон. текст. дані – Режим доступу: <https://cutt.ly/MhAoRTq> (10.09.2020) – Назва з екрана.

67. Пушкар П.В. Заборона катувань та інші форми жорстокого поводження чи покарання: застосування практики Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс]: ЄСПЛ. Судова практика. – електрон. текст. дані – http://aa.u.edu.ua/static/pdf/hr_ppushkar_art3.pdf (10.09.2020) – Назва з екрана.

68. Христова Г.О. Позитивні зобов'язання держави у сфері прав людини як новий напрям дослідження у вітчизняній теоретичній юриспруденції [Електронний ресурс]: Загальні проблеми правової науки – електрон. текст. дані – <https://cutt.ly/2hApy5E> (10.09.2020) – Назва з екрана.

69. Ковач А. Право людини на підприємництво / А. Ковач // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 2. – С. 212–214.

70. Скрипнюк О. Конституційно-правове регулювання обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні /О. Скрипнюк // Публічне право – № 3 електрон. текст. дані – Режим доступу: <http://www.yourfuture.org.ua/ua/pb/2011/3/Skrupniuk.pdf> (10.09.2020) – Назва з екрана.

71. UNICEF for every child [Електронний ресурс]: сайт дитячого фонду ООН – електрон. текст. дані – Режим доступу:<https://www.unicef.org/stories/Social-protection-for-children-in-Europe-and-Central-Asia> (10.09.2020) – Назва з екрана.

72. The advocates for human rights [Електронний ресурс]: human rights basics. What are the human rights and why are they important? – електрон. текст. дані – Режим доступу: https://www.theadvocatesforhumanrights.org/human_rights_basics (10.09.2020) – Назва з екрана.

73. Stanford Encyclopedia for philosophy [Електронний ресурс]: Human Rights – електрон. текст. дані – Режим доступу: <https://plato.stanford.edu/entries/rights-human> (11.09.2020) – Назва з екрана.

74. Gilabert P. Human Dignity and Human Rights / P. Gilabert // Oxford University Press, Great Britain, Oxford – 2018.

75. Sangiovanni, A. Humanity Without Dignity: Moral Equality, Respect, and Human Rights, Cambridge, / A. Sangiovanni // Harvard University Press – USA, Massachusetts (MA) – 2017.

76. Miller, D. «Grounding Human Rights» / D. Miller Article // Critical Review of International Social and Political Philosophy, September 2012, P. 207–227.

77. Nickel, J. «Assigning Functions to Human Rights: Methodological Issues in Human Rights Theory» Human Rights: Moral or Political? / J.Nickel // Oxford University Press Great Britain, Oxford – 2018.

78. Clover, D. «Human Rights Worldwide: A Reference Handbook», Reference Reviews / D. Clover // November 2007, P. 17–18.

79. Cragg, W. «Ethics, Enlightened Self-Interest, and the Corporate Responsibility to Respect Human Rights: A Critical Look at the Justificatory Foundations of the UN Framework»/ W. Cragg // Business Ethics Quarterly Great Britain, Cambridge, 2012, P. 9–36.

80. Deva, S. «Treating Human Rights Lightly: A Critique of the Consensus Rhetoric and the Language Employed by the Guiding Principles» in S. Deva and Bilchitz (eds.) Human Rights Obligations of Business: Beyond the Corporate Responsibility to Respect?/ S. Deva //Great Britain, Cambridge: Cambridge University Press, 2013, P. 78 – 104.